

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Anadolu Vilâyet-i Umûm Mufettişi Ahmet Şakir Paşa'nın Muhâberât Defteri
(1311-1315) Transkripsiyon ve Değerlendirme**

CEYLAN ERVA KILIÇ

TARİH ANABİLİM DALI

**Şanlıurfa
2025**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Anadolu Vilâyât-ı Umûm Mufettişi Ahmet Şakir Paşa'nın Muhâberât Defteri
(1311-1315) Transkripsiyon ve Değerlendirme**

CEYLAN ERVA KILIÇ

**TARİH ANABİLİM DALI
Tez Danışmanı: Prof. Dr. MEHMET EMİN ÜNER**

**Şanlıurfa
2025**

TEŐEKKÖR

Bu tez çalıřmam sűrecinde bana destek olan, konu seçiminde ve çalıřmanın hazırlanmasında bilgi ve deneyimleriyle bana yol gűsteren deėerli tez danıřmanım Prof. Dr. Mehmet Emin ÖNER'e teőekkűrlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	iii
1. GİRİŞ	1
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	2
3. GEREÇ VE YÖNTEM	5
4. BULGULAR	6
4.1. AHMET ŞÂKİR PAŞA (1838-1899)	6
4.1.1. Ahmet Şâkir Paşa'nın Hayatı ve Ailesi	6
4.1.2. Ahmet Şâkir Paşa'nın Eğitimi ve Görevleri	7
4.1.3. Şâkir Paşa'nın Müfettişlik Yıllarında Yazdığı Muhâberat Defteri	8
4.2. AHMET ŞÂKİR PAŞA'NIN UMÛM MÜFETTİŞLİĞİNE KADARKİ GÖREVLERİ	8
4.2.1. Tuna Vilayetindeki Görevleri	8
4.2.2. Bağdat ve İstanbul'daki Görevleri	9
4.2.3. 93 Harbi ve Petersburg'daki Büyükelçiliği	10
4.2.4. Girit Valiliği	11
4.3. Yaver-i Ekremlik Görevleri (1890-1895)	12
4.3.1. Yaver-i Ekrem Ünvanıyla Ermeni Olaylarıyla İlgilenmesi	12
4.3.2. Mısır Meselesi ile İlgilenmesi	13
4.3.3. Ahmet Şâkir Paşa'nın Demir Yolları ile İlgilenmesi	14
4.4. OSMANLI İDARESİNDE ERMENİLER	14
4.4.1. Ermeni Meselesinin Arka Planı	15
4.4.1.1. Rusların Ermeni Politikaları	16
4.4.1.2. İngiltere ve ABD'nin Politikaları	17
4.4.1.3. Fransa ve Almanya'nın Uyguladığı Politikalar	17
4.4.1.4. Ermenilerin Kurdukları Örgütler	18
4.5. ANADOLU ISLAHATI MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	19
4.5.1. Islahat Meselesi	19
4.6. Islahat Sürecinde Vilayet-i Sitte	22
4.6.1. Vilayet-i Sitte Sorununun Ortaya Çıkması	22
4.6.2. Vilayet-i Sitte'nin Demografik Yapısı	23
4.6.3. Vilayet-i Sitte Bölgesi'ndeki Aşiretlerin Yaşam Tarzı ve Devletle İlişkileri	23
4.7. Islahat Süreci Devam Ederken Yaşanan Olaylar	25
4.7.1. Musa Bey Olayı	25
4.7.2. Erzurum'da Yaşanan Olaylar (1890)	25
4.7.3. Birinci Sason (Talori) İsyanı (1894)	26
4.7.4. Bab-ı Âli Olayı (1895)	27
4.8. Ahmet Şâkir Paşa'nın Anadolu Umûm Müfettişliğine Seçilmesi	28
4.8.1. Ahmet Şâkir Paşa'ya Verilen Yetkiler	28
4.9. MUHÂBERÂT DEFTERİNE GÖRE HAMİDİYE ALAYLARIYLA İLGİLİ RAPORLAR	29
4.9.1. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu	29
4.9.2. Aşiretlerin Alaya Katılma İstekleri	30
4.9.3. Hamidiye Alaylarının Bozulma Nedenleri	31
4.9.4. Alaylarla İlgili Raporların Analizi	32
4.10. VİLÂYET-İ SİTTE İLE İLGİLİ RAPORLARIN İNCELENMESİ	36
4.10.1. Erzurum Raporları	36
4.10.2. Van Vilayetiyle İlgili Raporların Analizi	38
4.10.3. Bayburt Dersim Raporları ve Arapgir Yargılaması	41
4.10.3.1. Bayburt Raporları	41
4.10.3.2. Dersim Raporları	42
4.10.3.3. Arapgir Yargılaması	43

4.11. Islahat Maddeleriyle İlgili Raporlar	43
4.12. Vilayet-i Sitte Nüfusuyla İlgili Raporlar	46
4.13. Ermenilerin Bağımsız Devlet Kurma Çabaları	48
4.14. Vilayet-i Sitte Bölgesi'ndeki Silah ve Güvenlik Meslekleriyle İlgili Yazışmalar	49
4.15. Maaş ve Hastalığıyla İlgili Raporlar	52
4.16. Ahmet Şâkir Paşa'nın Ölümü	53
4.17. YILDIZ ESAS EVRAKI DEFTERİ 842 FON KODLU MUHABERAT DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU	53
5. TARTIŞMA	136
6. SONUÇLAR	137
7. ÖNERİLER	138
KAYNAKLAR	139
ÖZGEÇMİŞ	145
EKLER	146

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Anadolu Vilâyet-ı Umûm Müfettişi Ahmet Şakir Paşa'nın Muhâberât Defteri (1311-1315)
Transkripsiyon ve Değerlendirme**

CEYLAN ERVA KILIÇ

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**Tez Danışman: Prof. Dr. MEHMET EMİN ÜNER
Yıl: 2025, Sayfa : 150**

Bu tez çalışmasında, Anadolu vilayetlerini teftişe memur edilen Ahmet Şakir Paşa'nın yazdığı Muhâberât suretlerini içeren defter (1311-1315) aracılığıyla Anadolu'nun 19. yüzyılına dair daha önce ortaya konmuş çalışmalar bağlamında eleştirel transkripsiyon çalışması yapılmıştır. Osmanlı Devleti Dönemi'nde 19. yüzyılda önemli bir şahsiyet olan Şakir Paşa, devlet kademelerinin birçoğunda görev almıştır. Paşa'nın; devlet kademelerinde aldığı görevler ve görev esnasında kaydını tuttuğu defter doğrultusunda çalışmalarını incelemek, yapmak istedikleri, yaptıkları ve yapamadıkları çalışmalara değinerek konu eleştirel bir boyutla ele alınmıştır. Şakir Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezleri olan Diyarbakir, Van, Bitlis ve Erzurum gibi şehirlerde görev yapmış ve buradaki yerel yönetimlerin merkezle bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Paşa'nın tuttuğu defter incelendikten sonra Anadolu vilayetlerine ayrılan bütçe, arz-talep dengesi, sosyal ve ekonomik sorunlar, taşradaki genel sorunlar, yerel yönetimlerin bu sorunlara yönelik tutumları ve hükümetle ilişkileri değerlendirilmiştir. Paşa'nın sorunlar karşısındaki gayret ve çabası, durumu merkeze bildirme şekli, yolsuzluklar karşısındaki tutumu ele alınarak iş ve özel hayatı üzerine bir biyografi yazısı yazılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Osmanlı Devleti, Şakir Paşa, Muhaberat Defteri, Osmanlı Vilayetleri

ABSTRACT

MASTER THESIS

**Transcription and Evaluation of the correspondence notebook of Ahmet Şakir Pasha, the
general inspector of the Anatolian provinces, 1311-1315**

CEYLAN ERVA KILIÇ

**HARRAN UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION
DEPARTMENT OF HISTORY**

**Thesis Supervisor: Prof. Dr. MEHMET EMİN ÜNER
Year: 2025, Page : 150**

This thesis explores the critical transcription of a notebook (1311-1315) containing copies of the Muhaberat (Reports) written by Ahmet Şakir Pasha, who was assigned to inspect the Anatolian provinces, within the context of previously published studies on the 19th century in Anatolia. Şakir Pasha, a prominent figure in the 19th century Ottoman Empire, served in many government positions. The subject is critically examined through the Pasha's work, including the duties he assumed in government positions and the notebooks he kept during his time in office, addressing his intended, accomplished, and failed endeavors. Şakir Pasha served in cities such as Diyarbakır, Van, Bitlis, and Erzurum, important centers of the Ottoman Empire, and worked to strengthen the ties between local governments and the central government. Following the examination of the Pasha's notebooks, the budget allocated to the Anatolian provinces, the supply-demand balance, social and economic problems, general problems in the provinces, the attitudes of local governments toward these problems, and their relations with the government are evaluated. A biography was written about Pasha's business and private life, focusing on his efforts and efforts in the face of problems, his way of reporting the situation to the center, and his attitude towards corruption.

KEYWORDS: Ottoman Empire, Shakir Pasha, Correspondence Book, Provinces

KISALTMALAR

BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Bs.	Baskı/Basım
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
S	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Y.E.E.d.	Yıldız Esas Evrakı Defteri

1. GİRİŞ

İmparatorluğun en uzun yüzyılı olarak bilinen 19. yüzyıl reformların sosyal bozulmaların yanı sıra belirsizliklerin, kargaşaların ve çözümlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Bu çözümlerin temel dinamikleri arasında sanayi inkılabı, kapitülasyonlar ve Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikirleri gibi iç ve dış faktörler etkili olmuştur. Bu bağlamda İmparatorluğun Doğu vilayetlerinde baş gösteren etnik anlaşmazlıklar kültürel ve inanç temelli krizlerin yanı sıra Avrupa devletlerinin politik müdahaleleriyle evrensel bir boyut kazanmıştır. Dönemin Padişahlarından Sultan II. Abdülhamid Doğu'daki krizi kontrol altına almak ve Avrupa devletlerinin etkisini sınırlandırmak amacıyla dönemin önde gelen devlet adamlarından Ahmet Şakir Paşa'yı Umûm Müfettişliği ünvanıyla görevlendirmiştir. Şakir Paşa, bölgedeki istikrarı sağlamak adına tesis ettiği Hamidiye Alaylarını kullandı. Ancak bu alaylar disiplin eksikliği ve yanlılık suçlamaları sebebiyle Müslüman ve Ermeni topluluklarıyla yaşanan çatışma ve eleştirileri yoğunlaştıran bir süreç başlattı. Şakir Paşa beş yıllık görev sürecinde yazdığı raporlarda istikrarsızlığın özünde bulunan temel sorunları eşitsizlik, asayiş, mesleki yerleştirme, dış tahrikler vb. konuları tahlil ederek Padişah ve Babıali'ye çözüm alternatifleri sundu. Bu çalışmanın amacı, Şakir Paşa'nın defterinde ortaya koyduğu veriler bağlamında 19. yüzyıl Anadolu'sunun ve özellikle Doğu eyaletlerinin merkez-taşra çatışmasının içinde ve dışında nasıl alımlandığıdır. Bundan hareketle Şakir Paşa yereli temsil eden bir Osmanlı bürokratını temsil ederken bu temsiliyet aynı zamanda Paşa'nın yerel aidiyetlerini de sorgulamayı gerektirir. Bu tezin incelediği belgeler, kaynaklar Anadolu'nun iktisadi coğrafyasını anlattığı kadar sessiz bıraktığı belgelerin konuşmadığı durumları da anlatır. Böylece tezin hipotezi Anadolu'daki ekonomik krizin hükümete yansıtılırken sessiz bıraktığı aidiyet bağlamlarıdır. Bu tez bu bağlamların peşine düşerek 19. yüzyıl Osmanlısında kimlik-temsiliyet-aidiyet üçgeninde merkez taşra ilişkisini inceleyecektir.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Bu çalışmanın ana kaynağı “Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri” 842 fon koduyla yer alan defterdir. Bu defter Ahmet Şakir Paşa’nın Anadolu Islahatı Umûm Müfettişliği ünvanıyla Vilayet-i Sitte’de görev yaptığı döneme ait raporlardan oluşan tarihi belge koleksiyonudur. Raporların önemli bir bölümü, Ermeni topluluklarının siyasi ve sosyal sorunlarıyla ilgilidir. Belirli bir kısmı ise Hamidiye Alaylarıyla ilgili şikayetler ve çözüm yöntemleri üzerine kaleme alınmıştır. Bazı bölümler ise Vilayet-i Sitte’deki nüfus oranı ve sayımıyla ilgili verileri incelemektedir. Şakir Paşa, görevinin son zamanlarında sağlık sorunlarına ilişkin raporları da kaleme almıştır. Bu defterin transkripsiyon ve değerlendirmesini yaptığımız çalışmada Şakir Paşa’nın hayatı ve çalışmalarıyla ilgili ikincil kaynak bulma güçlüğü dikkat çekmiştir. Özellikle de kendini devlete ve halka adanmış bir bürokratin çalışmalarının akademik yayınlarda yeterli derecede ele alınmamış olması, mantıksal paradoks olarak yorumlanmaktadır. Paşa’nın hayatını ve çalışmalarını ele alan tek kaynak Ali Karaca tarafından yazılan “Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)” adlı çalışmadır. Bu eser Ahmet Şakir Paşa’nın Anadolu Islahatı Projesi’ndeki rolünü ele alarak Paşa’nın eğitim hayatından başlayarak askeri, idari ve diplomatik görevlerini Paşa’nın Ermeni meselesine olan yaklaşımını ele almaktadır. Yazarın aynı konulara değinen “II. Abdülhamid’in Danışmanı Yaver-i Ekrem Müşir Ahmed Şakir Paşa (Çapanoğlu) ve Tarihi Misyonu” adlı makale çalışması da konu üzerine detaylı yazılmış bir kaynaktır. Cevdet Küçük’ün Osmanlı Diplomasisinde Ermeni meselesi’nin Ortaya Çıkışı (1878-1890) adlı kitap çalışması da Osmanlı’da Ermeni meselesinin diplomatik açıdan nasıl incelendiğini ve bu sorunun uluslararası alanda ortaya çıkış sürecini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Batılı devletlerin Berlin Antlaşması’nı bahane ederek Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahalesi derinlemesine incelenmektedir. Bayram Kodaman’ın “Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası” adlı kitabı ise Avrupa devletlerinin Doğu meselesini kullanarak Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale yöntemlerini, Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu politikasını ve Hamidiye Alaylarını ele alarak Şark meselesine ışık tutan bir kaynak niteliği taşımaktadır. Seyit Sertçelik’in “Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci (1678-1914)” adlı kitap çalışması da Ermeni sorununun tarihi geçişini Rus devlet arşivleri ve Ermeni kaynakları gibi orijinal kaynakları kullanarak Ermeni sorununun nasıl oluştuğunu ve küresel bir mesele haline geldiğini ortaya koyar. Osman Selim Kocahanoğlu’nun hazırladığı “Mithat Paşa’nın Hatıraları:1 Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)” adlı kitapta Mithat Paşa’yla Bağdat’ta birlikte çalışan Şakir

Paşa'nın Tuna ve Bağdat'taki görevleri hakkında bilgi verilmektedir. Yozgat gazetesinde A. Kadir Çapanoğlu tarafından kaleme alınan "II. Abdülhamid'in Seryaveri Müşir Ahmet Şakir Paşa (Çapanoğlu)" adlı yazısında İmparatorluğun son safhasında II. Abdülhamid'in en yakın danışmanlarından biri olan Şakir Paşa'nın yaşantısını, görevlerini ve ünvanlarını ele almıştır. Ahmet Mithat'ın "Menfa" adlı eserinde Şakir Paşa'dan övgüyle bahsedilmiştir. Bu eserler Ahmet Şakir Paşa'nın hayatı ve Umum Müfettişliği görevinden önceki çalışmalarında ve Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve gelişmesi bölümünde kullanılmıştır. Şakir Paşa'nın raporları Vilayet-i Sitte'de yazıldığından bölgenin genel durumu ve aşiret yapısını ele alan kaynaklardan da yararlanıldı. Emel Demir Görür'ün "Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilayet-i Sitte Islahatı (1878-1899)" adlı kitap çalışması Vilayet-i Sitte Islahatı'nı hem yerel hem de evrensel perspektiften analiz ederek Osmanlı tarihinin en çalkantılı dönemlerine kılavuzluk yapar. Aynı zamanda Batılı kaynakların yönlü iddialarını belgelerle çürütüp ıslahatların yerel etmenlerini ve yabancı müdahalelerin asıl amaçlarını ortaya koyar. İsmail Beşikçi "Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri" ve "Doğu Anadolu'nun Düzeni (Sosyo-ekonomik ve etnik temeller)" ve Mehmed Emin Üner'in "Aşiret, Eşkya ve Devlet" adlı kitapları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiret yapıları, eşkıyalık faaliyetleri ve devlet-toplum etkileşimlerini ele alır. Metin Argunhan, Hamidiye Alayları ile Koruculuk İlişkisi adlı tez çalışmasıyla Kürt aşiretlerinden oluşturulan alaylar ile köy koruculuğu arasındaki eş değerlik ve bağlantıları tahlil eder. Kemal Süphandağ, Hamidiye Alayları Ağrı Direnişi ve Zilan Katliamı adlı kitap çalışması ile Abdusselam Ertekin'in İttihad-ı İslam'a Milis Takviyesi Çabaları: Hamidiye Alayları ve Sosyo-Politik Etkileri (1890-1908) adlı çalışmaları Hamidiye Alayları bölümünde yararlanılan kaynaklar olmuştur. Bu kaynaklardan Hamidiye Alaylarına katılan aşiretler, alaylara katılım şartları vb. konular ele alınmıştır. Ermeniler tarafından çıkarılan kargaşa ve isyanların ele alındığı kaynakların bir kısmı ise şunlardır: Musa Şaşmaz, Kürt Musa Bey Olayı. Bu eser Ermenilerin meydana getirdiği bir olayla seslerini Avrupa'ya duyurma serüvenini ele alır. Eser yaşanan olayı detaylı bir şekilde ele alarak Ermeni bir aileye saldırdığı iddia edilen Musa Bey ve saldırıya uğrayan ailenin ilk ifadelerinden başlayarak mahkeme sürecini ve şahitlerin ifadeleri üzerinden olayı ele alarak araştırmıştır. Ana kaynaklardan beslenerek araştırdığı olay doğru bilinen yanlışları deşifre etmektedir. Recep Maraşlı'nın Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı adlı çalışması Nurettin Birol, 1890-1900 Ermeni Ayaklanması'nın Erzincan'a Yansımaları ve İlk Ermeni İsyanları. Mevlüt Yüksel, Erzurum, Bitlis ve Mameratülaziz Vilayetlerindeki Ermeni isyanları (1890-1905) vb. kaynaklardan çalışmayı destekleyecek şekilde yararlanıldı. Araştırma sürecinde çalışmada kullanılan kaynaklar kaynakçada belirtilmiş olup bu

nedenle bütün kaynakların detaylı olarak belirtilmesine gerek duyulmamıştır.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu çalışma, Ahmet Şakir Paşa'nın Doğu vilayetlerindeki sorunlara ilişkin müdahale aşamasını ve bu süre zarfında yazdığı raporları irdelemek amacıyla geçmişe yönelik bir analiz ve nitel inceleme yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışmada, defterin transkripsiyonu ile yıllara göre bir konu sınıflaması yapıldı. Söz konusu defterin ve bu konu üzerine yapılan çalışmaların derinlemesine analizi gerçekleştirildi. İlk olarak Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden istifade edildi. Ana kaynak olarak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterlerinden yararlanılarak Şakir Paşa'nın Babıali'ye gönderdiği orijinal raporların derlendiği defterden çalışma gerçekleştirildi. Bu raporlar dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değerlerine ışık tutan önemli ana kaynaklardır. İkincil kaynaklar olarak ise tarihsel analizler bağlamında veriler incelendi. Bu kaynaklardan Şakir Paşa'nın eğitiminden başlayarak Tuna, Bağdat, Girit, Petersburg'daki Büyükelçilik görevleri ve Müfettişliğe seçilmesi gibi önemli konular ele alındı. Sonuç olarak Paşa'nın görevleri, görev yerleri, sunduğu raporlar, ailesi, eğitim hayatı gibi durumlar da bu çalışmanın kapsamına dahil edildi.

4. BULGULAR

4.1. AHMET ŞÂKİR PAŞA (1838-1899)

4.1.1. Ahmet Şâkir Paşa'nın Hayatı ve Ailesi

Osmanlı devlet adamı, müşir.

“30 Mayıs 1838’de İstanbul’da doğdu. Asıl adı Ahmet Şâkir olup Bozulus aşiretinden Bozok âyanı Çapanoğlu ailesine mensuptur.” (Karaca, 2010, s.307) “Babası Yozgatlı Çapanzade Ömer Hulûsi Efendi; ağabeyi Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi, ilk gazetecilerden, Postahâne-i Âmire Nâzırı ve Atina Orta Elçisi Çapanzâde Agâh Efendi’dir.” (Karaca, 2010, s.307)

“Cebbarzâdeler, Çaparzâdeler ve Çapanoğulları olarak da bilinen aile; muhtemelen XVII. yüzyıl ortalarında Bozok sancağına yerleşmiştir.” (Mert, 1993, s.221) Mamalu Türkmenlerine mensup olan Çapanoğullarının bilinen en eski atası 1704 yılında ölen Ömer Ağa’dır (Demirel D, 2016, s.357).

“1728’den sonra Bozok’ta hâkimiyet kuran Çapanoğulları, bölgenin hatırı sayılır âyanları arasında yer aldılar.” (Karaca, 1993, s.17) Devlete sağladıkları yararlılıktan dolayı kısa sürede bölgede etkili bir nüfuz haline geldiler. Çapanoğulları, Süleyman Bey’in Bozok mutasarrıflığına yerleştirilmesiyle en parlak devrini yaşadı. Süleyman Bey, halk ve Babiali arasında dengeyi sağlamak için titizlikle çalıştı. Yalnızca mutasarrıflığını yaptığı bölgenin huzur ve sükûneti için mücadele vermedi. Osmanlı Devleti’nin 1787-1792 yılları arasında savaş halinde bulunduğu Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşlarında cepheye asker ve yiyecek yardımında bulunduğu gibi sonrasında yaşanan savaşlarda da orduya asker gönderdi. Hatta sefere bizzat katıldığı savaşlar da oldu (Mert, 1993, s.222).

Hizmetlerinin karşılığı olarak hâkimiyet alanları Bozok sancağıyla sınırlı kalmayarak Anadolu’nun farklı merkezlerine yayıldı. 1813’te Süleyman Bey’in vefatı, Çapanoğullarının Bozok’taki hâkimiyetine son verdi (Esintimur, 2001, s.6). “Bu tarihten sonra bazı fertleri İstanbul’a yerleşmiş olan Çapanoğulları; devletin idari, siyasi ve kültürel hayatında önemli roller oynadılar.” (Karaca, 1993, s.17) İşte bunlardan biri de Şâkir Paşa’dır. Şâkir Paşa’nın çocukluğu, ağabeyi Agâh Efendi ile Çemberlitaş ve Sarıyer’de geçti (Çapanoğlu, 2018).

Şâkir Paşa’nın ağabeyi Agâh Efendi, İstanbul Sarıyer’de 1832 yılında doğdu

(Yüce, 1988, s.447). İlk eğitiminden sonra Galatasaray Tıbbiye-i Şâhâne-i Adliyyesinde eğitime başladı. Buradaki öğrenimini tamamlamasa da İtalyanca, Fransızca, İngilizce dillerini öğrendi ve 1849 yılında Babiali Tercüme Odasına memur oldu (Yazıcı, 2018, s.701). Dönemin zorlu şartlarına rağmen farklı alanlarda görevler üstlenerek alanında birçok ilke imza attı. Bu ilklerden biri, Şinasi ile 1860'da çıkardıkları Tercüman-ı Ahvâl gazetesidir. Bu gazetenin basın tarihindeki önemi, ilk özel Türkçe gazete olmasıdır (Demir, 2014, s.66). Bu yeni gazete ile basın, üstlendiği görevi yerine getirmeye başladı (Ortaylı, 2017, s.225). Ağâh Efendi, gazeteyi çıkardıktan sonra devlet dairelerindeki işlerine ara vermeden devam etti. 1861'de Postane-i Amire Nazırı oldu ve ilk defa posta pulu kullanma usulünü yürürlüğe koydu (Yüce, 1988, s.448).

4.1.2. Ahmet Şâkir Paşa'nın Eğitimi ve Görevleri

Ahmet Şâkir Paşa, Osmanlı Devleti'nde idari ve siyasi alanlarda önemli değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Çapanoğullarına mensup bir ailenin ikinci çocuğu olarak doğdu (Çapanoğlu, 2018). Doğduktan kısa bir süre sonra 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle idare, sistem ve teşkilatlanmada Klasik Dönem neredeyse sona ermekteydi (Karaca, 2008, s.471).

Paşa'nın ilk ve orta öğrenimi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olunmasa da Batı tarzı reformların uygulanmaya başlandığı dönemde orta ve lise öğrenimini tamamladı (Karaca, 2008, s.471). Yüksek tahsilini ise Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye'de tamamlayarak 1856 yılında mülâzım rütbesiyle mezun oldu (Demir Görür, 2020, s.136). Mezuniyetinden kısa bir süre sonra memuriyet hayatına başladı ve kısa sürede en yüksek mertebelerde mesleğini icra etmeye gayret gösterdi.

İlk olarak çeşitli komisyonlarda üyelik yaptı. Sonrasında mutasarrıflık, valilik, belediye müdürlüğü, mülki idareci, on iki yıllık büyükelçilik yapan önemli bir diplomat; Yıldız Sarayı'nda beş yıllık Yaver-i Ekremlik ünvanıyla görevini yerine getiren bir danışman ve müşirlik ünvanına kadar yükselmiş bir asker olarak mesleğini sürdürdü (Karaca, 1993, s.11). Tuna, Girit ve Bağdat'taki görevinde; bilgi, deneyim ve tecrübesini kullanarak bu vilayetlerin gelişimine katkı sağladı. Ahmet Mithat Efendi; Şâkir Paşa'yı asker, şair ve filozof gibi çok yönlü bir kişilik olarak tanımlamakta ve onu dost, hısım ve akraba olarak da nitelendirmektedir. (Ahmet Mithat, 2024, ss.34-35). Şâkir Paşa'yı dönemindeki devlet adamlarından ayıran en önemli özelliği ise Anadolu Islahatı gibi hassasiyet gerektiren bir meselede Paşa'nın bilgi, beceri ve deneyimlerine dayanılarak Anadolu Islahatı Umûm Müfetişliği

görevine seçilmesiydi.

4.1.3. Şâkir Paşa'nın Müfettişlik Yıllarında Yazdığı Muhâberat Defteri

Sultan Abdülhamid tarafından Doğu Anadolu'daki olayları araştırmak ve ıslahatları uygulamak amacıyla görevlendirilen Şâkir Paşa 1895 yılında görev yerine ulaştı. Görev süreci boyunca bölgede yaşanan sorunları gözlemleyerek bu sorunları II. Abdülhamid ve Bab-ı Âli'ye detaylı bir şekilde belgeledi. 1311-1315 yılları arasında deneyim ve gözlemleri sonucunda yazdığı raporları toparlayarak bir defter yazdı.

Bu defterde yer alan raporların büyük çoğunluğu o yıllarda birçok ülkenin gündeminde bulunan Ermeni olayları, Ermenilerin devletten beklentileri ve yerel halkla yaşadıkları sorunlardan oluşmaktadır. Defterde detaylı olarak ele alınan başka bir konu ise Hamidiye Alaylarının bölgedeki faaliyetleri, alayların Ermenilerle olan anlaşmazlıkları ve alayların Müslüman halk ve bölge beyleriyle olan sorunlarıdır. Defter her ne kadar Şâkir Paşa tarafından yazılmış olsa da Paşa'nın bölgede birlikte çalıştığı Tahsin Paşa ve Mehmed Kamil Paşa'nın da olaylara dair izlenim ve değerlendirmelerinin yazıldığı raporları da içermektedir. Üç önemli bürokrat arasındaki yazışmalardan oluşan defterde Şâkir Paşa, Sultan ve devlet erbablarını bilgilendirmek amacıyla kaleme aldığı raporlarda tarafsızlığını korumaya çalışmıştır. Defterdeki bazı konular oldukça açık ve anlaşılır bir dille yazılırken bazı konular ise belli kişi ve gruplara iletilmek istenildiğinden şifreli bir şekilde yazılmıştır. Bu bağlamda Şâkir Paşa'nın defteri dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerini anlama konusunda önemli bir ana kaynak niteliğindedir.

(Bu defter tezimizin asıl konusunu oluşturmaktadır. Defter aracılığıyla Vilayet-1 Sitte'deki genel sorunlar, Babıali'nin sorunlar karşısındaki tutum ve çözümü, olayların rapor edilme şekli, dış devletlerin olaylara müdahaleleri gibi konular çerçevesinde tez çalışmamızı şekillendirmeye çalışacağız.)

4.2. AHMET ŞÂKİR PAŞA'NIN UMÛM MÜFETTİŞLİĞİNE KADARKİ GÖREVLERİ

4.2.1. Tuna Vilayetindeki Görevleri

Şâkir Paşa, mezuniyetinden hemen sonra Kırım Harbi'nin neden olduğu göçmen meselelerinden dolayı İskan-ı Muhacirin Komisyonu ile göçmenleri yerleştirmek ve sorunlarını gidermek amacıyla Köstence Bölgesi'ne gönderildi

(1858) (Demir Görür, 2020, s.136). Tuna vilayetinin oluşumundan sonra görev aldığı komisyonla beraber vilayetin merkezi Rusçuk'a geldi 1861 (Çapanoğlu, 2018). Tuna vilayeti; Rusçuk, Sofya, Niş, Varna, Vidin, Tırnovi ve Tulça livaları ile elli civarında kazadan meydana geliyordu (Koç, 2017. s.56).

Şâkir Paşa, Rusçuk'a yerleştikten sonra Muhacirin Komisyonu Başkanlığı, Tuna Nehri İdaresi Reisliği ve Rusçuk Belediyesinde görevlerde bulundu (Karaca, 1993, s.18). Görev süresi boyunca Rusçuk'ta: güvenlik, ticaret, imar vb. konularda çalışmalara gayret gösterdi (Çapanoğlu, 20018,.). Buradaki hizmetleri sadece görev alanıyla sınırlı kalmadı. Mithat Paşa'nın bölgede Valilik yaptığı yıllarda vilayet merkezi Rusçuk'un gelişmesi için birlikte çalıştılar (Karaca, 1993, s.18).

Mithat Paşa, Tuna vilayetini kaldırmak için göçmen ve yerel halk arasındaki sorunlara odaklanarak çözüm üretmeye başladı. İlk olarak tahsili mümkün olmayan eski hazine alacakları defterlerden çıkarıldı. Aşar ve askerlik bedellerini taksitlere bölerek ödemesini kolaylaştırdı (Çerkezoğlu, 2020, s. 834). Islahhaneler açarak 5-13 yaş arası yoksul ve kimsesiz çocukları dil, din, ırk ayrımı yapmadan devlet himayesine aldı; eğitim, ekonomik ve sosyal ihtiyaçları karşılandı (Bekir, 2017, s.57). 1865 yılında sermaye birikimi için Emniyet Sandıkları kuruldu ve bütün sandıklar için özel müfettişler tayin edildi. Böylece çiftçiler, ihtiyaçları olan borç parayı tefecilere başvurmadan Emniyet Sandıklarından temin edebilecekti (Kocahanoğlu, 1997, s.49-50). Bir matbaa kurarak Tuna gazetesini çıkardı ve halkın olan bitenden haberdar olmasını sağladı. Telgraf sistemini kurarak haberleşmeyi etkinleştirdi (1866). Karakollar kurarak bölgedeki huzur ve güvenliği korumaya çalıştı (Çerkezoğlu, 2020, s. 836-839).

Tüm bu yenilik ve çalışmalarda Mithat Paşa'ya, Şâkir Paşa da yardımda bulundu. Özellikle Rusçuk Bölgesi'ndeki çalışmalara Şâkir Paşa ciddi bir mesai ayırarak Mithat Paşa'nın çalışmalarına katıldı. Sultan Abdülaziz, Avrupa seyahati dönüşünde Rusçuk'a uğradı. Şehirdeki hizmetlerinden dolayı Şâkir Paşa'ya iltifatta bulunarak rütbesini binbaşılığa terfi ettirerek mecidî nişan ile taltif etmiştir (Demir Görür, 2020, s.136). Şâkir Paşa'nın, Mithat Paşa ile çalışmaları Tuna vilayeti ile sınırlı kalmadı. Mithat Paşa'nın Bağdat'a tayin edilmesiyle (1869) Tuna vilayetinde beraber çalıştığı kırk kişiyle beraber Ahmet Şâkir Paşa'yı da Bağdat'a götürdü (Demir Görür, 2020 s.136). Şâkir Paşa bölgeye merkez mutasarrıfı olarak tayin edildi (Ahmet Mithat, 2024, s.38).

4.2.2. Bağdat ve İstanbul'daki Görevleri

Mithat Paşa, Şurayı Devlet Reisi ünvanıyla Bağdat'a tayin edildiğinde Şâkir Paşa da Bağdat Mutasarrıfı ünvanıyla Irak Bölgesi'ne giderek hizmetlerine başladı 1869 (Ahmet Mithat, 2024, s.38). Mithat Paşa göreve başladığı ilk andan itibaren reform seferberliği başlattı. Tanzimat Dönemi kanunlarına ve Avrupa ülkelerinin tarzına uygun olarak devlet kurumları oluşturdu (Mohammed, 2024, s.43). Şâkir Paşa da Mithat Paşa'yı örnek alarak büyük bir özveriyle hizmetlerini sunmaya başladı. İlk olarak Irak Bölgesi'nin imar ve ulaşımı üzerine yoğunlaştı (Karaca, 1993, s.19). Daha sonra İngilizlerin Fırat Nehri'nde gemi işletme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasıyla Mithat Paşa ile Fırat Nehri'nde gemi işletmesi konusu üzerine yoğunlaştı (Kocahanoğlu, 1997, s.111). Nehirlerde kayaların varlığı ve özellikle nehrin akışını engelleyen doğal engeller deniz taşımacılığı açısından sorunlara neden olduğundan Mithat Paşa'nın tavsiyesi üzerine Şâkir Paşa, nehrin derinliğini araştırmak ve nehirdeki doğal engelleri ortadan kaldırmak üzere bir grup uzman getirtti (Mohammed, 2024, s.36-37). Sık yaşanan su taşkınlarını önlemek için set ve bentler inşa ederek önlem almaya gayret gösterdi (Karaca, 1993, s.19). Paşa'nın Bağdat'taki iki yıllık görevi sona erdiğinde İstanbul'da Bulgar ihtilalcilerini yargılamak amacıyla kurulan komisyona seçildi (Demir Görür, 2020, s.136). İstanbul'dayken devlet için önemli bir kalkınma politikası olan demir yolu inşaatı görevinin başına getirildi (Karaca, 2008, s.472-473). Sonrasında Hersek Sancağı Mutasarrıflığına tayin edilerek hizmetlerine devam etti (1875) (Demir Görür, 2020, s.136). Hersek mutasarrıflığından sonra tekrar İstanbul'a dönen Şâkir Paşa, sadece siyasi ve idari alanlarda çalışmalar ortaya koymadı. Ağabeyi Agâh Efendi ile kültürel faaliyetlerde de bulundu. Gedik Paşa Tiyatrosuna piyes ve opera tercümeleri yaptı (Çapanoğlu, 2018).

4.2.3. 93 Harbi ve Petersburg'daki Büyükelçiliği

Rusya, Osmanlı Devleti ile Balkan Bölgesi'ndeki kara sınırını kesinleştirmek ve Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu Bölgesi'ne ilerlemek için 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. 93 Harbinin başlamasının temel nedenini de Rusya ve Avrupa devletlerinin Balkan Bölgelerindeki karışıklıklara ilişkin teklif ettikleri önerilerin taraflarca uygulanmamış olmasına bağladılar (Okatan, 2019, s.18). Savaşın başlamasıyla Şâkir Paşa'nın memuriyeti askeri memuriyete çevrildi. Mirliwa (Tuğgeneral) rütbesi verilerek Hersek Erkan-ı Harb Başkanlığına getirildi 24 Temmuz 1877 (Çapanoğlu, 2018,). Sonrasında General rütbesiyle Karapınar kumandanlığına, iki ay sonra ise Orhaniye tarafındaki birliklerin başkumandanlığına getirildi (Karaca, 2010, s.308).

Savaşta önemli roller üstlenen Şâkir Paşa'nın görevleri savaş bitiminde de önemini korumaya devam etti. Savaştan hemen sonra "İstanbul'da Umûm-i Erkan-ı Harbiyye Riyaseti, Divan-ı Harb ve Tensikat-ı Askeriyye Komisyonu üyeliklerinde bulundu." (Karaca, 1993, s.21) Savaş sonrası Osmanlı-Rus ilişkisinin yeni bir sürece girmesiyle Şâkir Paşa Müşirlik (Mareşallik) rütbesine yükseldi. Müşirlik rütbesiyle Büyükelçilik ünvanı verilerek Rusya'nın başkenti Petersburg'a elçi olarak tayin edildi 10 Mayıs 1878 (Çapanoğlu, 2018,).

Şâkir Paşa'nın Petersburg'da elçilik yaptığı yıllarda Rusya yenileşme çabası içerisindeydi. Savaş sonrası toprak, eğitim, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda yeni reformlar düzenlendi. Şâkir Paşa, Petersburg'daki reformları örnek alarak Hamidiye Alaylarının kurulması ve okullarda uygulanacak eğitim programları hakkında Babıali'ye raporlar sunarak Rusya'daki reformlardan yararlandı (Karaca, 1993, s.21-22). Görev süresi boyunca Ermeni olayları, Bulgaristan meselesi, Osmanlı-Japon Ticaret Antlaşması ve Asya Müslümanlarının problemleriyle ilgilenerek elçilik yıllarını tamamladı (Çapanoğlu, 2018).

4.2.4. Girit Valiliği

Petersburg'daki görevini tamamlayan Şâkir Paşa, İstanbul'a dönmeye hazırlanırken Girit meselesi ortaya çıktı. Girit meselesi Girit'te yaşayan Hristiyan halkın Yunanistan'la birleşmek istemesi üzerine çıkardıkları yeni bir isyandır. Halepa Sözleşmesi'yle kendilerine tanınan ayrıcalıkları yetersiz bulduklarını belirterek isyanı başlattılar (Tukin, 1996, s. 90). Girit'te yaşanan kuvvetli isyanlar bölgeye deneyimli bir Vali atamasını zorunlu kıldı. II. Abdülhamid'in emriyle Şâkir Paşa, Girit Vali vekilliği ve Askeri Kuvvetler Fevkalade Kumandanlığına görevlendirilmiştir (Ünsal, 2009, s.56).

Paşa'nın, Girit Valiliğine seçilme nedeni 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşlarında ve Büyükelçilik yıllarında askeri, siyasi, idari ve mülki alanlarda tecrübe kazanmasıydı (Karaca, 1993, s. 25). Paşa, Girit'teki isyanı kontrol altına aldıktan sonra 1889 yılında yayınlanan fermanla daha önce Girit Adası'na verilmiş olan imtiyazlara kısıtlamalar getirerek adadaki düzeni korumaya çalıştı (Horay, 2024, s.59). Halepa Sözleşmesi ile Girit halkına daha önce verilen haklardan olan gümrük vergilerinin tamamına el konuldu. Ada Meclisi'nin yetkileri kısıtlanarak üye sayıları 80'den 57'ye indirildi (Adıyeke ve Adıyeke, 2021, s.219). Adanın güvenliğini korumak amacıyla askeri karakollar ve bir tane askeri hastane inşa ederek Girit'i bir ordu merkezi haline getirdi (Çapanoğlu, 2018). Genel af ilan etti ve aralarında

husumet bulunan askeri ve sivil görevlilerin aralarındaki sorunları güzellikle halletmeye çalıştı. Maaşlarını alamayan askerlerin maaşlarını ödemek için İstanbul'dan beş milyon kuruş talepte bulundu (Karaca, 1993, s.26-27). Kısa sürede Girit'te asayiş ve düzeni sağlayan Şâkir Paşa, birlikte çalıştığı askeri ve mülki görevlilerini terfi ettirdi. Miralay, binbaşılık ve kolağalığı rütbelerinde bulunan yirmi dört kişinin ünvanı yükseltildi. Farklı rütbelerdeki 49 kişiye de nişan ve madalyalar verildi (Karaca, 1993, s. 27). Şâkir Paşa'nın sıkı yönetim ilan ederek aldığı önlemler, adadaki işlerin düzene girmesine olanak sağladığı gibi adada Müslüman Valiler Dönemi'nin başlamasına da öncülük etti (Horay, 2024, s.59).

Girit'te on bir ay boyunca özveriyle çalışan Şâkir Paşa, Girit Askeriyye Erkanı Harbiyyesi Başkanı Ferik Cevat Paşa ile fikir ayrımcılığına girince Babıali ve Seraskerî'ye başvurarak görevden ayrılmak istediğini bildirdi (Karaca, 1993, s. 27). İsteği üzerine İstanbul'a davet edilen Şâkir Paşa'ya II. Abdülhamit tarafından 5 Temmuz 1890'da Yaver-i Ekremlik ünvanı verildi (Demir Görür, 2020, s.137).

4.3. Yaver-i Ekremlik Görevleri (1890-1895)

Girit Valiliğinden sonra İstanbul'a dönen Şâkir Paşa, II. Abdülhamit tarafından Yaver-i Ekrem (en makbul yaver) sıfatıyla Yıldız Sarayı'nda görevlendirildi 8 Temmuz 1890 (Çapanoğlu, 2018). Yaver-i Ekremlik görevinden dolayı devletin önemli olaylarını yakından takip etti. Danışmanlığı gereği iç ve dış politika hakkındaki fikir ve önerilerini Padişah'a iletti. Danışmanlığı sayesinde II. Abdülhamid'in aldığı kararlarda bir dereceye kadar etkili oldu (Karaca, 2008, s. 474). Saraydaki beş yıllık görev süresi boyunca ilgilendiği konular "Ermeni problemleri, Mısır, Bulgaristan, Irak aşiretleri, demir yolları, Boğazların tahkimi, Hamidiye Alayları, Lübnan, Yemen, Fas, Karadağ, Girit, dış ticaret ve Dersim olaylarıydı." (Karaca, 2010, s.308) Saraydaki beş yıllık danışmanlık görevi Şâkir Paşa'nın Anadolu Islahatı Umum Müfettişliğine seçilmesinde önemli rol oynadı.

4.3.1. Yaver-i Ekrem Ünvanıyla Ermeni Olaylarıyla İlgilenmesi

Şâkir Paşa'nın, 1890-1895 yılları arasında II. Abdülhamid'in danışmanlığını yaptığı yıllarda ilgilendiği konuların başında Ermeni olayları geliyordu. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler Berlin Antlaşması'nın maddelerine dayanarak "Islahat" çalışmaları adı altında isyanlar çıkararak Osmanlı yönetimine karşı eylemler gerçekleştirmekteydi. 1890 yılında, Ermeni Komiteleri eylemlere başlamış ve Avrupa'nın dikkatlerini üzerlerine çekmeyi başarmışlardı (Karaca, 1993, s.28). Şâkir Paşa, Ermenilerin faaliyetlerini gazeteci Danisso aracılığıyla takip etmekteydi.

Danisso'yu Hariciye Nezareti aracılığıyla Kafkasya'ya göndererek durum hakkında daha detaylı bilgiler edinmek istedi (Karaca, 1993, s.28-29). II. Abdülhamid'e Danisso'nun ilettiği bilgiler dahilinde raporlar sundu ve Ermeni isyanlarını kontrol altına almak için çeşitli tedbirler aldı. Hamidiye Alaylarının kurulmasında etkili oldu. Bu alaylar aracılığıyla Ermeni isyanlarını bastırmaya çalıştı.

4.3.2. Mısır Meselesi ile İlgilenmesi

Şâkir Paşa'nın Yıldız Sarayı'nda danışmanlık yaptığı yıllarda Osmanlı Devleti'ni uğraştıran meselelerden biri de Mısır meselesidir. İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi ve Mısır'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini zayıflatmak için uyguladığı politikalar II. Abdülhamid'i harekete geçirdi. II. Abdülhamid; Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki varlığını siyasi, hukuki ve idari olarak daha görölür bir hale getirmek ve İngiltere'nin Mısır'daki politikalarını takip etmek için bir encümen kurdurdu (R. Yüksel, 2020,s.42). Bu encümende Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa, Ahmet Cevdet, Eski Sadrazam Said ve Sadrazam Kâmil Paşa bulunmaktaydı (Karaca, 1993, s.30).

II. Abdülhamid, Mısır probleminin çözümünü İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz'de karşı karşıya gelmelerinde öngörüyordu (Karaca, 1993, s.30). Çünkü Fransa'nın Süveyş Kanalı'nı tamamlamasının ardından İngilizlerin Süveyş Kanalı hisse senetlerinin büyük bir kısmını ele geçirmeleri ve Mısır'da bir komiserlik kurarak bölgedeki hâkimiyetlerini günden güne genişletmeleri Fransa'nın İngiltere'ye karşı cephe almasına neden oldu (Gelen, 2015, s.51). II. Abdülhamid bu nedenlerden dolayı Akdeniz Bölgesi'nde yaşanacak krizin iki ülkeyi karşı karşıya getireceğini düşünüyordu. Encümen-i Mahsûs üyeleri de bu görüş üzerine yoğunlaşarak Osmanlı'nın Mısır'daki siyasi ve hukuki haklarını koruyarak İngiltere'nin Mısır'dan çıkarılmasını hedefliyordu. İkinci öneri ise Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker çıkarmasıydı. Mısır'a asker sevkinin yapılması durumunda Fransa ve Almanya'nın da desteklerinin alınması planlanıyordu (Karaca, 1993, s. 30).

Babıali'de bu gelişmeler yaşanırken İngiltere, Mısır'da başlattıkları ıslahat faaliyetlerini devam ettirmek adına Mısır'dan çekilemeyeceklerini dünya basınına duyurma çabasındaydı. İngiltere'nin amacı basın aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin görüşlerine yakın olan Fransa ve Rusya'yı yanıltarak İngiltere aleyhine politika izlemelerine engel olmaktı (Karaca, 1993, s.30). II. Abdülhamid'in dünyadaki politik gelişmeleri yakından takip etmek üzere sarayda kurduğu bilgi merkezi aracılığıyla

İngiltere'nin Osmanlı Devleti aleyhinde yazdığı yazılardan hemen haberdar olunuyordu (Gelen, 2015, s.53). Dış basını titizlikle takip eden Şâkir Paşa, İngiltere'nin bütün gayretlerinin Fransa ve Rusya birliğini engellemeye yönelik olduğunu II. Abdülhamid'e ilettil. Şâkir Paşa, Avrupa'daki siyasi gelişmelerin izlenmesi ve ortaya çıkacak duruma göre hareket edilmesi gerektiğini belirtiyordu (Karaca, 1993, s. 30-31).

4.3.3. Ahmet Şâkir Paşa'nın Demir Yolları ile İlgilenmesi

Demir yollarının, dünyada ortaya çıkışı ve gelişiminden kısa bir zaman diliminden sonra Osmanlı Devleti'nin ulaşım altyapısına hızla dahil oldu (Çubuk ve Uzun, 2024, s.154). Osmanlı Devleti, stratejik konumundan dolayı demir yolu projelerine önem vermekteydi. II. Abdülhamid; demir yollarının ülkenin ulaşım altyapısını güçlendireceğini, ticareti canlandıracığını, askeri hareketliliği artırarak devletin güvenlik ve sermayesine katkıda bulunacağına dikkat çekmekteydi. Yaver-i Ekrem Şâkir Paşa da demir yolu ağlarının devlet kontrolünde ve planlı bir şekilde geliştirilmesinden yanaydı. II. Abdülhamid, 1890 yılında Dimetoka'dan Selanik Limanı'na uzanan bir demir yolu projesini tasarlamayı düşünüyordu (Karaca, 1993,32). Hükümet, projenin pahalıya mal olacağını belirterek hattın Sofya-Üsküp arasında ilerlemesini tavsiye etti. II. Abdülhamit, konu hakkında Şâkir Paşa'dan görüş aldı. Paşa, ağırlığın Dimetoka-Selanik hattına verilmesi gerektiğini belirtti (Karaca, 1993, s.32). Ayrıca yapımı İngiliz şirketine ait olan Kasaba demir yolunun maliyetini hesapladı ve projenin yabancı bir şirkette kaldığı sürece mali açıdan zarar getireceğini Sultan'a bildirdi. Suriye'de yapılması planlanan Akka-Şam Demir Yolu Projesi'nde yer aldı (Karaca,1993,33). Şâkir Paşa, demir yolu projelerinin maliyetini hesaplayarak cazip teklifler için stratejiler geliştirdi.

4.4. OSMANLI İDARESİNDE ERMENİLER

Ermenilerin kökeni farklı teorilere dayanır. Bazı tarihçiler, Ermenilerin kökenini Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e bağlarlar. Ermeni tarihinin de Babil'in yıkılışıyla başladığını iddia ederler. Bu iddiaların yanı sıra bazı araştırmacılar; Ermenilerin kökenini Balkanlardan gelen Armenlere, bazıları ise Hititlere, Urartulara ve Frigyalılara bağlamışlardır (Kırcı, 2012, s.12). Zamanla çeşitli imparatorluk ve devletlerin hakimiyeti altında yaşayan Ermeniler; Pers İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Büyük İskender daha sonra Selevkoslar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin hakimiyetinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Memiş, 2005, s.1-2).

Osmanlı Devleti'nin kurulmaya başladığı dönemde, Ermeni toplumu dağınık bir coğrafyaya yayılmış durumdaydı. Doğu Anadolu, Kafkasya ve Çukurova Bölgelerinde küçük Ermeni Prenslikleri mevcuttu. Orhan Bey döneminde özellikle Bursa'nın başkent olmasıyla Ermeni toplumunun yeni merkezi bu şehir oldu (Ercan, B. N. 2023, s.20). Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Bursa Ermeni metropoliti Ovakim'i davet ederek 1461 yılında İstanbul'da Gregoryen Ermeni Patrikhanesi'nin kurulmasını sağladı ve Ovakim'i ilk patrik olarak atadı. Böylece İstanbul, Osmanlı Ermenilerinin ruhani merkezi haline geldi (Ercan, Y. 2001, s.88). Ermenilerin büyük çoğunluğu Gregorian olarak bilinen bir mezhebe mensuptular ve kendilerine ait ayrı bir Patrikleri vardı (Ünal, 2019, 65-66). "Patrikler; uluslarının dini ve toplumsal işlerini görme şikayetlerini inceleme, ulusa ait malları ve bunların gelirlerini toplama işini görürlerdi." (Uras, 1987, s.149) Tarihsel süreçte farklı meslek dallarında aktif olarak yer alan Ermeniler; İstanbul Bölgesi'nde çoğunlukla ticaret, bankerlik ve sarraflıkla uğraşırken Anadolu Bölgesi'nde ise daha çok tarım, ticaret, matbaacılık, kuyumculuk ve hekimlik gibi mesleklerle meşgul olmuşlardır (Kaya, 2004, s.50). Alman Elçisi Johann Heinrich Graf Ermenileri "Osmanlı ekonomik yaşamının temel direği" olarak tanımlamıştır (Gust, 2005, s.32).

19. yüzyıla kadar gayrimüslimler geleneksel yaşam tarzlarını sürdürdüler. Ancak bu yüzyıla beraber Ermeniler de dahil farklı etnik ve dini topluluklar, hak iddia etmeye başladılar. Osmanlı Devlet'i etnik gruplar arasındaki hakları dengelemek adına Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar ilan etti. Bu fermanlar, Ermeniler ve diğer gayrimüslim gruplara belirli hak ve yetkiler sunsa da gayrimüslim tebaa tarafından yetersiz görüldü.

4.4.1. Ermeni Meselesinin Arka Planı

Osmanlı Devleti; geniş bir alana yayılan büyük bir devlet olarak farklı dil, din, ırk ve kültüre sahip toplulukları asırlarca bünyesinde barındırmıştır. Bu etnik çeşitlilik bir kültür zenginliği meydana getirdiği gibi bazı sorunların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur (Kazıcı, 2017, s.13). Etnik farklılıklardan doğan ve günümüze kadar etkisi devam eden en önemli hadise Ermeni meselesidir.

Ermeni meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun zengin mirasına karşı sömürgeci Avrupa Devletlerinin yürüttüğü genel politikanın sadece Doğu Anadolu Bölgesi'nde sahneye konulan kısmını oluşturmaktadır (Kodaman, 1983, s.162). Avrupalı devletlerin Ermeni meselesiyle ilgilenmesinin en önemli sebebi Avrupa'nın koloniyalist yayılma ve ekonomik emperyalizm politikasıdır (Kodaman, 1983, 164).

Çünkü Osmanlı ülkesi emperyalist güçlerin hem mallarını pazarlayacakları geniş bir pazar hem de sanayileri için ucuz hammadde sağlayacakları bulunmaz bir coğrafyaydı. Ayrıca bu devletin Asya ve Avrupa kıtaları arasında geçişi sağlayan boğazları bulunmaktaydı (Sertçelik, 2016, s.124). Osmanlı Devleti'nin stratejik konumu, onu Batılı devletler için çekici bir hedef haline getirmiştir. Zamanla bu çekicilik devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tehdit eden bir hâl almıştır. Batılılar, Fransız ihtilalinin sunduğu milliyetçilik ilkesini kullanarak çok uluslu Osmanlı Devleti'ni parçalama ve himaye etme planlarını uygulamaya başladılar (Sertçelik, 2016, s.125). Hedeflerine ulaşmak isteyen Avrupalı devletler Ermenileri amaçlarına ulaşmak için kullanılan bir araç olarak gördüler.

4.4.1.1. Rusların Ermeni Politikaları

Rusların dış politikası, önemli coğrafi bölgeleri almak ve uluslararası alandaki konumunu sağlamlaştırmaktı. Bu politika doğrultusunda İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını kontrol altına alarak Karadeniz ve Akdeniz'de hakimiyetini pekiştirmeyi amaçlıyordu (Çapraz, 2015, s.1179). Rusya, planlarına engel olarak gördüğü Osmanlı'yı bölmek için Balkanlarda milliyetçilik fikirlerini uyandırmaya çalıştı. Balkanlarda Slav-Ortodoks kardeşliğini temel alan bir stratejiyle Osmanlı kuvvetlerini Kuzey ve Batı Karadeniz kıyılarından çıkararak Rusya, Balkanlarda Bulgaristan ve Sırbistan gibi devletlerin bağımsızlık mücadelelerinde aktif rol oynadı. (Laçiner, 2008, s.5) Rusların milli siyasetlerinde Ermenileri kukla gibi kullanmaya yeltenmeleri, ilk meyvesini 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda verdi (Kırcı, 2012, s.19). Harp sırasında içerdeki Ermeniler, Osmanlı birliklerinin hareketi ve mevki durumları hakkında Rus ordusuna bilgi vererek Doğu Anadolu'nun işgalini kolaylaştırmışlardır. (Demirel M, 1996, s.2) Ermenilerin kukla gibi kullanılması savaşın gelişimini etkileyen bir faktör olarak görüldü. Balkan Bölgesi'nin şekillenmeye başlamasıyla İstanbul'u alma ümidini yitiren Rusya, politikasını doğudaki Ermenilere yönlendirerek özerk bir Ermenistan kurmayı amaçladı. Rusya, bu hedefe ulaşmak için 1878 yılında Osmanlı Devleti ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı. Antlaşma; Ermeni sorununa siyasi bir boyut kazandırdığı gibi Ruslara Basra Körfezi, İran, Hindistan, Süveyş, Suriye, Akdeniz ve Anadolu'ya kadar yol açtı. Ruslar; Kars, Ardahan ve Batum'un kontrolünü ele geçirerek Fırat vadilerine inmiş oluyorlardı. Ermenilerin bu antlaşmayla Rus himayesine verilmesi Rusların Ermenilere yönelik projesini gerçekleştirdi (Uras, 1987, s. 271). Ermeni meselesinin siyasi yönünü uluslararası platforma taşıyan Rusların gerçek hedefi Ermeni haklarını savunmak değil, kendi çıkarlarını ilerletmektir. Ruslar, reform vaatleriyle Ermenileri isyana teşvik ederek Doğu Anadolu'daki konumunu sağlamlaştırarak sıcak denizlere

inmeyi amaçlıyordu. Ancak Avrupalı devletler durumun farkında olduklarından Rusya'ya engel olmak amacıyla antlaşmayı feshetmişlerdir. Nitekim Rusya'nın Ermeni kartlarını kullanarak ulaştığı nüfuz Avrupalıların menfaatlerine ters düşmekteydi.

4.4.1.2. İngiltere ve ABD'nin Politikaları

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarına yöneldiler. Amerika Birleşik Devleti açısından Osmanlı Hükümeti, Amerikan malları için fırsatlar vadeden önemli bir pazar alanıydı (Dilek, 2012, s.92). ABD, Osmanlı'nın geniş pazar alanlarından yararlanmak için bölgedeki Ermenileri kullanmaya başladı. Ermeniler için okullar açarak reform talebinde bulunduğu gibi bazı Ermenileri Amerikan vatandaşlığına kabul ederek Ermeni hak ve özgürlüklerini kamuoyuna yansıttı. Açtığı yabancı okullar aracılığıyla Ermenilerin otoriteye karşı ayaklanmalarına zemin hazırladı (Dilek, 2012, s. 101-103).

İngiltere ise Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Ermenilere özerklik vadederek güçlenmesini yakından takip etti. Rusya'nın Yakın ve Ortadoğu'da ciddi bir rakip olarak ortaya çıkması, İngiltere'nin Hindistan yolunu riske atmaktaydı. Tehlikenin farkında olan İngiltere, çıkarlarını korumak amacıyla Ermeni yanlısı bir politika izlemeye başladı. (Sertçelik, 2016, s.131). Ruslara geniş yetkiler vererek sömürge yollarını tehlikeye düşüren Ayastefanos Antlaşması, İngiltere tarafından reddedilerek onun yerine Berlin Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın 61. maddesi Ermenilere geniş reformlar tanımaya yönelikti. İngiltere bu maddeyle Ermenileri himayesi altına alarak Kafkasya üzerinden Anadolu toprakları aracılığıyla Akdeniz'e inmek isteyen Rusya'yı durdurabileceğini düşünüyordu (Sertçelik, 2016, s.131). Stratejik ve politik nedenlerle Ermeni meselesi ile ilgilenen İngilizlerden, Ermeniler bağımsız ya da özerk bir devlet talep ettiler. Bağımsız bir Ermenistan, İngiliz çıkarlarından çok Rusya'nın çıkarlarına hizmet edebilirdi. Bunu göze alamayan İngilizler, Ermenilerin taleplerinden farklı bir yaklaşım izlediler (Malhut, 2022, s.107). Bu yaklaşım doğrultusunda ABD, İngiltere ve diğer Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bulunmak amacıyla Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin bir an önce yürürlüğe konulması için baskı yapmaya başladılar. Bu devletlerin gayesi özerk bir Ermenistan kurarak Doğu Anadolu'yu bölmek ve küresel etkisi azalan Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırarak mirasından daha fazla hisse almaktı.

4.4.1.3. Fransa ve Almanya'nın Uyguladığı Politikalar

19. yüzyılın son yirmi yılında, Yakın ve Ortadoğu'da Avrupalı devletler

arasında meydana gelen rekabette Almanya yeni bir güç olarak sahneye çıktı. (Özdemir, 2001, s.61). Ulusal birliğini geç tamamlayan Almanya'nın zengin Osmanlı topraklarına yönelmesi, Osmanlı Devleti'ne Ermeni meselesi ve Anadolu Islahatı konusunda baskı yapan Avrupalı devletlere Almanya şahsında direnebilme imkanını sağladı (Küçük, 1986, s.173). Almanya, Avrupa'da yeni bir savaş ortamının oluşmamasını önlemek amacıyla Fransa ve İngiltere'nin aksine Doğu Meselesi ile ilgilenmemeyi tercih etti. Alman menfaatleri için Osmanlı Devleti'nin egemenliğinin ve bütünlüğünün korunması gerektiğini vurguladı. (Alkan, 2014, s.93). Almanya bu perspektifle Osmanlıların Ermeni reformu konusunu geçiştirerek ele almasını ve sadece Ermenilere yönelik değil tüm tebaanın yaşam koşullarının iyileştirilmesine odaklanmasını tavsiye etmiştir (Gencer, 2011, s.411).

XIX. ve XX. yüzyılın başlarında Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik politikası, genel olarak ekonomik çıkarlar üzerine kuruluydu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren küresel siyasi konularda Rusya ve İngiltere daha etkiliydi. XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya'nın da bu denkleme dahil olmasıyla birlikte Fransa'nın Osmanlı üzerindeki rolü diğer devletlere göre daha az etki yarattı. (Sertçelik, 2016, s.153). Her ne kadar Fransız İhtilali'nin Ermeniler üzerinde yarattığı etki çerçevesinde Ermeni meselesinin ortaya çıktığı düşünülse de Ermenilerin milliyetçi düşünceleri Rusya ve diğer Avrupa devletleri aracılığıyla uyandırılmıştır. Ermenilerin bağımsızlık düşüncelerinde Fransız İhtilali'nin yaydığı özgürlük ve eşitlik ideallerinin yanı sıra Avrupa devletlerinin kışkırtmaları, Ermeni Kilisesi ve Patrikhaneleri, Ermeni komitaları ve misyoner faaliyetleri de önemli rol oynadı. Emperyalizmin şekillendirdiği Şark meselesi ve bunun meyvesi olan Ermeni meselesi, Anadolu halkı ile Ermeniler arasında yıllarca sürecek olan düşmanlık tohumunu ekmiştir (Halaçoğlu, 2007, s.58).

4.4.1.4. Ermenilerin Kurdukları Örgütler

Ermeniler, siyasi ve sosyal haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla hem kendi iç dinamikleri hem de Batılı devletlerin desteğiyle cemiyetler ve partiler kurdular. Örgütlenen ilk cemiyetler arasında Hayırseverler Cemiyeti ve Fedakârlar Cemiyeti bulunmaktaydı. 1860'larda Van'da Araratlı, Muş'ta Mektep Sevenler, Şarki ve Kilikya cemiyetleri kurularak bu oluşumlar Ermeni Müttehit Cemiyeti altında birleşti. Bunların ardından Karahaç Cemiyeti, Silahlılar Cemiyeti, Genç Ermeniler Cemiyeti ve Milliyet Perver Kadınlar Cemiyeti gibi gruplarda faaliyetlerine devam ettiler (Anadol, 1982, s.95-96).

Kurdukları partiler: 1885 yılında Van’da kurulan Armenakan Partisi, 1887’de kurulan Sosyal Demokrat Hukuk Partisi ve bu partiden ayrılan Varagazmyal Hınçak Partisi yer alıyordu. Ayrıca 1892 yılında kurulan Taşnaksutyum Ermeni Devrimci Federasyonu da bu oluşumlar arasında sayılabilir (Akın, 2015, s.111).

Sosyal Demokrat Hınçakyan Partisi, Avrupa’daki Ermeni aydınları ve öğrencileri tarafından marksist düşüncelerden esinlenerek kurulmuş siyasi ve kültürel bir oluşumdur. Bu parti, küresel düzeyde bağımsız bir Ermenistan’ı öngörüyordu. Partinin kurucusu Paris’te öğrenim gördüğü sırada marksist düşüncelerden etkilenen Averdis Nazarbeg ve aralarında eşinin de yer aldığı altı kişilik bir ekiptir (Maraşlı, 2008, s.141). Bu parti; zamanla Kafkasya, İstanbul ve Anadolu’da da örgütlendi. Osmanlı topraklarında örgütlenen ilk marksist parti olarak tarihe geçmiştir (Akın, 2015, s.112).

4.5. ANADOLU ISLAHATI MESELESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

4.5.1. Islahat Meselesi

XIV. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti’nin yönetiminde ve uyruğu altında yaşayan Ermeniler; düşünsel, toplumsal ve ekonomik ayrıcalıklar dahilinde yaşamaktaydılar. Ancak XIX. yüzyıl başlarında hızlıca yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi Osmanlı Devleti’nin “Millet-i Sadıka” olarak tanımladıkları Ermeni topluluğunu da etkiledi (Bostancı, 2016, s.110). Ermeniler arasında milliyetçilik fikri misyonerler, yabancı okullar ve büyük devletlerin desteğiyle giderek güçlendi (Sarınay, 2007, s.3). Özellikle Şâkir Paşa’nın da subay olarak katıldığı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’yla Ermeni meselesi aktif olarak gündeme gelmeye başladı. Savaş sonucunda Rusya, Anadolu’daki bazı şehirleri alarak Ermenileri bağımsızlık düşüncesiyle Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtmaya başladı (Öz Akçora ve Kaya, 2014, s. 1891).

İki devlet arasında 3 Mart 1878’de Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması imzalandı. Ermeni illeri gelenleri Nerses Varjabedyan ve Mateos İzmirliyan Rus Başkumandanı Grandük Nikola ile görüşerek antlaşmaya Ermeniler lehine bir madde eklemelerini talep ettiler (Demir Görür, 2020, s.3-4). Ayastefanos Antlaşması’nın 16. Maddesi Ermenilerin isteği doğrultusunda düzenlendi. 16. maddeye göre Bab-ı Âli, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde iyileştirmeler ve ıslahatlar yapacaktı (Bostancı, 2016, s.114). Rusya’nın Ayastefanos Antlaşması ile Kafkasya’ya hakim olması, Doğu Anadolu ve Balkanlarda etkin olma çabası İngiltere’nin politikalarına aykırı bir durum yaratmaktaydı. Çünkü Rus nüfuzunun hızla yayılması, İngiltere’nin

Hindistan'la olan bağlantısını tehdit ettiği gibi Ortadoğu'daki güç dengesini de zayıflatabilirdi (Mert, 2013, s.152).

İngiltere sömürge politikasını sorunsuzca devam ettirmek amacıyla eyleme geçti. Rus tehdidine karşı Osmanlı Devleti'ni koruyacağını buna karşılık olarak da Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini talep ettiler. Bab-ı Âli bu isteğe olumlu yaklaşırsa da İngiltere'nin Kıbrıs'a gerekirse silah zoruyla gireriz tehdidinden sonra isteklerini kabul etmek zorunda kaldı (Küçük, 1986, s.9). Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Ermenilerle ilgili ıslahat konusu İngiltere ile kararlaştırılacaktı. İngiltere Doğu Anadolu'daki Rus tehdidine karşı Kıbrıs Adası'na yerleşecekti. Bu amaçla Hindistan'a giden en kısa yolun güvenliğini sağlamış olacaktı (Mert, 2013, s.153). İngiltere, menfaatlerine ters düştüğü için Ayastefanos Antlaşması'nı kabul etmeyerek 1878 yılında Berlin Antlaşması'nın imzalanmasını sağladı.

Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devlet'i; Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakir, Sivas, Eleziğ (Vilayet-i Sitte) illerinde Ermeniler lehine ıslahat yapmayı kabul ederek antlaşmayı imzalayan devletlerin de ıslahatların uygulanmasında gözlemci olmalarına izin verdi (Bostancı, 2016, s.114). İngiltere, Berlin ve Kıbrıs antlaşmalarının kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak ıslahatların gerçekleştirilmesi için İstanbul'daki büyükelçisi Henry Layard aracılığıyla Bab-ı Âliye baskı yapmaya başladı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury uzun bir talimat göndererek ıslahatların yalnızca Vilayet-i Sitte'de değil tüm Anadolu'da yapılması gerektiğini açıkladı (Görün, 2020, s.10). Meclis-i Mahsus'un hazırladığı ve Padişah'ın onayladığı cevapta ıslahatların mali sıkıntılardan dolayı gerçekleştirilemeyeceği ifade edilmekteydi (Karaca, 1993, s.40). Böylece Ayastefanos Antlaşması'yla siyasi bir boyut kazanan Ermeni meselesi 23 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması'yla uluslararası bir sorun haline geldi (Karaca, 1993, s.37).

İngiltere'nin Doğu Anadolu'daki Ermeni politikaları ve Kürtleri imparatorluğa karşı kışkırtması, II. Abdülhamid'in askeri önlemler almasına neden oldu (Kodaman, 1893, s.34). Batılı devletlerin desteğini alan Ermeniler, yoğunlukta bulundukları yerlerde şubeler açarak propaganda faaliyetlerine başladılar. Özellikle 20 Haziran 1890'da Erzurum'da yaşanan ilk Ermeni isyanı sonrasında II. Abdülhamit Ermeni isyanlarını bastırmak ve büyük devletlerin tehditlerini önlemek amacıyla Hamidiye Alaylarını kurma kararı aldı (Kodaman, 2010, s.135-137).

İngiltere'nin, ıslahat konusunda Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları 1894

yılına kadar sonuçsuz kaldı. 1894 yılında Ermenilerin Sason'da yaşadıkları sorunlar Anadolu Islahatı sorununu yeniden gündeme getirdi (Karaca, 1993, s.43).

Sason olayından sonra 11 Mayıs 1895 tarihinde Rusya, İngiltere ve Fransa Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi çerçevesinde Vilayet-i Sitte'de sorunların iyileştirilmesi adına 40 maddelik yeni bir "Islahat Layihası" ve memorandumu önerdiler. Bu layihada Vilayet-i Sitte'de beşer yıl süreyle vali atamalarının yapılması ve vali atamalarında büyük devletlerin onayının alınması gerektiği vurgulandı. Her kesimin katılım sağlayabileceği vilayet meclisleri ve jandarma teşkilatı kurulması önerildi. Mahkeme süreçlerinde ceza almış Ermeniler için genel af ilan edilmesi ve zararlarının karşılanması talep edildi (Bostancı, 2016, s.117). Mezhep değiştirme olgusunun belirli bir kurala bağlanması ve vilayetlerde yapılacak ıslahatların kontrolü için komiser atamasının gerekli görüldüğü açıklandı (Karaca, 1993, s.47). II. Abdülhamid, bu layiha maddelerinin Doğu illerinde özerklik sağlayacağını öngördüğünden layihayı olduğu gibi kabul etmeyi reddetti.

Padişah; 11 Mayıs ıslahat projesi kapsamında devlet yetkililerinden aldığı öneriler doğrultusunda Hariciye Nazırı Turhan Paşa, Adliye Nazırı Hüseyin Rıza, Dahiliye Nazırı Halil Rıfat, Sadaret Müsteşarı Mehmet Tevfik Paşa ve Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Bey'den oluşan bir heyet oluşturdu. Bu heyet Avrupalı devletlerin 11 Mayıs'ta verdikleri proje ve memorandumu titizlikle ele alıp her bir maddeyi derinlemesine analiz etmek amacıyla toplandı (Demir Görür, 2020, ss.120-121). İnceleme sonucunda 10 Temmuz 1895 yılında Sultan'a sunulan değerlendirmede sayfanın sağ sütununda Avrupalı devletlerin sunduğu ıslahat projesi sol sütununda ise Bab-ı Âli heyeti tarafından hazırlanan maddelere yer verildi (Demir Görür, 2020, s.121).

Hazırlanan maddelere göre Vilayet-i Sitte'de farklı halk kesimi yaşadığından her grup için ayrı teşkilat kurulmasının imkansız olduğu belirtildi. Valilerin tayininde büyük devletlere danışılması Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık anlayışına aykırı olduğu için kabul edilemeyeceği ifade edildi. Af konusunda Padişah'ın birçok defa af ilan ettiği hatırlatıldı. Müfettiş konusunda ise ıslahatları denetlemek için müfettiş ünvanına sahip bir kişinin Padişah tarafından seçilmesi ve tayin edilmesi uygun görüldü (Küçük, 1896, s.133-134). Kürt aşiretlerinin disiplin altına alınması için her vilayete aşiret memuru bulundurulma isteği memurların aşiretler üzerinde hakimiyet sağlayamayacağı düşüncesiyle reddedildi. Kaza ve nahiyele sulh hakimlerinin atanması maddesi nahiye ve kazalarda sorun ve yasa hükümlerini anlayacak nitelikte kişiler bulunamayacağından kabul edilmedi (Demir Görür, 2020, s.133). Devletçe

uygun görülen gayri-müslimler mutasarrıf muavini olabilirler. Jandarma teşkilatının her sınıf halktan seçilme talebine karşı prosedürün zaten böyle devam ettiğini açıkladılar (Küçük, 1986,135).

10 Temmuz 1895'te tamamlanan layiha elçilere gönderildi ancak bu taslak elçiler tarafından onaylanmadı. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, anlaşmazlık yaşanan layiha maddelerinin büyük bir çoğunluğunu kabul etmek zorunda kaldı. 6 Eylül 1895 tarihinde üç büyük devletin elçiliklerine üzerinde uzlaşma sağlanamayan layiha maddelerinin kabul edildiğini duyurdu (Akpınar, 2023, s.189).

Kabul edilen kararlar: ıslahatları uygulamak için bölgeye gönderilen müfettişin Hristiyan bir yardımcısı olacak, Ermenilere yönelik 25 Temmuz'da çıkarılan af genişletilerek kaçmak zorunda kalan ve sürgün edilenlerin geri dönmelerine izin verilecek, her nahiye; halkı tarafından seçilen bir müdür ve dört azadan oluşturulan bir meclis tarafından denetlenecek, köylerde kurulacak muhtarlık sistemi köylerde yaşayan unsur gruplarına göre seçilecekler, hapishaneleri denetleyecek müfettişlerin yarısı Hristiyanlardan olacak, silah taşıma yasakları aşiretler dahil herkesi kapsayacak, mülkiyet haklarını tetkik etmek için oluşturulan komisyonun yarısı Müslüman yarısı Hristiyan olacak şekilde düzenlemeler yapıldı (Küçük, 1896, ss.159-160).

İngiltere'nin Anadolu Islahatı Müfettişliği Projesi bir bakıma genel valilik anlamına gelmekteydi. İngiltere'nin amacı Doğu Anadolu'da oluşturulacak özerk ya da bağımsız Ermenistan'ı elde etmektir. İngiltere'nin amacını iyi bilen Osmanlı Devleti 27 Haziran 1895'te Müşir Ahmet Şâkir Paşa'yı Anadolu Vilayetleri Genel Müfettişliğine tayin ederek İngiltere'nin isteğine cevap vermiş oldu (Bostancı 2016, s.118).

4.6. Islahat Sürecinde Vilayet-i Sitte

4.6.1. Vilayet-i Sitte Sorununun Ortaya Çıkması

Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve modernleşme reformları III. Selim'in öncülüğünde başlamış ve II. Mahmud Dönemi'nde ivme kazanarak devam etmiştir. Bu reformlar, II. Abdülhamid Dönemi'nde en üst seviyeye ulaşarak Osmanlı Devleti'nin gelişiminde olumlu sonuçlar doğurmuştur (Poyraz, 2011, s.118). Buna rağmen Doksan Üç Harbi olarak anılan Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Avrupalı devletler o ana kadar yapılan yenilikleri yetersiz bularak "Vilayat-ı Sitte" olarak tanımladıkları Diyarbekir, Erzurum, Mameratülaziz, Sivas, Van ve Bitlis

vilayetlerinde yaşayan Ermeniler için ıslahat talebinde bulundular (H. Yıldız, 2021,s.764). Ermenilere yönelik ıslahat düşüncesinin ortaya çıkması ise Rusya'nın uzun süredir yürüttüğü dış siyasetin bir ürünü olarak ortaya çıktı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkan eyaletlerini Slavlaştırma politikasını kısmen gerçekleştirdikten sonra Doğu eyaletlere yönelerek Rusya'nın ya da Batılı devletlerin kontrolünde özerk bir Ermenistan kurmayı hedefliyordu (Taş, 1998, s.924). Rusya'nın Ermenilere yönelik hamlesi kısa sürede Avrupalı devletlerin de dikkatini çekerek Vilayet-i Sitte sorununu gündeme getirdi. Ermeniler arasında yayılmaya başlayan bağımsızlık düşüncesi 1890'larda güçlenerek birtakım isyanların başlamasına neden oldu (Tuna, 2022, s.22). Böylece Rusya'nın dış siyasette izlediği politika Vilayet-i Sitte sorununu uluslararası arenaya taşıdı.

4.6.2. Vilayet-i Sitte'nin Demografik Yapısı

Anadolu coğrafyasının fiziki ve demografik özellikleri geçmişten günümüze birçok toplumsal yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Farklı oluşumların en yoğun olduğu bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir (Kurtulgan, 2024, s.241). Doğu Anadolu Bölgesi, coğrafi konumu itibariyle Mezopotamya'nın kuzey sınırını oluştururken güneyinde Mezopotamya, doğusunda İran, kuzeydoğusunda Kafkasya ve batısında Orta Anadolu bozkırları arasında kalan coğrafi bir bölgedir (Khalaf, 2006, s.44). Berlin Antlaşması'ndan sonra bölge Vilayet-i Sitte olarak anılmaya başladı. Vilayet-i Sitte illerinde yaşayanların % 77'si Müslüman, % 19'u Ermeni, % 4'ü ise diğer inançlara bağlıydı (Birol, 2019, s.1644). Bölgenin sosyo-ekonomik koşulları yetersizdi. Bölgedeki yollar, ulaşım ve nakliyata müsait olmadığından ulaşım ve ticarete sıkıntı yaşanmaktaydı (Birol, 2019, s.1644). Problemler ulaşım ve ticaretle sınırlı değildi. Farklı etnik topluluklarının yoğunlukta yaşadıkları bölgede idari işler yerel yöneticiler tarafından yürütülüyordu (Kurtulgan, 2024, s.242). Bu da yerel yöneticiler ve gayrimüslimler arasında aşılması güç durumların yaşanmasına neden oldu. Bu sorunlar Avrupalı devletlerin de desteğiyle günümüze kadar süregelen Doğu meselesini açığa çıkardı.

4.6.3. Vilayet-i Sitte Bölgesi'ndeki Aşiretlerin Yaşam Tarzı ve Devletle İlişkileri

Vilayet-i Sitte, tarihsel süreçte farklı kültür ve toplulukların bir arada yaşadığı zengin bir coğrafyaydı. Bu coğrafyanın en kadim topluluğu aşiret yapılarıyla dikkat çeken Kürt halkıydı. Bunun bilincinde olan Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'daki nüfuzunu artırmak amacıyla Kürt halkını İran'a karşı kullanarak güçlü bir konuma ulaştı. Ancak daha sonra Kürt beylerini ortadan kaldırma girişimi büyük bir tepki yaratınca Kürtlerin feodal yapılarını tanımak zorunda kaldı (Beşikçi, 1970, s.73).

Aşiret şeklinde yaşayan Kürt halkı kendi içlerinde yerleşik aşiretler, yarım göçebe aşiretler ve tam göçebe aşiretler olarak ayrılırlar (Gökalp, 2013, s.49). Aşiret erbabının farklı yerleşim ve yaşam şekillerini seçmelerinde kültürel değerleri, geçim kaynakları ve coğrafyanın çeşitliliği etkili olmuştur. Aşiret dışı kapalı küçük bir dünya, bir savunma teşkilatı, üstünlük duygusuna sahip gelenekli ve tutucu bir topluluktur (Üner, 2009, s.15). Aşiret halkı, geçimlerini büyük ölçüde hayvancılıkla sürdürüyor; hayvanlarını otlatmak amacıyla geniş arazilerde hareket ediyorlardı (Beşikçi, 1992, s.43). Tarım ve hayvancılıkla uğraşan bu topluluklar çevresinde dolaştıkları tüm şehir ve kasabaların hayvansal gıda maddeleri, tekstil sanayi yünü ve debbagların deri ihtiyaçlarını karşılayarak ekonomik döngüye katkıda bulunuyorlardı (Öztürk, 2021, s.25). Yerleşim yerlerini sık sık değiştirmek zorunda kalan aşiretler saldırı tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları için savaştı yapıları hep diri kalmıştır. (Şanda, 2022, s.35) Mücadeleci özellikleri, yerleşik hayattaki halkın can ve mal güvenliklerini tehlikeye düşürecek davranışlarda bulunmalarına da neden olmuştur (Güran, 2013, s.34). Aşiretlerin savaştı özellikleri Osmanlı Devleti'nin bu toplulukları savaşlarda kullanmasına olanak sağladığı gibi aşiretler arası kan davaları ve isyanlarda müdahale imkanını da zorlaştırmıştır. Aşiretler, Osmanlı topraklarında kendi bölgelerinde özerk bir şekilde yaşasalar da hükümetin vergi yükümlülüklerine uymak zorundalardı. Tahsil edilen vergiler arasında ağnam, yaylak-kışlak, bâd-ı hevâ, mücerred ve bennak, arusâne, cürüm-cinayet gibi farklı türler bulunmaktaydı (Öztürk, 2021, s.25). Dolayısıyla ödedikleri vergiler devlet bütçesine büyük bir katkı sunuyordu.

Tanzimat Fermanı'na kadar Osmanlı hükümeti ve aşiret ilişkileri aynı çerçevede ilerledi. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki tüm bölgelerini merkezi bir şekilde yönetmek amacıyla yöneticiler görevlendirdi. Kürdistan Bölgesi yeni fethedilmiş bir yer gibi kabul edilerek bölgeye atanacak olan yöneticiler titizlikle seçildi (Çadırcı, 1991, s.1995). Özellikle göçebe aşiretleri yerleştirme girişimlerine ağırlık verilerek bölgedeki göçebe aşiretlerle ilgili şikayetlere çözüm üretilmeye çalışıldı (Çadırcı, 2017, ss 140-142). Ancak alınan tüm önlemlere rağmen bölgede hükümet otoritesi uzun yıllar sağlanamamış ve Tanzimat bu bölgede fiilen uygulanamamıştır (Çadırcı, 1991, s.196). II. Abdülhamid Dönemi'nde ise İslamcılık politikasıyla Kürt aşiretlerinin merkezileştirilmesi hedeflendi (Bağcı, 2019, s.16). Abdülhamid'in merkezileştirme politikasının ilk nedeni ulusal ayaklanmaların Kürt aşiret ve beylerini etkilemesi durumunda bunların devlete karşı birleşip güçlenmelerini engellemek (H. Yıldız, 1989, s.39). İkinci nedeni ise Doğu Anadolu'da ekonomik güçlerini tamamlamış olan Ermenilerin siyasi birlik haline gelmelerini önlemektir. Bu politika doğrultusunda Kürt aşiretlerine

olağanüstü yetkiler verilerek alaylar kurmaları planlandı (Kocadağ, 1997, s.54). Bu çerçevede dahilinde Abdülhamid İslamcılık politikasıyla hem Doğu Anadolu sorununu çözecekti hem de merkezi otoritenin güçlenmesini sağlayacaktı. Buna karşın geleneksel aşiret sistemi, Osmanlı hükümetinin monarşik sistemi ve merkezileşme çabalarına rağmen zayıflasa da üyeleri arasındaki duygusal ve gayri resmi bağlar modern örgütlenmelerde de varlıklarını sürdürmelerinde etkili oldu (Jabar ve Dawod, 2013, s.136).

4.7. Islahat Süreci Devam Ederken Yaşanan Olaylar

4.7.1. Musa Bey Olayı

Musa Bey 1853 yılında Bitlis'in Huyut kazasına bağlı Ziran köyünde doğdu. Babası Miran, Bitlis'in saygın ve köklü Beylerindendir. Musa Bey nahiye müdürlüklerinde çalışmaya başladıktan sonra Anadolu ıslahatıyla başlayan Ermeni sorunlarıyla ilgilenmeye başladı (Kardaş, 2018, s.46). Musa Bey'le ilgili ilk olay 1883 yılında Bitlis'ten geçen Amerikalı misyonerler olan Dr. Reynolds ve Knapp'a yönelik Kürt saldırısı iddiasıyla gündeme geldi. Saldırıyı gerçekleştiren grupta Musa Bey'in de bulunduğu iddia edildi. Misyonerlerle yapılan yüzleştirmede saldırganlardan birinin Musa Bey'e benzediği söylendi. Ancak iddialar kanıtlanmadığından suçlamalar geçersiz sayıldı (Dal, 2016, ss.9-10-11).

Musa Bey'le ilgili tartışmalar devam ederken Ermenileri kışkırttığı iddiasıyla Bogos Natanyan adında bir rahibi tutuklattı ve ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasını sağladı (Kardaş, 2018, s.47). Bu olay Musa Bey ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkları daha da körükledi. 29 Nisan 1899 yılında Gülizar Hanım'ın şikayeti üzerine Musa Bey hakkında soruşturma başlatıldı. Gülizar Hanım'ın şikayetine göre Kürt Musa Bey ve yardımcıları Bitlis vilayetinin Ahlat kazasına bağlı Tapavanik köyündeki evine zorla girerek kocası Agop ve kayınpederi Manuk'u öldürdüğünü, kendisine de zarar verdiğini ve evdeki değerli eşyaları gasp ettiğini ifade etti (Şaşmaz, 2004, s.187). Soruşturma sonucunda, davacı Gülizar ve şahitlerinin ifadelerinde birçok çelişki bulunduğu ve Musa Bey'in olaya dahili bulunduğu dair bir delil olmadığından dava kapanmıştır (Şaşmaz, 2004, s.207).

Musa Bey ve Ermeni halkı arasında yaşanan davalara Avrupalı devletler de dahil oldular. İngilizlerin itirazlarıyla altı yıl sonra 5 Eylül 1896'da Musa Bey ailesiyle Medine'ye zorunlu göçe tabi tutuldu (Maraşlı, 2008, s.286).

4.7.2. Erzurum'da Yaşanan Olaylar (1890)

1890'lı yıllarda Erzurum, Van, Erzincan ve İstanbul gibi illerde Ermeni toplulukları tarafından kitlesel eylemler ortaya çıkmaya başladı (Vartanoğlu, 2011, s.39). Bölgesel eylemler doğrultusunda 20 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'da yaşanan sıra dışı olay ilk Ermeni ayaklanmasını başlattı. Ermenilerin Rusya'dan getirdikleri silahları Sansaryan Ermeni Okulunda ve kiliselerinde sakladıkları ihbarı üzerine Ermenilerin dini ve eğitim kurumlarına yetkililer tarafından baskınlar düzenlendi (Birol, 2017, s.25). Yaşanan baskınların ardından bir süreliğine çanlar çalınmadı, ayinler düzenlenmedi, iş yerleri kapalı tutuldu, halk üç gün boyunca evlerine girmeyerek durumu protesto etti (Maraşlı, 2008, s.158). Osmanlı yönetimi tarafından protestolar kontrol altına alınsa da yaşananlar 1915 tehcir olayına kadar devam edecek olan Ermeni ayaklanmalarının ilk ciddi teşebbüsü olarak tarihe geçti (Birol, 2017, s.26).

4.7.3. Birinci Sason (Talori) İsyanı (1894)

Van Gölü'nün batısında Diyarbakir ve Muş Ovaları arasında bulunan Sason, 1891 yılında Bitlis ilinin Muş sancağına bağlı bir kazaydı. Talori ise Muş, Sason ve Kulp'un arasında kalan dağlarla çevrili bir vadidir (Demir Görür, 2020, s.86). Islahat projesiyle Doğu Anadolu'da başlayan Ermeni olayları Sason Bölgesi'nde de görülmeye başlandı. Sason direnişi, Ermeni köylülerinin Osmanlı merkezi otoritesine ve Kürt beylerine karşı geliştirdiği ulusal nitelikli bir köylü ayaklanması olarak başladı (Maraşlı, 2008, s.153). 1891-1892 yıllarında başlayan isyanlar kısa sürede bastırılıp Ermeni lideri Mihran Damadyan'ın tutuklanmasıyla yerine Murad adıyla da bilinen Hamparsum Boyacıyan'ın geçmesiyle devam etti (M. Yüksel, 2012, s.176). Haraç ve vergilerden bunaldıklarını dile getiren Ermeniler dağlara çekilerek Osmanlı yönetimi ve bölge beylerine karşı çetin bir mücadele başlattı (Maraşlı, 2008, s.153). Direniş haberini duyan diğer Ermeniler de mücadeleye omuz vermek için katılım sağladılar. 1893 yılına kadar Ermenilere geri adım atılamadı. Özellikle Şirik, Gülizar, Talori, Semal ve Herenk'te propaganda faaliyetleri hız kazandı (Demir Görür, 2020, s.87). Direnişin bastırılması için Osmanlı hükümeti, Hamidiye Alaylarını ve 4. Ordu Kumandanı Zeki Paşa öncülüğünde bir tabur göndererek Ağustos 1894 yılında isyanları bastırdı. Direniş esnasında Osmanlı hükümeti öldürülen Ermeni sayısını 277 olarak açıklarken Ermeni kaynakları II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilen katliam sonucunda 600-800 arasında kayıp verdiklerini iddia ettiler. Avrupa basını ise Ermeni kaybının 10-20 binlere kadar yükseldiğini açıkladı (M. Yüksel, 2012, s.177-178).

Birinci Sason İsyanı o güne kadar yaşanan olaylar arasında en büyüğü ve en

etkilisi olmuştur. 2 Kasım 1894 tarihinde Bitlis ilindeki kaymakamlara gönderilen telgrafta isyancı Ermenilerin diğer Ermeni topluluklarına ibret olması amacıyla farklı yerlere sürgüne tabi tutulmaları emredildi (Görgeç, 2020, s.508). Avrupa devletleri durumu fırsata çevirerek bölgede bir tahkikat heyetinin teftiş yapması için II. Abdülhamid'e baskı yapmaya başladı. Özellikle İngiltere'nin baskısıyla Rusya, Fransa ve İngiltere konsoloslarının da tahkikat komisyonuna gözlemci sıfatıyla katılmalarına izin verildi. Komisyon altı aylık süreçte 108 toplantı düzenleyerek 190'dan fazla şahit dinledi (Küçük, 1993, s.113). Sonuç olarak Avrupa komisyonunun 20 Temmuz 1895'te yayınladıkları raporda Ermenilerin masum ve katliama uğradıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Komisyon raporu, Amerika'da New York Herald gazetesinde yayınlanarak Ermenilerin yabancı ülkelerden gelen tahrikçilerle birlikte isyan etmiş olduklarını Bab-ı Âli'nin isyancılara karşı askeri müdahalede bulunarak savunma hakkını kullandığı açıklanmıştır (Demir Görür, 2020, s.88).

4.7.4. Bab-ı Âli Olayı (1895)

Hınçak Örgütü, Eylül 1895 yılında Ermenilere yönelik düzenlenecek olan ıslahatların gecikmesi üzerine Bab-ı Âli'ye bir protesto yürüyüşü düzenledi. Gösterinin başında Patrik İzmirliyan bulunuyordu. İzmirliyan gösteri sırasında olası bir saldırı durumunda yaşanacaklardan sorumlu olmadığını açıklayan bir yazı yazarak elçiliklere ve Bab-ı Âli'ye gönderdi. Gösterinin amacı vergi tahsildarlarının adaletsizlikleri, Türk ve Kürtlerin Ermenilere karşı olan düşmanlığı, Sason Katliamı ve herkese eşit ve adil hitap eden bir kanunun düzenlenmesi gibi sebeplerden kaynaklanıyordu (Demir Görür, 2020, ss.139-140). Gösteri esnasında Binbaşı Server Bey'in dağılım emrine uymayan Ermenilerle başlayan arbede kısa sürede bir çatışmaya dönüştü. Çatışmada Server Bey ve birkaç asker hayatını kaybetti ve birçok Ermeni tutuklandı. Gösteri alanından dağılan öfkeli Ermeni topluluğu geçtikleri mahallelerden rast gele ateş ederek tepkilerini ortaya koydular (Gürün, 1985, ss.150-152-153). Üç gün süren olaylar sonucunda Ermeni mahalleleri ve iş yerleri saldırıya uğrayarak yağmalandı (Maraşlı, 2008, s.158).

Böylece Bab-ı Âli'ye yapılan müzakere yürüyüşü kanlı bir eyleme dönüştü (Engin, 1995, s.415). Bu eylem Anadolu'nun farklı yerlerine de sıçradı. Yaşanan olaylar Bab-ı Âli'de hükümet değişikliğine neden oldu. II. Abdülhamid, Sadrazam Mehmet Sait Paşa'yı görevinden azlederek yerine Mehmet Kamil Paşa'yı atadı ve ıslahatlarla ilgilenmesi için Şâkir Paşa'yı görevlendirdi (Karaca, 1993, ss.53-54).

4.8. Ahmet Şâkir Paşa'nın Anadolu Umûm Müfettişliğine Seçilmesi

Şâkir Paşa Yaver-i Ekremlik görevindeyken dönemin siyasi, askeri ve sosyal sorunlarıyla yakından ilgilenmekteydi. Paşa'nın farklı alanlardaki sorunlarla ilgilenmesi onun iyi bir bürokrat ve deneyimli bir devlet adamı olmasında etkili oldu. Padişah tarafından 1878-1889 yılları arasında Petersburg'a Büyükelçi olarak atanması Paşa'nın diplomatik deneyimler edinmesine katkı sağladı (Karaca, 1993, s.21). Tuna, Bağdat ve Girit'teki görevleri ve Hamidiye Alaylarını kurması Paşa'ya askeri tecrübeler kazandırdı. Çalıştığı bölgelerde halkın ihtiyaçlarına cevap veren ve ihtiyaçlar doğrultusunda reform düzenleyen bir yönetici olarak bilinmesi vb. nedenler Paşa'nın Anadolu Islahatı Umûm Müfettişliğine seçilmesinde etkili olan kilit faktörlerdir. II. Abdülhamit dış devletlerin baskısını azaltmak ve taşra vilayetlerindeki isyanları bastırıp merkezi otoriteyi güçlendirmek adına çalışmalarından ötürü Yaver Ahmet Şâkir Paşa'yı Umûm Müfettişliğine atadı (Aydın, 2023, s.32).

Şâkir Paşa, projenin hayata geçirilmesi amacıyla bir teftiş heyetiyle birlikte bölgeye gönderildi (Aydın, 2023, s.32). "Paşa'nın yardımcılığına Şura-yı Devlet Azası olan Mavrokordato Efendi, birinci maiyet memurluğuna Umur-ı Şehbenderi Kalemi Müdürü Daniş Bey, ikinci maiyet memurluğuna Tahran Sefaret-i Seniyesi Hasip Efendi, mukayyidluk memuriyetlerine Mehmet Tevfik Efendi ve Abdulvahap Efendi getirildi." (Demir Görür, 2020, s.135)

Heyetin maaş hesaplamaları yapıldı, Şâkir Paşa'ya 40.000 kuruş ödenirken muavinine 20.000 kuruş tahsis edildi. Başkitabe'ye 6.000 kuruşluk bir ödeme yapılırken diğer iki kitabelere üçer bin kuruş, yaver çavuşlara da maaşlarının iki katı tutarında bir ücret belirlendi (Karaca, 1993, s.56). Paşa'nın görev ve yetkileri bir talimatla belirlendi (Bulut, 2015, s.85). Kapsamlı yetkilerle Yıldız Sarayı'ndan ayrılan Şâkir Paşa; uygulanacak olan reformların yanı sıra bölgenin idari, mülki, mali, asayiş, bayındırlık, ulaşım ve eğitim konularından da sorumlu tutuldu (Ak Bulut,2020, s.253).

4.8.1. Ahmet Şâkir Paşa'ya Verilen Yetkiler

- Adaletin sağlanması ve düzenin korunması için hiçbir sınıfın diğerlerinin hak ve özgürlüklerine müdahale etmesine müsaade etmemek.
- Mahkemelerde cezai ve hukuki işlerin kanunlarla belirlenen süre dahilinde görülmesi, özel ve genel haklarla ilgili kararların alınmasında da gecikme yaşanmamasını sağlamak.
- Mülkiye, maliye ve adliye memurlarının cüzi ve külli görevlerini zedeleyecek

davranışlardan uzak durmalarını sağlamak.

- Memuriyetlerini olumsuz etkileyecek davranışlarda bulunan memurların dereceleri fark etmeksizin gerekli mahkemelerle yargılanmalarını sağlamak (Demir Görür, 2020, 137).

Özellikle de Diyarbekir, Van, Erzurum, Bitlis, Mameratül-aziz ve Sivas vilayetlerindeki ıslahat çalışmalarına daha fazla dikkat ve hassasiyet göstermesi gerektiği hatırlatıldı. Toplumsal düzenin sağlanması amacıyla olağanüstü yetkiler verilen müfettiş heyetine gerektiğinde şiddete başvurma yetkisi de verildi (Karaca, 1993, 58). Umûmi Müfettişlik uygulamasıyla Şâkir Paşa bölgeyle ilgili aldığı yenilikçi ve stratejik kararlarını yalnızca II. Abdülhamid ve Bab-ı Âli makamlarına raporlar şeklinde sunacaktı.

4.9. MUHÂBERÂT DEFTERİNE GÖRE HAMİDİYE ALAYLARIYLA İLGİLİ RAPORLAR

4.9.1. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu

Hamidiye Alayları, Müşir Şâkir Paşa ve Müşir Zeki Paşa'nın ortak ürünü olarak kuruldu (Ertekin, 2019,s 67). Şâkir Paşa, Rusya'da elçilik yaptığı yıllarda Kazak Alaylarını örnek alarak alayların kurulma fikrini II. Abdülhamid'e bildirdi (Karaca, 1993, s.174). Müşir Zeki Paşa da aşiretlerden askeri açıdan yararlanılması gerektiğini belirtmekteydi. II. Abdülhamid, aşiretler üzerinde hâkimiyet sağlamak ve onları düzenli süvari birlikler haline getirmek için Şâkir Paşa'nın Hamidiye Alayları fikrini aşiretleri kullanarak kurma kararı aldı.

Sultan II. Abdülhamid tarafından 15 Nisan 1891 yılında kurulan Hamidiye Alayları, Sünni aşiretlerden oluşturulan silahlı hafif süvari alaylardır (Ertekin, 2022, s.170). Bu alaylar; göçebe\yarı göçebe Kürt, Arap ve Türkmen aşiretlerinden oluşmaktaydı (Karaca, 1993, s.173). Alayların kuruluş kanununa göre kurulacak alaylar dört bölükten az, altı bölükten fazla olmayacak şekilde düzenlenecektir. Bu doğrultuda, her alay 512 ile 1512 kişi arasında bir sayıdan meydana gelecekti. Büyük aşiretlere bir veya daha fazla alay kurma hakkı tanınırken küçük aşiretlere birkaç bölük kurma hakkı verilmekteydi (Kodaman, 1983, s.39). Askerler, aşiretlerin 17-40 yaş arasındaki erkeklerden oluşturulacaktı. Erkeklerin yaş aralığına göre 17-20 yaş arası "iptidaiye", 20-32 yaş grubu "nizamiye" ve 32-40 yaş arası gruplarda "redif" sınıflarına dahil olacaktı (Üner, 2009, s.205).

Hamidiye Alaylarının kuruluş ve teşkilatlandırması Şâkir Paşa'nın

başkanlığında bulunduğu komisyon tarafından hazırlanırken yerinde kurulmaları, genişletilmesi ve alımları IV. Ordu Kumandanı Müşiri Zeki Paşa tarafından yapılmaktaydı (Ertekin, 2019, s.67). Zeki Paşa'nın kuruluş esnasında Sultan'a ulaştırdığı bilgi ve taleplerin değerlendirilmesi Şâkir Paşa tarafından incelenmekteydi (Karaca, 1993, s.175).

Alayların kuruluş amacı:

- Merkezi otoriteyi güçlendirmek ve Panislamizm politikasını uygulamak (Kodaman, 1983, s.30).
- Ermenilerin faaliyetlerine karşı önlem almak ve Müslüman halkla Ermeni toplulukları arasında güç dengesini sağlamak (Üner, 2009, s.206).
- Aşiretler üzerinde hâkimiyet kurarak orduya süvari birlikler kazandırmak (Ertekin, 2022, s.170).
- Doğu Anadolu'da devletin etkinliğini artıracak yeni bir sosyo-politik denge kurmak vb. şeklinde sıralanabilir (Kodaman, 2011, s.439).

II. Abdülhamid, Hamidiye Alayları aracılığıyla Doğu Anadolu'daki aşiretleri himayesi altına alarak 1878 Berlin Antlaşması ile uluslararası sorun haline gelen Ermeni meselelerine daha stratejik yaklaşacağına inanıyordu. Ayrıca çıkması muhtemel Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya karşı daha iyi bir savunma gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. En önemlisi de yabancı devletlerin aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmak için yaptıkları tahrikler de önlenmiş olacaktı (Üner, 2009, s.205).

4.9.2. Aşiretlerin Alaya Katılma İstekleri

Hamidiye Alaylarının kanunlarını belirleyen ilk nizamname dört yıl uygulandıktan sonra alaylara katılımı artırmak ve alayların sosyo-politik dinamiklerini canlandırmak adına 1 Mayıs 1896 yılında 121 maddeden oluşan yeni bir nizamname hazırlandı.

- Yeni nizamnameye göre aşar vergisi kaldırılarak aşiretlere vergi muafiyeti getirildi (Kodaman, 1983, s.52-56).
- Aşiret bireyleri, Harbiye Mektebinde üç yıl süvari eğitimini tamamladıktan

sonra subay rütbesine yükselebileceklerdi (Üner, 2009, s.206).

- Ölen askerlerin ailelerine ve gazilere maaş bağlanacak ve Harbiye'den mezun aşiret subaylarına emeklilik hakkı tanınacaktı (Eraslan, 1997, s.463).
- Nizamnamede disiplin ve ceza maddelerine daha çok yer verilerek savaş öncesi ve sonrasında askerliğe ve nizamnameye uymayanların cezalandırılacağı belirtildi (Kodaman, 1983, s.55).

Bu vasıta ile aşiretler arasındaki çekişmeler önlenmeye çalışıldı. Hamidiye Alaylarına katılım geniş imtiyazlarla desteklenince aşiret reisleri alaylara başvurmak için birbirleriyle yarışır hâle geldiler. Ancak alaylara başvuran aşiretlerin kabul edilebilmeleri için belli şartları karşılamaları gerekiyordu. Bu şartlar arasında belirli bir nüfusa erişmiş olmak, yeterli hayvan sayısına sahip olmak ve aynı mezhebe mensup olmak gibi kurallar bulunmaktaydı. Bu şartları karşılayamayan aşiretler alaylara dahil edilemiyordu (Ertekin, 2019, s.97).

Alaylara katılan aşiretler: Bütün Kürt aşiretleri Milan ve Zilan denilen iki aslın kollarıdır. Bunlara kısaca Mil ve Zil de denilir (Süphandağ, 2012, s.103). Milan Aşiret Konfederasyonuna dahil olanlar: Cibran aşireti Karlıova, Varto ve Bulanık'ta; Hesenan aşireti Malazgirt'te; Zırkan aşireti Hınıs, Tekman ve Karayazı'da; Milan aşireti Viranşehir'de; Karakeçi aşireti ise Urfa-Suruç Bölgesi'nde bulunuyordu (Argunhan, 2009, s.42-43). Zilan aşiret konfederasyonuna bağlı olanlar ise Heyderan aşireti Muradiye, Patnos ve Van Bölgesi'nde, Celali ve Zilan aşiretleri Ağrı ve civarında, Miran Tutak'ta, Sipkan aşireti ise Eleşkirt Bölgesi'nde bulunmaktaydı (Argunhan, 2009, s.43). Bu aşiretler alaylara katılarak Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa'nın gündemine oturacak yeni bir evreyi başlattılar.

4.9.3. Hamidiye Alaylarının Bozulma Nedenleri

Hamidiye Alayları faaliyete geçtikten sonra alaylarla ilgili şikayetler gündeme gelmeye başladı. Şikayetlerin nedenleri:

- Alayların Zeki Paşa gibi güçlü devlet adamlarının desteğini almalarından dolayı sorgulanmaz bir güç haline gelmeleri.
- “Aşiretlerin eski alışkanlıklarını sürdürmeleri ve planlanan eğitimlerin bir türlü gerçekleştirilmemesi.” (Akpınar, 2023, s.91)
- “Alay mensuplarının yağma, talan ve adam öldürme teşebbüsünde bulunmaları.” (Akpınar, 2023, s.99)
- Disiplin eksiliğinden dolayı zamanla kuruluş amaçlarının dışına çıkarak eşkıyalık faaliyetlerine yönelmeleri.

İttihat Terakki Partisi'nin II. Meşrutiyeti ilan etmesi ve II. Abdülhamid'in tahtan uzaklaştırılması. Alayların (Bave Kurdan) Kürtlerin Babası olarak tanımladıkları Sultan'a yapılan bu girişimi kendilerine yapılmış saymaları gibi nedenler alayların bozulmasında etkili oldu (Argunhan, 2009, s.45).

4.9.4. Alaylarla İlgili Raporların Analizi

Şâkir Paşa, kuruluş çalışmalarını üstlendiği Hamidiye Alaylarını denetleme imkanını Anadolu ıslahatını teftişi esnasında buldu (Karaca, 1993, s.176). Alaylarla ilgili şikayetleri inceleyerek alayların askeri gücünü artırmak ve devletin otoritesini pekiştirmek adına teftiş çalışmalarına başladı. İlk olarak Bayezid sancağından gelen telgrafi inceledi.

Padişah'ın başdanışmanı Tahsin Paşa'dan gelen telgrafta Bayezid Sancağı Mutasarrıfı Fiham Paşa'nın Hamidiye Süvari Alayları hakkında öne sürdüğü kötü fikirler aracılığıyla alayların beyleri ve zabitlerini zor durumda bırakan suçlamalarda bulunduğu belirtilmiştir. Fiham Paşa, Padişah'ın emriyle boş bir bölgeye yerleştirilmiş olan Hamidiye Alaylarına ait Müslüman göçmenleri yerlerinden göç ettirmek için bir grup Ermenileri üzerlerine sevk etti. Alaylar ve Ermeniler arasında çıkan sorunlarda Ermenileri himaye altına alarak Müslümanlar ve Ermeniler arasında telafisi mümkün olmayan sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. Fiham Paşa'nın amacı alayların seçkin beylerine yağmacılık adını vererek alayların toplum nezdindeki değerini düşürmeye çalışmaktı. Benzer nedenlerle alayları yüksek makamlara şikayette bulundu. Padişah, alayların ebediliğini ve İslam ile Ermeni halkı arasında zıtlık ve anlaşmazlığı gerektirecek hâllerin önünün alınması gerektiğini belirterek sorunların kaynağını araştırmak için Şâkir Paşa'yı görevlendirdi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 2). Şâkir Paşa, bölgeye gittiğinde Fiham Paşa'nın alaylarla ilgili iddialarının kısa vadede kanıtlanamayacağını ifade etti. Bölgedeki Hristiyan ve Müslüman kesim arasındaki düşmanlığın da hemen çözülemeyeceğini belirterek karşılıklı saldırıları hafifletmek adına bölgedeki sorunlara odaklanılması gerektiğini açıkladı. Bayezid sancağındaki hastane, hapisane gibi kuruluşların denetlenip eksiklerinin giderilmesi durumunda karşılıklı düşmanlığın bir nebze de olsa azalabileceğini belirtmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 4).

Alınan tedbirler Hamidiye Alaylarını itibarsızlaştırmak isteyenlere mani olamadı. Van vilayetinden bildirilenlere göre Hüseyin Paşa ve Hayderanlu aşiretlerinden Erciş ve Adilcevaz, alayların itibarını sarsmak adına Ermeni köylerine

saldırarak birçok hayvanı talan ettiler. Saldırıya karşılık Hamidiye Yirmi Yedinci Alay Kaymakamı Fethullah Bey, Yirmi Dokuzuncu Alay Kaymakamı Taceddin Bey ve Hamidiye Kaymakamı Mustafa Bey yağmalanan köyleri koruma altına alarak Ermeni halkını himaye etmiştir. Ermeni halkı, alaylar aracılığıyla can ve mal güvenliklerinin teminat altına alındığını yüksek makamlara belirtti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 43). Hüseyin Paşa'nın Ermeni köylerine saldırısı Van'la sınırlı kalmayarak Bitlis'te bulunan bazı Ermeni köylerini de yağmaladı. Akdamar Katogikosu'ndan gelen şikayetler üzerine Şâkir Paşa başlattığı inceleme sonucunda köylerin Hüseyin Paşa tarafından yağmlandığını Van vilayetine bildirerek yağmalanan malların iadesini talep etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 45). Hüseyin Paşa'nın Ermenilere yönelik yağmalama politikası, Ermenilerin ciddi bir güven kaybı yaşamasına neden oldu. Sarsılan güveni toparlamak ve yaşanan olayların tekrarlanmaması adına Serkatib Tahsin Paşa'dan Şâkir Paşa'ya gelen telgrafta Hüseyin Paşa gibi gayrikanuni davrananların Padişah'ın kanunnamesi gereğince cezalandırılması ve devlete yararlılık gösteren Taceddin ve Fethullah Beylerin gümüş imtiyaz madalyasıyla ödüllendirilmesi gerektiği belirtildi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 44).

Bayezid sancağındaki sorunlar, bölge beyleri ve alaylarla sınırlı kalmayarak aşiret mensupları arasında da yaşanmaktaydı. İki Hayderanlu aşireti arasında çıkan gerginliğin artması Şâkir Paşa'nın olaya müdahale etmesine neden oldu. İlk olarak Bayezid taraflarında kumandanlık yapan Hakkı Paşa'yı olay yerine gönderdi. Hakkı Paşa iki aşiret reislerini Şâkir Paşa'nın huzuruna gönderdi, kendisi de Van vilayetindeki adliye memurlarıyla husumeti sonlandırmak amacıyla çözüm üretmeye başladı. Komisyon, aşiretlerin saldırgan tavırlarının göçebe hayattan kaynaklandığını belirterek taşkınlıkların önlenmesi adına Hamidiye Umum Kumandanlığıyla bir kumandanın bölgeye atanıp layiha kanunlarının bilinçli bir şekilde anlatılması ve aşiret halkının askerliğe alınarak eğitilmeleri durumunda saldırıların azalacağı kanaatine vardılar. Bölgede huzur ve sükûnetin sağlanması için Bursa Redif Korgenerali Hakkı Paşa'nın atanmasının gerekliliği belirtildi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 5).

Aynı tarihlerde 1311 yıllarında Hamidiye Alaylarıyla Ermeniler arasında siyasi ve kültürel farklılıklardan dolayı yaşanan sorunlar günden güne büyümekteydi. İki taraf arasındaki kışkırtmalar dini ve siyasi boyutu aşarak ailevi saldırılara kadar ilerledi. Şâkir Paşa'nın bu durumla ilgili yazdığı raporda Hınıs'ın Duman ve Akçamelik köylerinde iki Ermeni'nin birkaç grupla beraber Hamidiye Alaylarından Halil Ağa'nın kızını ve aşiret beylerinden Osman'ın karısı Reyhan'ın kaçırıldığı

Hınıs Kaymakamlığına vilayet tarafından haber verilerek Ermenilerin sınır dışına çıkmamaları için önlem alınması gerektiği belirtildi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 7). Aşiret halkının bu durum karşısında ayaklanıp Hristiyan halka bir saldırıda bulunması durumunda Müslüman ve Hristiyan halkı arasında kan davasının başlayacağı hatta Sason felaketi gibi bir olaya zemin hazırlayacağından endişe edildiğinden tüm konsolosluklara haber verilerek önlem alınması gerektiği açıklandı (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 10). Şâkir Paşa aşiret halkını sakinleştirmek ve gerekli tedbirleri almak amacıyla Hınıs'a Hamidiye Otuzuncu Alay Kumandanı Mehmet Ali Bey'in gönderildiğini ifade etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 7).

Yaşanan bu olay Ermeni halkı ve aşiretler arasında sonu gelmez bir kavgaya neden oldu. Yaşananları namus meselesi olarak kabul eden aşiretler, Ermenilere karşı daha saldırgan bir tutum sergilediler. Ermenilere yönelik dini, siyasi, sosyal ve ekonomik saldırılar onların Rusya'ya göç etmelerine neden oldu. Ermenilerin göç güzergahı üzerinde olan aşiretlerin bir saldırı düzenlememesi için Kürt alimlerden Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Ahmet Efendi devlete durumu bildirerek önlem alınması gerektiğini belirtti. Padişah, kargaşanın önlenmesi amacıyla Hamidiye Alaylarını görevlendirdi. Her alaya bulundukları yerde bir üst yetki verilerek bölge huzurunun sağlanması hedeflendi. Kargaşaya sebep olan ve müdahalesi bulunan herkesin aşiret liderleri ve din adamları da dahil yaşananlardan sorumlu tutulması gerektiği vurgulandı. Ayrıca olumsuz durumların yaşanmaması için alayların bölgede sık sık teftiş yapmaları tavsiye edildi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 63). Şâkir Paşa, Rusya'ya göç eden Ermenilerin geri dönüp dönmeyecekleri veya oralardaki eşkıya çeteleriyle birlikte geri dönme planları olup olmadığının belirsiz olduğunu ifade ederek olası bir durum karşısında Hamidiye Alaylarının talim dışında da silah taşımaları gerektiğini ifade etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 64).

Şâkir Paşa, sınırları çetelerin saldırılarından korumak amacıyla bölgeye yerleştirilen alayların görevlerini yerine getirmede yetersiz kaldıklarını açıkladı. Bunun nedeni ise bu alayların diğer alaylara kıyasla hayvanlarının yetersiz olmasıdır. Bu durumda sınırları korumakla görevli alaylara üçer yüz ve yedek konumundaki Yirmi Dördüncü Alaya da en az iki yüz hayvan verilmesinin zorunlu görüldüğü belirtildi. Hayvanların bir an önce temin edilmesi gerektiğini ifade eden Şâkir Paşa bir buçuk ayda on bir liraya sekiz yüz hayvan temin etmenin mümkün olduğunu ifade etti. Bu hayvanların askeri dairenin atadığı ölçüde olmasa da askeri hizmete elverişli olduklarını açıklayarak Nizamiye hazinesinden hayvan alışverişi için altı bin liranın peşin olarak gönderilmesi gerektiğini üst makamlara ilettili (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 23).

Şâkir Paşa, kurucusu olduğu Hamidiye Alaylarında düzeni sağlamak için büyük bir fedakarlıkla çaba sarf ediyordu. Ancak alaylarla ilgili yanlış davrandığına dair üst makamlara şikayetler ulaşmaktaydı. Paşa, haberlerin asılsız olduğunu ifade ederek bu asılsız haberlerin ya yabancılar ya da aleyhtarlıkta bulunan bazı memurlar tarafından çıkarıldığını ifade etti. Şâkir Paşa, göreve başlarken yeminime bağlı kalamayacağımı düşünseler de hükümetin bana tanıdığı sayısız yetkilerden dolayı böyle bir yolsuzluğa asla yeltenmeyeceğimi bilmeleri gerekirdi diyerek asılsız haberleri eleştirdi. Alaylar hakkındaki düşüncelerim ortada olduğu halde asılsız bir haber üzerine şahsıma gönderilen telgrafta eleştirel bir dil ve ağır bir üslup kullanılmış. Telgrafta kullanılan dil; uğruna canımı feda etmeye hazır olduğum görevimi, hizmetlerimi, sadakatimi lekelemekte olduğundan telgrafnameyi derin bir üzüntü ve gözyaşları içerisinde okudum diyerek Bab-ı Aliye kırıncılığını dile getirdi. Şimdiye kadar Babı Ali'ye alaylarla ilgili sunduğum raporlarda alaylarda düzen ve disiplinin sağlanmasına yönelikti. Bundan sonraki telgraflar da alaylarda disiplin ve düzenin sağlanmasına yönelik olacaktır diyerek Hamidiye Alaylarıyla ilgili düşüncelerini net bir şekilde belirtti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 90).

Alaylarla ilgili şikayetler günden güne artmaktaydı. Yerel halk, Hamidiye Alayları ve Ermeniler arasında yaşanan sorunlar Padişah'ın bölgeyle ilgili yeni kararlar almasında etkili oldu. Padişah, bölgedeki müslim ve gayrimüslim halkın nüfusunun belirlenip nüfus yoğunluğuna göre reform gerçekleştirmeyi uygun bulduğundan bölgede bir nüfus sayımını gerekli gördü. Padişah'ın emriyle Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van, Mameratülaziz illerinde oturan Müslüman ve ecnebi nüfusun gerçek sayısının bilinmesi için bir nüfus sayımı başlatıldı. Böylece bu illerin nüfusunun ne kadarı Müslüman, ne kadarı ecnebi ve ecnebi nüfusundan ne kadarı Rum, Katolik ve Ermeni olduğu belirlenerek bölgeyle ilgili yeni reformlar düzenlenebilecekti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 8).

Sultan II. Abdülhamid'in kendi adını vererek kurduğu Hamidiye Alayları hem kuruldukları yerin sınır güvenliğini koruma altına alma hem de bölge halkıyla ilişki ağlarını yönetme bakımından önemli bir stratejik adım olmuştur. Ancak bu alaylar, bölge halkı ve Ermenilerle önemli sorunlar yaşadılar bu da Osmanlı Devleti'nde toplumsal dinamiklerin zedelenmesine neden oldu. Şâkir Paşa, artan şikayetler üzerine Doğu Anadolu'ya giderek toplumsal huzuru yeniden sağlamak ve adaleti inşa etmek amacıyla kapsamlı bir çalışma başlattı. İnceleme sonucunda alayların halka yönelik saldırı haberlerinin asılsız olduğu bu tarz saldırıların alayları karalamak amacıyla bilirkişiler tarafından gerçekleştirildiğini belgelerle kanıtlamaya

çalıştı. Hamidiye Alaylarında disiplin eksikliği olduğunu belirterek disiplinin bir an önce sağlanması gerektiğini önemle belirtti. Alayların faaliyetlerine yönelik tartışmalar günümüzde bile devam eden hassas bir konu olduğundan tarihsel bağlamda titizlikle araştırılması gereken bir konudur.

4.10. VİLÂYET-İ SİTTE İLE İLGİLİ RAPORLARIN İNCELENMESİ

4.10.1. Erzurum Raporları

Erzurum, Vilayet-i Sitte dahilinde yer alan ve Ermenilerin çoğunlukta yaşadığı önemli bir vilayettir. Bu vilayetin coğrafi, demografik ve kültürel özellikleri Ermeni halkının sosyo-politik koşullarını şekillendiren önemli faktörler olarak değerlendirilebilir. Özellikle Ermenilerin ilk isyan hazırlıkları ve girişimlerinin Erzurum Bölgesi'nde meydana geldiği düşünüldüğünde bu bölge Ermeni halkının etnik kimliklerini koruma ve sürdürme girişimlerinin önemli bir parçası olarak gözlemlenebilir. Şakir Paşa, Vilayet-i Sitte Bölgesi'ne umum müfettişi olarak atandıktan sonra ilk görev yeri olan Erzurum'a ulaştı. Bu önemli görevde kendisine Padişah'ın Başkatibi Tahsin Paşa tarafından bir telgraf gönderildi. Tahsin Paşa telgrafta bölgeye giden memurların hizmetlerini güzel bir şekilde yerine getireceklerine ve Osmanlı İmparatorluğunu zor duruma sokacak hâllere meydan bırakmayacaklarına inandığını belirterek Padişah'ın selamını müjdelemiştir. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 1) Şakir Paşa telgrafi aldıktan sonra bölgenin zorlu şartlarına aldırmandan Padişah ve kanunlarına bağlı kalacağını, gayret ve niyetlerini doğruluk ve adaletten şaşmadan bölgedeki sorunları gidermek ve barışçıl bir ortam oluşturmak amacıyla çalışacağını ifade etti (BOA, Y.EE.d, rapor 3). İlk olarak Erzurum Valisi Hakkı Paşa'nın sağlık sorunlarından dolayı görevini hakkıyla yapamayacağını yerine yeni birinin başlaması gerektiğini ve Hakkı Paşa'nın geri dönmesine izin verilmesi gerektiğini belirtti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 6).

Bu durum Şakir Paşa'nın sorumluluklarını daha da arttırdı. Paşa ilk teftişini Erzurum hapishanesine yaptı ve mahkûmların maruz kaldığı kötü koşulları inceleyerek adliye yetkililerinin ihmalleri üzerinde durdu. Bu gözlem güvenlik alanında da yeni düzenlemelere yönlendirdi ve jandarma teşkilatında yeni değişiklikler yapıldı. Altyapı sorunlarına odaklanarak yeni yolların inşasına başladı ve bölgenin ulaşım ağlarını güçlendirdi. Bölgenin tüm devlet hazinesini teftiş etmek amacıyla mühürlettirdi (Demir Görür, 2020, s. 171-172). Şakir Paşa'nın yaptığı hesaplara göre Erzurum vilayetindeki ıslahatın toplam harcaması jandarma teşkilatına harcanacak tutar dışında on bin lira olarak belirlenmiştir. Belirtilen meblağ içerisinde idari düzenlemeler için gereken 44.644 kuruş, mali düzenlemeler

için 31.165 kuruş, adli harcamaları için gerekli olan 10.071 kuruş, Hristiyan muavinlerin maaşları için 14.000 kuruş, yeniden oluşturulacak tahsilat teşkilatı mensuplarının maaş karşılığı olan 21.900 kuruş ve polis teşkilatına ödenecek 18.000 kuruş yer almaktaydı (Karaca, 1993, s. 90).

Şakir Paşa'nın bölgedeki girişimlerinin bir diğer yönü ise Ermeni halkının sorunlarını araştırmak ve iyileştirmektir. Şakir Paşa'nın Erzurum'daki Ermenilerle ilgili incelediği ilk telgraf Batum Konsolosluğundan ulaşmıştır. Telgrafta Kafkasya orduları askeri bireylerinden olan yüz elli nefer Kafkasya Ermenileri ve beş yüz kişiden oluşan silahlı Ermeni çetesinin Kars üzerinden ilerleyerek Erzurum'a ulaştıkları kayıt altına alınmaktaydı (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 15). Paşa, bu kadar büyük Ermeni çetelerinin sınırdaki güvenliğe takılmadan rahatça geçmelerinin imkansız olduğunu bu gerçekliğin öğrenilmesi için kapsamlı bir araştırma yapılması gerektiğini söyleyerek sınır bölgelerindeki devriye müfrezeleriyle irtibata geçti. Sınır kumandanları Ermeni çetelerinin sınırı aşmaya çalışırken Kara Kilise civarında devriye karakoluna rastlayarak silahlı çatışmaya girdiklerini ancak devriye müfrezelerinin sayıca az olmaları nedeniyle Ermenilerin yakalanmadan sınırları aşarak Erzurum Bölgesi'ne dahil olduklarını bildirmişlerdir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 16).

Bu tarz sınır ihlalleri sadece Rusya üzerinden gerçekleşmiyordu, benzer gruplar İran üzerinden de Osmanlı sınırına düzenli bir şekilde sızarak aynı şekilde organize oluyorlardı. Şakir Paşa; Rusya sınırının etkili bir şekilde gözetildiğini, İran sınırının ise güvenlik açısından yetersiz kaldığını ifade etmiştir. İran topraklarındaki Ermeni toplulukları, Osmanlı güvenlik güçlerinin dikkatlerini bir noktaya odaklayıp başka bölgelerden geçiş sağlamaktaydılar (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 67) Ermenilerin bu tür sızma girişimleri sadece askeri faaliyetlerle sınırlı kalmadı, dini ve etnik kimliklerini gizleyerek Osmanlı sınırlarına girme yöntemlerini de kullandılar. Şakir Paşa'ya gelen bir telgrafta İran'ın Salmas Bölgesi'nde, Ermeni unsurları Kürd ve Acem kılıfına girerek Osmanlı topraklarına girdikleri ifade edilmiştir. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 77). Bölge nabzını günbegün Dersadet'e bildiren Şakir Paşa'ya gelen telgrafta sınırlarımıza sızan Ermeni unsurlarının birleşerek lokasyona başlamaları ve Müslüman köylerine saldırarak halkı tahrik etmeleri, Ermenilerin amaçlarını alenen ortaya koymaktadır. Padişah; bu tarz durumlar karşısında Osmanlı memurları gerekli önlemleri alarak benzer olayların tekrarlanmaması için gayret sarf etmelidir, aksi durumda bu tür olaylar gelecekte devletimize vahim sonuçlar doğurabilir diyerek konuyla ilgili düşüncelerini açıklamıştır. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 66). Böylece Şakir Paşa, kargaşa yaratmak amacıyla Erzurum'a sızan

Ermenilerin faaliyetlerini belgelerle teyit etmiştir.

Düzeni sağlamak adına çalışmaya başlayan Şakir Paşa, Ermenilerin taleplerini inceledi ve Ermenilerin vali yardımcılığına atanmak istediklerini öğrendi. Ermeniler Almanya'nın desteğiyle bu taleplerinde diretince Şakir Paşa, vekillik yardımcılığına direkt Ermeni olmasa da Hristiyan birinin atanabileceğini ifade etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 18). Ancak Erzurum'da geçirdiği zaman diliminde Müslüman halkla Ermeni toplulukları arasında aralıksız devam eden olaylardan dolayı Erzurum Bölgesi'ne Ermeni ya da Hristiyan bir yardımcı atamasının uygun bir politika olmadığını belirtti. Padişah uygun gördüğü takdirde yakında Sivas'a yapılacak ziyaret dahilinde yardımcının Sivas'a gönderilmesinin daha uygun görüleceğini vurguladı. Vekil yardımcılığına İstatistik Müdürü Fethi Bey, Şuray-ı Devlet üyelerinden Giridli Kopesi ve genel mecliste Daniş Efendi gibi isimlerin uygun olabileceğini ancak son kararın Padişah'a ait olduğunu ifade etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 20).

Bu gelişmelerin ardından Erzurum Bölgesi'nde bazı Müslümanlar hilafet makamından emir aldıklarını söyleyerek Ermenileri hedef alan saldırılar düzenlediler. Bu saldırılar ilk olarak Bayburt'a üç saat mesafedeki Ermeni köyüne yapılırken sonrasında Erzurum'a yakın karma Ermeni köylerine yönelik olarak gerçekleştirildi. Bu saldırılar hem askeri hem de sivil Hristiyan kayıplarına neden oldu. Şakir Paşa, bölgedeki istikrarsızlığın büyümesini ve devam etmesini önlemek niyetiyle süvari birliklerini civar köylere devriye amacıyla göndererek eşkıyalık faaliyetlerini önlemeye çalışmıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 40). Bölgedeki başka bir sorun ise Erzurum delegesinin Ermenilere yönelik uygunsuz davranışlarıydı. Erzurum Ermenileri, delegeyi Patrikhane'ye ve hükümete şikayette bulundular ancak devletten bu delegelerin tutuklanması için herhangi bir emir gelmedi. Bu durum delegenin etrafında toplanan isyancı sayısını arttırdığı gibi Ermenileri daha çok birbirine kenetlemiş ve güçlendirmiştir. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 51) Bu dayanışma ruhu Van ve Erzurum Bölgesi'ndeki birçok Ermeni'nin Sason taraflarına göç etmelerine neden olurken Erzurum ve Bitlis Ermenilerinin yüksek fiyatla silah satın almalarına neden oldu. Bu gelişmeler ışığında her iki ilin valilikleri gerekli tedbirleri almak için uyarıldılar (Karacakaya vd., 2009, s.110).

4.10.2. Van Vilayetiyle İlgili Raporların Analizi

Van vilayeti geniş bir alana yayılan dağınık ve engebeli bir yer olması nedeniyle Ermenilerin rahatça sığındıkları ve örgütlendikleri bir yerdi. Şakir Paşa, bu

coğrafi özelliklerin Ermeni topluluklarının hareket ve örgütlenmelerini nasıl etkilediğini incelemeye başladı. İnceleme sonucunda çetelerin İran sınırları üzerinden Van Bölgesi'ne sorun çıkarmak amacıyla girdiklerini ve Van Bölgesi'nin dağlık ve dağınık yerleşiminden dolayı çetelerin sığındıkları yerlerin kuşatmasında askerlerin yetersiz kaldığını ifade etti. Bu durum Van'ın güvenliğini tehlikeye düşürdüğü gibi sınırların korunmadaki yetersizliğini de ortaya koymaktaydı. Şakir Paşa, bu iki bölge arasındaki çete girişlerini önlemek amacıyla sınırdaki güvenlik açığının kapanmasını beklemeden yeni tedbirler alınması gerektiğini belirtti. Bu tedbirler kapsamında sınır ihlalinin yapıldığı bölgeye her birinin arası 10 dakikayı geçmeyecek şekilde 20 kordon yaptırılmalı, her kordonda bir onbaşı ve 8 ila 10 arasında asker bulunmalı. Ayrıca her beş-altı karakolun gerisinde yardıma hazır bulunan yeni karakollar yapılmalı, bu karakollar memlekete girip çıkmak isteyenleri polis ve jandarmalar aracılığıyla güvenli kapılara yönlendirmelidir. Şakir Paşa bu sistemin kurulabilmesi için iki tabur askere ihtiyaç olduğunu açıkladı. Ayrıca Şakir Paşa, Ferik Sadettin Paşa ile bölgenin mesken yapısını göz önünde bulundurarak kerpiçten hane yapıldığını bu kordonların da kerpiçten yapılabileceğini bir kordonun da bin beş yüz kuruşla meydana getirilebileceğini hesaplayarak Bab-ı Ali'nin izin vermesi durumunda kordonların inşasına başlamak istediklerini belirtmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 78). Ancak kordon ve istinad karakollarının kurulmasına hemen izin verilse dahi hasad mevsiminde bu yapılara başlanamayacağını bahar mevsiminin beklenmesi gerektiğini açıklamıştır. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 79).

Bu süreçte elde edilen bilgilere göre: Rusya'dan gruplar halinde gönderilen Ermenilerin Osmanlı İhtilal Fırkasıyla bir araya gelerek mart ayından sonra İstanbul'da büyük bir olay çıkarmayı planladıkları bu grupların daha sonra Van ve diğer bölgelere yönelerek mayıs ayına kadar şiddetli eylemler tetikleyeceği öne sürülüyordu (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 85 sûret). Bu gelişmeler karşısında Şakir Paşa, bahar mevsimine kadar eşkıya saldırılarını en aza indirmek adına yeni bir öneri sundu. Bu öneride eşkıyâ güzergâhı olan bölgenin büyük çoğunluğunun Kürt aşiretlerinden oluştuğunu vurgulayarak Kürt aşiretlerine deneyimli bir memur gönderilerek Ermenilerin bu bölgede görülmesi ya da geçmesi durumunda bizzât taaddî ve taarruza kalkışılmayarak merkez vilâyete ve askerî kumandanlarına telgraflarla ihbâr edilmelerini önerdi. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 79). Bu yaklaşım Kürt aşiretlerini aracı vazıtasıyla kullanarak bölgedeki istikrarı sağlamayı amaçlıyordu. Bu bağlamda Hakkari sancağının Hamidiye ve Mahmudiye kasabalarında bulunan aşiretler toplanarak bahar öncesinde Van ve çevresindeki Ermeni köy ve kasabalarına yönelik saldırılar düzenleyerek Ermenilere zarar verme ve evlerini yağmalama kararı aldılar. Devletin destek vermemesi durumunda

İran'dan destek alarak saldırılarını sürdüreceklerini açıkladılar. Şakir Paşa, bu durumun engellenmemesi durumunda Vilayet-i Sitte'de bahar öncesinde çok sayıda sivilin hayatını kaybetmesi ve pek çok yerleşimin tahrip olması kaçınılmaz olacaktır diyerek durumu Bab-ı Ali'ye bildirmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 58).

Bu bağlamda 1311 yılında Van-Ermeni Mahallesi'nde bulunan karakolhanede görev yapan bir asker, Ermeniler tarafından yapılan saldırı sonucunda hayatını kaybetti. 1312 yılında mayıs ayında ise Meryem Ana Kilisesi'ne sığınmış olan bazı Ermeniler, aşiret fertlerine saldırarak vilayet halkından dört kişiyi öldürdükleri, üç kişiyi de yaraladıkları belirtilmiştir. Ayrıca öldürülenlerin bedenlerinin parçalandığı, kalplerinin çıkarıldığı ve beyinlerinin oyulduğu kayıt altına alınmıştır. Aynı tarihlerde Havasor nahiyesinde bulunan Engil Ermeni köyünde iki Kürd'e yönelik öldürme girişiminde bulunsalar da istedikleri ıktışaşı yaratamadılar. Eylemlerine devam eden Ermeniler haziran ayının üçüncü haftasında Ermeni Mahallesi yakınlarında devriye gezen askerleri pusuya düşürerek Kol Zabiti Recep Efendi ve bir askeri yaraladılar. Ermeniler yaşanan güvensizlik ortamından dolayı ertesi gün ikindi vaktine kadar dükkanlarını kapalı tutular (Karacakaya vd., 2009, s. 71).

Söz konusu gelişmeler yaygın bir kargaşanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktaydı. Bu kapsamda Şakir Paşa'dan gelen telgrafta Van Gölü'nün üzerinde Akdamar Adası'nda bulunan bir Ermeni Kilisesi, Ermeniler arasında kutsal bir yer olmasının yanı sıra Müslümanlar için kargaşa faaliyetleriyle ünlü bir Başrahib'in ev sahipliği yaptığı bir mekandı. Ermeni ziyaretçilerin uğradığı bu kiliseye müfsit yanlılarından birçok kişi ziyaret amacıyla gelerek bozgunculuk yapmaktaydı. Bu nedenle bu ve benzer adalara bir acente ile yeterli miktarda hademe bulundurulursa söz konusu sorunlara çözüm olacağı ve göl etrafında bulunan yerlerin ticareti üç il arasında güvenli bir şekilde genişleyerek askeri hareketlere kolaylık sağlanacaktır. Padişah'ın emir vermesi halinde durum Bahriye Nezaretine bildirilerek gerekli önlemler almaları için bilgilendirilecektir diyerek söz konusu gerilimin derinleşmesini önlemeye yönelik önlemler aldı (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 62).

Bölgede yaşanan gerilimlerin yanı sıra farklı gruplara yönelik destek planları da gündemdeydi. İlkbaharda Tebriz ve Kotor Bölgelerinde faaliyet gösteren Taşnak komitesi tarafından silah sevkiyatı gerçekleştireceği yönünde haber alınmıştır. Ancak sevkiyatın yapılacağı bölgeye on beş gün önce kumandanlığa yazılan Hakkı Bey'in gideceği yerlerin nakliye ve masrafları için finansal kaynakların yetersizliğinden görev yerleri henüz tutulamamıştır. Özellikle ramazan ve bayram aylarında asker,

jandarma ve memurların maaşlarının vaktinde ödenmemesi askeri birimlerde aksama ve disiplin sorunlarına yol açmıştır. Bu mali sıkıntılar nedeniyle askerler Rus Konsolosunun madamesinin gözü önünde Ermeni halkını soymaya başladığı gibi bazı Ermenileri تنها sokaklarda gasp etmeye başladıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenle Ermenilere yönelik olumsuz tutumları haklı çıkarmamak adına Hakkı Bey'in ya da iktidar ve faaliyette ona denk birinin Alay Beyliğine atanmasını tavsiye etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 65 sûret).

4.10.3. Bayburt Dersim Raporları ve Arapgir Yargılaması

4.10.3.1. Bayburt Raporları

Vilayet-i Sitte vakalarını takip eden bir grup Laz, Bayburt kazasının Ermeni köylerinde dışarıdan gelen bozguncuların Ermenileri kışkırtma haberi ve Ermenilerin zarar verici eylemlerde bulunma ihtimali üzerine önlem amaçlı bölgeye 200 yedek asker, iki süvari bölüğü, bir miktar topçu ve bir tabur piyadenin Bayburt'a gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Erzincan'dan o tarafa tabur gelinceye kadar kapalı tutulan dükkanlar açılıp güvenlik yeniden sağlandı. Ancak bölge kaymakamından alınan telgrafa göre dün sabah Ermeni mahallesinden geçen üç dört Müslüman'ın üzerine birkaç el tüfek ve tabanca atılması üzerine kasabada tüfek sesini duyan Müslümanlar dükkanlarını kapatarak evden aldıkları silahlarla Ermenilere karşılık vererek çatışmaya girdiler. Akşama kadar süren çatışmalarda ev ve iş yerleri ateşe verilerek yakılmış, ortalık mahşer yerine dönmüştür. Şakir Paşa; bölgede yeterli sayıda asker ve jandarma bulunmasına rağmen çatışmanın önlenememesi, bölgedeki askeri hizmetlerin müdahale yöntemine dair soru işaretleri doğurmaktadır. Bu nedenle detaylı bir araştırma yürütmek amacıyla Topçu Binbaşı Asaf Bey ve hukuk mektebi mezunlarından Sabri Bey'i Bayburt'a göndererek gerçekliğin tespit edilmesini amaçladı. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 30).

Şakir Paşa; tetkik sonucunda Bayburt kasabasında yaşanan çatışmalarda Ermeni toplumundan elli beş erkek, yedi kız ve sekiz çocuk hayatını kaybederken otuz beş kişi de yaralandı. Müslümanlardan ise iki asker ve bir sivil olmak üzere üç kişinin öldüğünü on beş kişinin de yaralandığını aktardı. Civar köylerden haberi duyan Müslümanlar kasaba etrafında toplansalar da Miralay Zekeriya Bey bir müfreze ile olay yerine gönderilerek kalabalık dağıtıldı. Buna rağmen dağılan öfkeli gruplar kazanın Ermeni köyleri üzerine yürüyerek hayvan ve eşyalarını gasp ettikleri gibi Kısanta köyünün erkek nüfusunu tamamen öldürdükleri haberi üzerine bölgeye hemen bir müfreze gönderilerek yağmacılık ve nüfus katline cesaret eden eşkıyaların derhal ortadan kaldırılmaları ve uzaklaştırılmaları emri Kumandan ve Kaymakamlığa

bildirildi (BOA,Y.EE.d, 842 rapor 32). Mehmed Kamil'den gelen telgrafta bu tarz olayların Ermeni çetelerine özgü olduğu, buna benzer haberlerin sıklıkla yanlış çıktığı vurgulanmıştır. Bu sebeple gerçeğin anlaşılabilmesi için saldırganların kim olduğu, katledilen halkın ne kadar ve hangi millete ait olduklarının etraflıca araştırılmasını önererek Müslüman halkın saldırıya uğraması durumunda sorunu derhal devlete bildirerek yardım istemlerini emretmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 38).

Şakir Paşa'nın yanıtında ise Müslüman kesimden bazı kişilerin hilafet makamından emir aldıklarını söyleyerek Hristiyan köylerine yönelik öldürme ve yağmalama eylemlerini gerçekleştirdikleri ifade edilmiştir. Sataşmalar sonucunda Bayburt'a yaklaşık üç saat uzaklıkta bulunan Varzahan Ermeni köyü yağmalanmış, burada yirmi üç Hristiyan katledilmiş, devam eden yağma sonucunda beş Hristiyan öldürülmüş ve bir kişi de yaralanmıştır. Bölgede meydana gelen yağma, ölüm ve yaralanma kayıtları güvenlik amacıyla gönderilen yüzbaşının jurnalinde yer aldığını ifade etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 40).

4.10.3.2. Dersim Raporları

Serkatip Tahsin Paşa'dan Şakir Paşa'ya iletilen telgrafta Dersim Kürtlerinin Harput köylerini keyfi bir şekilde yağmaladıkları iddia edilmekteydi. İddialara göre Harput Bölgesi'nde nüfuslu kişilerden olan Zeynizade Mehmed ve Zeynel Ağaların bu yağmalardan haberdar oldukları hatta saldıranlara silah, kaftan ve çeşitli hediyeler vererek bu saldırıları destekledikleri belirtilmektedir. Aynı şekilde Harput Jandarma Birinci Binbaşlarından Mehmed Ağa'nın subay fertlerinden kendisine bağlı subayları Kürt kıyafetleriyle gizleyerek gasp edilen eşyaları topladıkları iddia edilmekteydi. Dersim mutasarrıflığından iletilen bir raporda ise o bölgedeki halkın çoğunun Rafizi oldukları ve Ermenilerle ilişki içinde olduğu belirtilmiştir. Zikredilen olayda saldırganlara verilen hediyelerin büyük olasılıkla Ermeniler tarafından verildiği iddiası üzerine gerekli araştırmalar yapılarak gerçeklerin ortaya çıkarılmasını talep etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 49). Olaylardan hemen sonra iletilen başka bir telgrafta ise yaşanan olaylar sonucunda Kürt aşiretleri üzerine bir saldırı düzenleneceğine dair bir duyum alındığı, Padişah'ın iradesi olmadan herhangi bir askeri hareket başlatılamayacağı belirtilmekteydi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 60). Şakir Paşa; böyle bir fikir beyan etmediğini, Padişah'a danışmadan ve onay almadan herhangi bir askeri sevkıyat gerçekleştirmeyeceğini ifade etmiştir. Tüm halkın güvenliğini sağlamanın tek hedefi olduğunu ve bahar mevsimi öncesinde yeni bir olayın yaşanmasını engellemek için ciddi bir çaba sarf ettiğini açıkladı

(BOA,Y.EE.d, 842, rapor 61).

4.10.3.3. Arapgir Yargılaması

Şakir Paşa, Başkitabe'ye yazdığı telgrafta Arapgir olayından dolayı Mameratülaziz'de tutuklu yargılamada bulunan beş yüz Ermeni vatandaşın yargılanma süreçlerinin sona ermek üzere olduğunu belirtmiştir. Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre bunlardan on dördünün mahkumiyeti kesinleşmiş olup, yedi kişinin ise mahkumiyeti devam etmekle birlikte kusurlarının temize çıkması muhtemeldir. Diğer taraftan olaylar sırasında yağma ve öldürme gibi suçlardan dolayı yüz elliye aşan Müslüman hükümlü gözaltında ve takipte tutulmuştur. Fransız konsolusu yardımcısıyla yapılan görüşmede Diyarbakir taraflarında güvenlik tedbirlerinin sağlandığı ancak gerginliğin hala devam ettiği belirtilmiştir. Genel af ilan edilmesi durumunda güvenliğin bütünüyle sağlanabileceğini ifade ederek bu görüşünü Dersadet'e ve Fransa sefirine kabul ettirmeye çalışacağını belirtmiştir. Şakir Paşa, yaşanabilecek olumsuzluklara karşı önleyici stratejiler geliştirmesi gerekliliğini vurgulayarak önlem amaçlı öncelikle ecnebi memleketlerinden manipülasyon amacıyla büyükşehirlerle sızan ve bu unsurlara dahil olup toplumsal kutuplaşmayı derinleştiren tahrikçilerin kontrol altına alınması ve eşkıyalık mesleğine girenlerin eskiden olduğu gibi sıkı takibe alınarak cezalandırılması gerektiğini belirtilmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 72).

4.11. Islahat Maddeleriyle İlgili Raporlar

Vilayet-i Sitte'deki gayrimüslim sorunlarının çözümüne yönelik ıslahat maddelerini uygulamakla görevli Şakir Paşa'ya Serkatib Tahsin Paşa'dan gelen bildiride beşinci madde doğrultusunda hapishane idaresine ait mevcut düzenlemelerin adliye müfettişlerine bildirildiği açıklanmış. Yirmi yedinci maddede yer alan Kürtlerin yaylak ve kışlak bölgeleri arasındaki güvenliğin sağlanması adına kumandanlıklara bildiriler gönderildiği ve idareye bağlı memuriyetlerde gayrimüslimlerin de alınarak beşinci maddenin yürütmeye konulması için vilayetlere izin verildiği belirtilmiş. Ayrıca liva ve kaza meclisleri idaresine dair nizamname ve direktifindeki hükümlere uyulmayı içine alan altıncı ve önceki tahkikat heyetinin görevini kapsayan yirmi altıncı maddelerin hızlandırılmasını ve şimdiye kadar hangi maddelerin nerelerde uygulandığını detaylandıran bir rapor talep etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 75).

Şakir Paşa, kapsamlı bilgi sunmak amacıyla yazdığı cevapta hapishane idaresine yönelik beşinci maddenin tüm alanlarıyla gerçekleştirilebilmesi için yeterli

sayıda memur ve gardiyan atamasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu atama genel masraflar gerektirdiğinden henüz yürütme mevkiine konulamamıştır diyerek durumu açıklamıştır. Aşiretlerin yaylak ve kışlaklara göçü sırasında yerleşik halka zarar verme ihtimali olan mevkilerde jandarma denetiminin sağlandığını ayrıca Padişah'a bağlı diğer halklar gibi Hristiyanların da haksızlığa uğramaması için tedbir alındığını belirtmiştir. Beşinci madde hükmüne uygun olarak devlet memurluğuna gayrimüslim halktan uygun bir oranla kontrollü bir şekilde yararlanılmış ancak istenilen oranda bir Hristiyan atama yapılması için çalışan memurların işten çıkarılması icap etmektedir. Bu durum adalete uygun olmadığından Erzurum, Sivas, Bayezid ve diğer iller için Padişah emir vermediği taktirde açıktan memur tayini mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Şimdilik boş olan yerlere Hristiyanlardan yeteneği olanların ve hükümet kalemelerinde staj görerek kaydı alınmış olanların alınabileceğini açıklamıştır. Jandarma ıslahatında henüz maddelerin tamamıyla uygulanmasına imkan bulunmadığından açık pozisyonlara sınırlı sayıda gayrimüslim kaydedilip bu bağlamda hiçbir ilde kaydedilen oran raddesinde yerleştirme gerçekleştirilmediğini ifade etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 76).

Dahiliye Nazırı Paşa Hazretleri ve Vilayet-i Sitte valileri arasında yapılan telgraf haberleşmelerine göre iyileştirme kararlarından bir kısmının uygulandığı kalan kısımların ise kendilerine verilen yetki doğrultusunda uygulamaya başlandığı anlaşılmakta iken sefirler henüz hiçbir ilerleme sağlanmadığına dair iddialarda bulundular. Tahsin Paşa, bu durum üzerine Şakir Paşa'nın şu ana kadar uygulanan ve uygulanmasına başlanan ıslahat maddelerini sefirlere düzenli olarak bildirmesini tavsiye ederek sefirlerin asılsız iddialarının önüne geçmeye çalışmıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 80). Şakir Paşa, ıslahat uygulanmasına ilişkin kaleme aldığı yazıda ıslahat taslağının Vilayet-i Sitte'nin her biriminde uygulanmaya girişildiğini belirtti.

- Taslağın beşinci maddesi hükmünce nüfus oranının belirlenmesi üzerine idari memuriyetlere gayrimüslim halktan uygun olanların memurluğa tayin edildiğini ifade etti.
- Yedinci maddeden on yedinci maddeye kadar olan bölümde nahiye teşkilatına ait olan iyileştirme maddeleri Vilayet-i Sitte'nin hepsinde uygulanmak üzere olduğunu açıkladı.
- On sekizinci maddenin hükümlerinin şu anda geçerli ve yürürlükte olduğunu belirtti.
- Adliye müfettişlerini kapsayan on dokuzuncu madde doğrultusunda müfettişlerin görevlerini aksatmadan sürdürdüklerini vurguladı.
- Yirminci madde gereğince vilayetlerin ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenen polis defterlerinin inceleme amacıyla farklı tarihlerde hükümete sunulduğunu

ve birçok bölgede istihdam sağlandığını aktardı.

- Yirmi ikinci ve yirmi üçüncü maddelerin hükümleri ile Vilayet-i Sitte'nin kesin ihtiyaçları doğrultusunda, altı jandarma alayından beşinin ıslahı yapılarak defterleri Bab-ı Ali ve Bab-ı Seraskeriye iletilti.
- Köy bekçilerini kapsayan yirmi dördüncü maddenin uygulanmasına yönelik hükümetten gelen bildirim üzerine bekçilerin görev ve sorumlulukları kaleme alınarak hükümete sunulduğunu belirtti.
- Yirmi beşinci madde hükmünce hapishanelerin Ahkam-ı Kanuniye Dairesinde, Adliye Müfettişleri tarafından gözetildiği gibi müfettiş heyeti tarafından da incelenmekte olduğunu beyan etti.
- Yirmi yedinci fırkanın birinci ve üçüncü maddeleri gereğince yaylak ve kışlaklara gidiş gelişlerde memurlar aşiretlere eşlik ederek çıkması muhtemel olayların yaşanmasına izin verilmediğini izah etti.
- İkinci fırkada yer alan silah yasaklanması aşiretlerin olumsuz yaklaşımlarından kaynaklanan tehditler nedeniyle üzerinde en çok düşünülmesi gereken konulardan biri olduğunu vurguladı.
- Yirmi sekizinci madde Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının tamamlanma ve düzeniyle ilgili olup askeri anayasanın yapılmasına yönelik olduğunu açıkladı.
- Yirmi dokuzuncu madde hükmünce emlak senetlerinin tetkik ve muayenesi için karışık defter-i hakani komisyonları oluşturularak memurların görevlerini hakkıyla icra etmeleri için söz verilmiş olan tüzüğün onaylanması gerektiğini vurguladı.
- Otuzuncu maddede her ilin mali önemi oranında tertip olunan tahsildar heyetinin defterleri çeşitli tarihlerle hükümete sunulmuş ise de tasarruflara riayet mülahazasıyla henüz hiçbirinin doğrulanmadığını belirtti.
- Otuz birinci madde hükmü direktifine uygun olarak icra olunmaktadır. Fakat aşar talimatı hükümleri ve ihale iltizam mesleği devam ettikçe mali hazinenin yıllık gelirlerinde düşüş yaşanacağını vurgulamıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 81).

Şakir Paşa, bu değerlendirmeler dışında ek olarak bölgenin mali sıkıntılarına da değinmiştir. Teftiş heyetinin yaptığı inceleme sonucunda üç milyon beş yüz bin nüfusu kapsayan bölgenin yıllık geliri yüz yirmi milyon civarındadır. Nüfus ve bütçe açığı arasındaki dengenin sağlanması için ticaretin geliştirilmesi, nehirlerin ulaşım yolu haline gelmesi ve önemli yolların ticarete açılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca para ve vergi toplama işi de maliye memurlarına bırakılmalı, tahsil edilemeyen borçlar için özel komisyonlar kurularak borçların takibe alınmasını önermiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 92).

Şakir Paşa'nın reform planları, maddi kısıtlamalar ve güvenlik açıkları nedeniyle zaman zaman sekteye uğradı. Bu engellere karşın Padişah nezdindeki ünü sayesinde bölgeye deneyimli kişilerin atanmasını sağladı. Bunlardan biri olan Nedim

ve Naim Beyler bölgeye atandıktan sonra Binbaşı ve Yüzbaşılığa yükseltilerek operasyonel yetkileri artırıldı (BOA, Y.EE.d 842, rapor 86-88-108).

4.12. Vilayet-i Sitte Nüfusuyla İlgili Raporlar

Vilayet-i Sitte Bölgesi'nde uzun süredir Müslüman nüfusunun sayıca üstünlüğü kabul görmekteydi. Ancak Şakir Paşa'ya ulaşan bir telgrafta son dönemde bölgede Hristiyan nüfusunun daha çok arttığı, bu artışın Hristiyan halkına geniş özgürlükler tanıyacağı vurgulanmıştır. Telgrafta Müslüman nüfusunun Ermeni eşkıyası tarafından katledilerek azaltıldığı, bu durumun nüfus verilerinde bozulmalara yol açabileceği ifade edilmekteydi. Bu nedenle önceki ve şimdiki nüfus bilgileri arasındaki zıtlıkların nedenleri detaylı bir nüfus taraması ile araştırılarak verilerdeki müdahaleler tespit edilerek sonuçların derhal bildirilmesi Padişah'ın emri olarak talep edilmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 56). Bu bağlamda Şakir Paşa, Vilayet-i Sitte'deki sosyal düzeni tesis etmek amacıyla ıslahat maddelerini uygulamaya başlamadan önce sistematik bir çalışma anlayışıyla bölgenin nüfus kayıtlarını inceledi. İnceleme sonucunda elde ettiği verilerle Vilayet-i Sitte'nin farklı dini ve kültürel toplulukların nüfus içindeki dağılımını ortaya koyarak ıslahat maddelerini bu veriler doğrultusunda uygulamayı hedefledi. Paşa'nın bu yaklaşımı toplumsal birlikteliğin güçlendirilmesi bakımından önemli bir adım sayılırken aynı zamanda ıslahat sürecine bilimsel bir perspektif kazandırarak ayrıntılı ve sürdürülebilir yöntemlerin geliştirilmesine de katkı sağladı.

Şakir Paşa tarafından yapılan bu çalışma sonucunda bölgedeki toplam nüfusun üç milyon iki yüz altmış bin olduğu belirlenmiştir. Bu nüfusun yaklaşık iki milyon altı yüz bini Müslüman, beş yüz on bini Ermeni ve yüz elli bini diğer din mensuplarından oluşmaktadır. Bu verilere göre genel nüfusun yüzde seksenini Müslümanlar, yüzde on altısını Ermeniler ve yüzde dördünü ise diğer inanç toplulukları oluşturmaktadır diyerek genel nüfus hakkında bilgiler verdi. Sadece Muş sancağında Hristiyan nüfusunun Müslüman nüfusundan fazla olduğunu diğer illerde ise Müslümanların çoğunlukta olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Genç sancağı kaldırılarak kazalarının Muş'a bağlanmasının ardından yeni verilerin güvenilir kaynaklardan incelenmesi gerektiğini de ifade etmiştir. Mehmed Kamil Paşa'nın Müslüman katli iddiasına ise kargaşa sonrasında Müslüman halk aleyhinde şimdilik katliam yapıldığına dair duyum almadığını ve olaylardan sonra Hristiyan halkın birçok kesiminin göç ettiğini vurgulayarak güncel durumun bilimsel temelde değerlendirilmesi açısından önemli bir politika izlemiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 57).

Şakir Paşa'nın araştırmaları Vilayet-i Sitte'deki nüfus yapısının karmaşıklığını sergilerken özellikle uluslararası etkenlerin müdahaleleri ve gizli eylemleri Ermeni halkının kontrolünde tehlikeli bir etkiye sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Öyle ki Rusya, Devlet-i Aliye tebaasından otuz bin Ermeni'nin Kafkasya'da bulunduğunu, bunların bir kısmının Devlet-i Aliye pasaportuyla bir kısmının da yaşanan karışıklıklar nedeniyle Rusya sınırına göç ettiklerini iddia ederek bu Ermenilerin Osmanlı toprağına geri dönmeleri için ısrarcı olmuştur. Fakat Osmanlı hükümeti tarafından yapılan incelemede bu Ermenilerin bir kısmı Osmanlı hakimiyetindeyken Rus muharebesine katıldığı ve göç ettiği anlaşılmıştır. Kalan kısmı ise Amerikan, İran ve diğer devletlerden toplanmış isyan ve saldırganlık eğiliminde bulunan serseri ve ihtilalci topluluklar oldukları ifade edilmiştir. Mehmed Kamil, bu toplulukların Ermeni nüfusunu artırmaya yönelik yürütülen gizli planların bir parçası olduğunu ifade ederek Şakir Paşa'dan Vilayet-i Sitte dahilinde göç eden Ermeniler varsa hangi kaza ve mahallelere göç ettikleri ve göç edenlerin ne tür mesleklerle ilgilendiklerini araştırmasını talep etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 93).

Şakir Paşa, nüfus defterlerinin incelenmesine rağmen Ermeni nüfusunun tam anlamıyla güvenli bilgiler sunmadığını bu durumu Dahiliye Nezaretine bildirdiğini ifade ettikten sonra Kafkasya ve Kırım taraflarındaki Ermeni halkının ziraat amacıyla gidip geri dönme arzularının olmadığını, bir kısmının ise adli takipten kurtulmak amacıyla ticaret bahanesiyle Rusya sınırına giderek geri dönmek üzere hareket ettiklerini açıklamıştır. Bu amaçla göç edenlerin sayısının otuz binin çok altında olduğunu vurgulamıştır. Şakir Paşa, Osmanlı Devleti'nin resmi izniyle sınırı geçenlerin kabul edilebileceğini bozguncuların ise kabul edilemeyeceğini belirtir. Osmanlı ve Rusya Devletleri arasında bir uzlaşma sağlanamaması durumunda, sınır bölgesine Saltanat-ı Seniye memurlarından iki üç kişi gönderilerek Rus memurlarıyla ortak bir komisyon kurulması planlanmıştır. Bu komisyon geri dönmek isteyen Ermenileri araştırarak emlak sahibi olanları kabul edecek, olmayanları ise reddedecektir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 94).

Mâbeyn-i Hümayûn Kâtiplerinden Mehmed Kamil, Sason vukuatından sonra Vilayet-i Sitte Bölgesi'ndeki Ermeni nüfusunun hangi illere ne kadar dağıldığını tespit etmek amacıyla Şakir Paşa'dan veri talep ederek gelen cevapta bilgilerin resmîyetinin belirtilmesi gerektiğini ifade etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 110). Şakir Paşa; Sason olayından sonra Rusya'ya göç eden Ermenilerin önemli bir kısmı Erzurum'un Pasin ve Hınıs, Bitlis'in Muş, Sason ve Bulanık, Van'ın Erciş ve diğer

kazalarından firar ettiğini aktardı. Rusya hududuna yakın otuz bin muhacirin bulunduğunu bunlardan alenen Rusya'ya gidenlerin pek çoğunun geri döndüğünü açıklamıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 111). İfade edilen otuz bin nüfusun yaklaşık on bin kadarı Rusya'da bulunduğu tahmin edilmekte ancak tam nüfus kayıtlarını açıklamak zor çünkü Rusya'nın teşvikiyle gayri resmi yollarla göçler yapılmaktaydı. Örneğin Rusya konsolosu refakatinde Rusya'ya dört yüz nüfusu kapsayan yetmiş iki aile gitmekteyken kendilerine gidiş izinleri sorulduğunda Bab-ı Ali'nin izni dahilinde göç ettiklerini belirtmelerine rağmen böyle bir izin durumunun mevcut olmadığını söyleyerek izinsiz çıkışları vurgulamıştır. İfade edilmek istenenlerin kabulüyle ilgili düşüncelerini önceki telgrafta açıkladığını gelen emir doğrultusunda hareket edeceğini ifade etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 113).

4.13. Ermenilerin Bağımsız Devlet Kurma Çabaları

Ermeniler ıslahat sürecinde Avrupa devletlerinin sahiplenme duygusunu hedeflerine hizmet edecek şekilde kullanarak özerk ya da bağımsız bir devlet kurmayı hedeflemiştir. Bu düşünceye hizmet eden bazı Ermeni komitelerinin memur adı altında Anadolu'ya girerek İstanbul hükümetine yönelik saldırılar düzenlediği rapor edilmiştir. Bu bağlamda Mösyö Vilon adlı bir kişi Erzurum delegesine yazdığı bir telgrafta Ermenilerin Osmanlı Hükümeti ve halkına karşı kullandıkları silahların bir kısmı İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerden temin ettikleri revolverler diğer kısmı ise bulundukları yerlerden temin ettikleri Martini-Henry ve reislerinin sürümlü tüfekleri olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Ermenilerin Diyarbakir, Arabgir ve Mamüretü'l-aziz'de el bombaları kullandığı buna karşılık Müslümanların ise çoğunlukla kılıç, hançer, sopa ve tüfek gibi silahlarla savunma yaptıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra bazı Ermenilerin Erzincan'da bir mağarada silah aletlerini yaparken hükümete yakalandıklarını da eklemiştir. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 54).

Ermeniler Avrupa'ya bir müdahale kapısı açmak amacıyla söz konusu direniş ve çatışma eylemlerine ek olarak Bitlis vilayetine bir saat mesafedeki bir köye Müslümanları öldürme ve yaralama amacıyla gitmiştir. Haberin duyulması üzerine bölgeye derhal asker ve jandarma sevki yapılarak olay yeri kuşatmaya alınmış, silah seslerinin şehirde yayılması üzerine Ermeniler galeyana gelerek tepki gösterecekleri de alınan tedbirler sonucunda durum kontrol altına alınmıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 104). Bu gelişmelerin ardından Ermeniler mevcut gerilimlerden istifade ederek fikirlerini yazılı yayınlar aracılığıyla vapur ve çeşitli konumlarda yaymaya başladı. Şakir Paşa, propaganda yazılarını hazırlayanların tespit edilip cezaya tabi tutulmaları

gerektiğini ifade etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 42). Mehmed Kamil, Ermenilerin bu amaçları yabancıların müdahalelerini tetikleyebilecek ölçütte olup Osmanlı hükümetinin ve tüm halkının güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. Bu sebeple Ermenilerin planlarına karşı Müslüman halkın doğrudan müdahale eylemlerine girişmeyip devletten yardım talep etmelerini emretti (BOA, Y.EE.d, 840, rapor 37). Tahsin Paşa da yaşananların Avrupa Devletlerine yanlış aktarıldığını ve bu yanlış aktarılan bilgilerin Ermeni sorununu derinleştirdiğini açıkladı. Tahsin Paşa; bu tarz durumların yaşanmaması için söz konusu olayların tüm gerçekliğiyle kim tarafından hangi amaçla ve nasıl planlandığı, her fırkadaki ölüm ve kayıp sayılarını kanıtlara dayandırılarak belgelenmesini talep etti (BOA, YEE.d, 842, rapor 53).

4.14. Vilayet-i Sitte Bölgesi'ndeki Silah ve Güvenlik Meslekleriyle İlgili Yazışmalar

Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne kâtiblerinden Mehmed Kamil tarafından Şakir Paşa'ya gelen telgrafta Ermenilerin uzun zamandır Müslüman halka karşı kargaşa çıkarmak amacıyla silah teminine ağırlık verdiklerini belirtmektedir. Bu doğrultuda Ermenilerin revolver adlı silahları temin ettiklerini özellikle kırsal kesimde yaşayan Ermenilerin büyük bir kısmında ikişer üçer bir kısmında ise dörder beşer revolver adlı silah bulunduğu iddia edilmiştir. Bundan dolayı her an bir kargaşa çıkma ihtimaline karşı Şakir Paşa ve diğer komutanların tedbirli olmaları gerektiği ayrıca böyle bir durumun yaşanma ihtimalinde vaziyetin derhal bildirilmesini istemiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 33). Mehmed Kamil'den gelen başka bir telgrafta ise bu tehditlerin somut bir hal aldığı, Ermenilerin revolver ve martini gibi silahlarla donanmış olarak etraftaki İslam köylerine haince saldırdıkları, saldırılar sırasında asker, jandarma hatta çocukların dahi kesilerek öldürüldüğünü bildirmiştir. Mehmed Kamil, bu kargaşaların yasaklanması ve güvenliğin korunması için ne tür tedbirler alındı? Ermenilerin silahlarına dokunulmadan yalnızca Müslüman halkın silahları toplandığı iddia edilmekte, bu durumda söz konusu silahların toplanmasında kimler sorumlu tutuldu? Güvenliğin sağlanması amacıyla gereken yerlere askeri müfrezeler sevk edildi mi diyerek bu soruların açıklığa kavuşturulması için gereğinin yapılması talimatını verdi (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 27).

Sorulara cevaben Şakir Paşa, Müslüman topluluklar kanunlara olan bağlılıkları nedeniyle silah taşımayı gerekli görmezken Ermeni bozgunculuğuna önayak olanların bir kargaşa gerçekleştirmek amacıyla gizlice silah taşıdıklarını aktardı. Ayrıca bu güne kadar silahların toplanması yönünde herhangi bir girişimde bulunulmadığını yalnızca memleket içinde silah bulundurmanın yasaklandığını

belirten bir beyanname ilan edildiğini ifade etti. Yaşanacak olan kargaşaların önlenmesi için de her tarafa mevcut süvari sevk edildiğini zaman zaman piyadelerin de gönderildiğini belirtti. Ancak mevcut süvarilerin çoğunda yeterli sayıda hayvan olmadığından mevcut fertlerin tümünden faydalanılmamış ve sonuç olarak birçok defa kırk atlıyı geçmeyen bir bölük süvari gönderme mecburiyetinde kaldıklarını vurgulamıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 29).

Serkatib Tahsin Paşa'dan Şakir Paşa'ya iletilen telgrafta vilayet içinde hiçbir sınıfın diğerlerine saldırmasına müsaade edilmemelidir. Yağma, gasp, yangın ve kan dökme gibi eylemlere kesinlikle izin verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Kanuna aykırı hâl ve harekette bulunanlar derhal şikayet edilerek gerekli işlemler uygulanmalıdır. Bilhassa Ermenilerin şikayetlerine sebep olabilecek yeni durumların ortaya çıkmasının önlenmesine azami hassasiyet gösterilmeli ve gerekli tedbirlerin alınmasında zerre kadar kusura yer verilmemelidir diyerek ecnebi haklarına yönelik ihlalleri önlenmek amacıyla bölge valiliklerine uyarıda bulunarak vilayetlerdeki düzenin yeniden canlanması adına etkin bir görevlendirmede bulunmuştur (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 36).

Şakir Paşa; söz konusu değerlendirmeler ışığında Ermenilerle ilgili ileri sürülen haince düşüncelerin gerçeklikle bağdaşmadığını, valiler tarafından istenilen yolda maruzat gönderilmesi için zamana ihtiyaç duyulduğunu, her valinin gerçekleri olduğu gibi yazarak iyilik ve doğruluk mizacından şaşmaması gerektiğini açıklar. Ermeni silahlarının toplattırılması konusunda ise bazı Ermeni topluluklarında silah olmadığı ya da olsa dahi her türlü araştırmalardan korunacak surette gizlilik uygulandığı aşıkardır. Ayrıca Hristiyanları öldürmek amacıyla silahlarına el konulduğu yönündeki olumsuz algının oluşması bölgedeki etnik sorunların çözümünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bundan dolayı Ermeni halkının silahlarının toplanmasına ilişkin kararın bir müddet daha ertelenmesi gerektiğini ifade eder. (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 41).

Şakir Paşa, teftiş komisyonuyla Vilayet-i Sitte Bölgesi'ndeki toplulukların dağılım ve etnik yapısını esas alarak güvenlik alanındaki meslekleri belirleyeceğini ifade etmiştir. Demografik verilere göre Van vilayetinde nüfus oranı iki yüz bin olup bunun yüz üç bin kişilik kısmını Müslüman kesim oluşturmaktadır. Bitlis vilayetinde ise Müslüman nüfus iki yüz bin kişi olarak kaydedilirken gayrimüslim nüfus yüz on bin ile sınırlıydı. Muş sancağında Müslüman nüfus otuz iki bin, gayrimüslim nüfus ise elli sekiz bin neferden ibarettir. Bu durumda adı geçen livada Hristiyan nüfusunun Müslüman nüfusa oranla daha çok olduğu gözlemlenmektedir. Bu nüfus

oranı dikkate alındığında jandarma ve polis teşkilatında önemli bir kısmın Hristiyan kökenli kişilerden meydana geldiği ve bu durumun birçok memurun meslekten çıkarılarak yerlerine Hristiyan bireylerin atanması gibi bir sonuç doğuracağı ortadadır. Böyle bir sonuç yaşamaktansa Genç sancağının ekleriyle Muş'a bağlanması ve bunların da Erzurum vilayetine bağlanması, Bitlis sancaklarının da Van vilayetine dahil olması halinde Erzurum'un Müslüman nüfusunun artmasıyla oranın yüzde yirmi olacağı, Van vilayetinin nüfus yüzdesi ise yüzde otuzu aşmayacağı, Muş sancağının ise yüzde kırka ineceği hesaplanmıştır. Şimdi Van ili ve mevcudu yaklaşık bin yüz kişi olup nüfusun yeniden düzenlenmesi halinde beş yüz elli nüfus Hristiyan'ın kaydı kabul olacak. Bunların masrafları dikkate alınmasa bile bu kadar Hristiyan'a silah vermek sakıncalı olacağından etraflıca düşünülmelidir. Nüfus kayıtlarının adil bir şekilde gerçekleşebilmesi için her kazada nüfus nazırlarının başkanlığında ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim olmak üzere tahrir komisyonu oluşturularak tek tek sayım yapmak yerine her beldenin Müslim ve gayrimüslim nüfusunu özetleyen birer kayıt kalemine altı nüfus defteri düzenleyerek bu defterler resmi işlemlerde baz alınmalıdır. Bu düzenleme çerçevesinde Bitlis vilayetinin tasarrufatı altında Siirt, Harran ve Genç sancağı lağvedilerek Muşa ilhak edilmesi hatta bu livanın da Erzurum vilayetine bağlanması devletçe uygun görülmesi halinde gerekli fermanın çıkarılması arz olunur diyerek polis ve jandarma meslekleriyle ilgili düşüncelerini bildirmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 55).

Kendisine iletilen bir telgrafta nüfus oranına göre mülkiye ve jandarma işlerinde Hristiyan alma kararlarının kabul gördüğü ancak bu illerde Müslüman nüfusu çoğunlukta bulunduğundan Ermeniler sayılarını artırmak adına İslam köyleri ve aşiretlerine yönelik saldırılar düzenleyebilir. Bu gerilim bölgedeki dengeleri tehdit ettiği gibi Şakir Paşa'nın çabalarını da tehlikeye maruz bırakmıştır (BAO, Y.EE.d, 842, rapor 24). Bu kriz ortamında özellikle Sivas gibi vilayetlerde acil ihtiyaçlar belirmiştir. Sivas vilayeti yetkilileri, bölgedeki polis ve zabıt sayısının artırılmasını talep etmişlerdi. Ancak Padişah'ın bu konuda onay vermesine rağmen Sivas'ta henüz polis ve zabıtların artırılmadığı yönünde gelen şikayetler üzerine Sekatib Tahsin Paşa, Şakir Paşa'ya yazdığı telgrafta söz konusu eksikliklerin giderilerek asayiş ve düzenin sağlanması talimatını vermiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 47).

Şakir Paşa, bölgede yaptığı analiz sonucunda gayrimüslim topluluklarla ilgili sorunların dış güçler tarafından kasıtlı olarak büyütülüp çatışma ortamı yaratmaya yönelik olduğunu ifade etmiştir. Bölgedeki sefirlerin gayrimüslim halkın jandarma, polis, idare ve diğer memuriyetlere kabullerinde ağır davranıldığını süreç dahilinde gayrimüslimlere adil davranılmadığına dair asılsız haberler çıkardıklarını

vurgulamıştır. Şakir Paşa, hem dış güçlere hem de yerel dirençlere karşı dengeli bir çalışma yürütmeye çalıştıklarını ancak hedeflenen yerleşim oranının zaman alacağını ifade etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 82).

4.15. Maaş ve Hastalığıyla İlgili Raporlar

Şakir Paşa, görev süreci boyunca vilayetler arasında gerçekleştirdiği seyahatlerde ekonomik zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir. Başkitabe'ye yazdığı raporda kendisine bağışlanan yol parası ve hediyelerle belirli bir süre idare etmiş olsa da bu hediyelerin tükenmesi sonucunda yeni seyahatlerde ihtiyaç duyulan maaşın ödenmesini talep etmiştir. Hatta vilayet sandığında para olmadığından mesai arkadaşlarına da birer maaş ödenmesini rica etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 21). İletilen telgrafta görevli maaşlarının aydan aya ödemelerle temini Padişah tarafından teyit edildiği açıklandı. Buna rağmen Şakir Paşa bir yıl sonraki Urfa-Halep arası seyahat sürecinde beliren mali sıkıntı nedeniyle Defterdarlığa müracaat etmesine rağmen kendisine maaş ödenmeyeceği resmi olarak bildirilmiştir. Şakir Paşa finansal destek sağlanmadığı takdirde bu seyahatleri gerçekleştiremeyeceğini ifade ederek en azından bir maaşının ödenmesini Başkitabe'den talep etti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 22-84). Bu raporlar merkezi otoritenin mahalli ihtiyaçlara yanıt verme biçimini ve mevcut durumun fertler üzerinde oluşturduğu ekonomik yetersizliği anlama bakımından önem arz etmektedir.

Şakir Paşa'nın maruz kaldığı finansal engeller, faaliyetlerini aksatan tek güçlük değildi. Görev sürecinde yaşadığı sağlık sorunları da hem hususi hem de uzmanlık anlamında üzerinde etki yaratıyordu. Özellikle görevinin son yıllarında kaleme aldığı resmi dokümanlar yoğunlaşan rahatsızlığının belirtilerini gösteriyordu. Mehmed Kamil'e yazdığı telgrafta rahatsızlığının şiddetlendiğini ancak Merzifon, Samsun ve Amasya'dan gönderilen doktorların desteğiyle toparlandığını ifade etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 96). Mehmed Kamil, Şakir Paşa'ya sağlık sorunlarını çözmesi için Dersaadet hatta Avrupa'nın seçkin doktorlarını gönderebileceğini belirterek Paşa'nın tedavisine özen gösteren doktorların rütbe ve nişan ile ödüllendirileceğini de vurguladı. Ayrıca tedavi sürecinde temiz hava alması için Vilayet-i Sitte'nin en iyi yerlerinde dinlenebileceğini de belirtti (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 97). Bu teklife karşılık Şakir Paşa rahatsızlığından dolayı yetki ve sorumluluklarını aksatma tehlikesini minimize etmek amacıyla kendisine uygun bir konaklama alanı bulma mecburiyetini açıklamıştır. Bu perspektifte öncelikle Samsun'dan hareket ederek Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat ve Kayseri sancaklarında alelade bir teftiş yaptıktan sonra Konya'ya ulaşip kış mevsimini deniz

sahili sancaklardan birinde geçirmeyi planlamıştır. Padişah uygun gördüğü takdirde Bursa veya sancaklarının birinde uygun görmediği takdirde ise Konya ve Adana'ya yönelerek mevsimsel koşulları elverişli bir sancakta geçici olarak konaklamayı zorunlu gördüğünü açıklamıştır (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 98).

Mehmed Kamil'den gelen cevapta müşirlerin Vilayet-i Sitte sınırları dahilinde kalmaları gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bursa, Adana ve Konya gibi Vilayet-i Sitte dışında kalan yerler diplomatik protokollerin dışında kaldığından memurların bu bölgelere gidişi onaylanmamıştır. Ancak müşirler isterlerse 20-30 günlüğüne Dersadet'e aydet edebilecekleri belirtilmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 99). Bu süreçte Tokat'tan ayrılan Şakir Paşa hastalığının şiddetlenmesi üzerine kapsamlı bir muayeneden geçerek ılıman iklim koşullarına sahip bir bölgede ikamet etmek zorunda kaldığını belirterek Dersadet'e bir aylığına gitmek için izin talep etmiştir (BOA, Y.EE.d, 842, rapor 103). Fakat cevap ulaşınca kadar yaşadığı tüm olumsuz durumlara rağmen görevini icra etme konusunda olağanüstü dayanıklılık göstermeye devam etti.

4.16. Ahmet Şâkir Paşa'nın Ölümü

Osmanlı Devleti'nin toplumsal bütünlüğünü tehdit eden iç çatışmaları bastırmakla görevlendirilen Şakir Paşa, 44 yıllık görev hayatında büyük bir özveriyle çalışmalarını sürdürdü. Özellikle vazifesinin son beş yılında, ulusal ölçekte artan ayaklanmaları denetim altına almak için yoğun çaba harcadı. Görev süresi boyunca adil, dürüst ve önsezili özellikleriyle öne çıkan bir duruş sergiledi. Ancak yoğun çalışma sürecinde yaşadığı sağlık sorunları Paşa'nın görevini sürdürmesine mani oldu. 27 Eylül 1899 tarihinde Sinop'a hareket eden Şakir Paşa 20 Ekim'de geçirdiği kalp krizi sonucunda 61 yaşında hayatını kaybetti. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ne çok önemli katkıları olan bu devlet adamının anısını onurlandırmak amacıyla Sinop'ta mezarını yaptırmıştır (Çapanoğlu, 2018).

4.17. YILDIZ ESAS EVRAKI DEFTERİ 842 FON KODLU MUHABERAT DEFTERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Başkitâbe-i Celîle'den Şâkir Paşa Hazretlerine 1

Erzurum'a muvâsalat eylediklerine ve îfâ-yı vezâif-i me'mûriyete bugün mübâşeret edeceklerine dâir vârid olân telgrafrnâme ve alay müşirileri manzûr-ı âlî olarak Erzurum'a sâlimen muvâsalat-ı alîye-i dâverileri mahzûziyet seniyye-i şâhâneyi istilzâm eylediğinin ve zat ü alay destûrilerinin sadâkat ve ehliyetleri nezd-i

hümâyûn-ı mülûkânede ma'lûm bulunduğundan umûr-ı me'mûrelerince ibrâz-ı âsâr-ı reviyet ve îfâ-yı hüsn-ı hidmet buyurmaları muntazır-ı âlî olunduğu gibi muktezâ-yı sıdk ve ubûdiyet bulunduğu vechle bezl-ü gayret ve mesâ'î-i kâmile ile âtiyyen gerek velî ni'met bî-minnetimiz hilâfet-meâb efendimiz hazretlerince gerek Devlet-i Alîyelerince müşkîlât-ı hudûsunu mûcib ahvâl-i zuhûruna meydân bırakmayacaklarından zât-ı Şevket-Meâb Efendi Hazretlerinin müsterîh bulunduklarına ber-mantûk irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhi tebliğine ve zât ve alay müşîrileri selâm-ı yümn-i encâm-ı mülûkâne ile taltîf buyurulduklarının tebşîrine ibtidâr edildi olbabda

Fî 29 Ağustos Sene 311

Serkâtib Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Bu Dahi 2

Bâyezid Sancağı Mutasarrıfı Fiham Paşa'nın Hamidiye Sûvârî Alayları hakkında hâsıl ettiği fikr-i sakîme binâen mezkûr alaylar ümerâ ve zâbitânı aleyhine ikame-i dav'â için mahsûs jandarma vâsıtasıyla birtakım Ermenileri Kara Kilisa'ya celb edub istid'âları virdirmekde ve bâ-irâde-i seniyye arâzî-i hâliyeye iskân edilmiş olan Hamidiye Alaylarına mensûb muhâcirin-i İslâmiye'ye meskenlerinden tard itdirmek üzere Ermenileri anlar üzerine alenen sevk ve teşvîk ve Ermenileri tesâhub ve himâye eylemekde ve bu vechle İslâm ve Ermeni arasında nâ-kâbil-i telâfî fenâlık ika'ına çalışmakda olduğundan ve alâ melâin-nâs mezkûr alayları aleyhinde gâyet ağır ve muzır tefevvühâtla berâber ümerâ-yı mümtâze-i Hamidiye'ye yağmâgerlik nâmını vererek ve anlara müte'allik mesâlihi hâkim kanûna tevdi' etmeyerek bi-gayr-i hakkın makamât-ı âlîye'ye bess-i şikâyât ve yâr û ağıyâra karşı su-i isnâdâtla teşhîr û şân askerlerini tahkîr etmesi gibi mu'âmelât-ı gayr-i lâıykasından dolâyı terk-i me'vâleriyle? diğer mahalle hicrete mecbûr olduklarından bahisle Diyarbekir vilâyeti dâhilinde bin hâneli istîabe kâfi bir mahallin kendülerine irâe ve ihsân buyurulması Celâlî ve Zeydanlı Aşîreti reisiyle mezkûr alayların ba'zı ümerâsı imzâlarıyla vârid olub arz-ı atabe-i ulyâ kılınân telgrafnâmedeistirhâm ve tazarru' kılınmış ve cümleten muvaffakiyât-i celîle-i cenâb-ı Pâdişâhîden olan muhasse-nât-izâde-i kayd-ı izâhı bulunân marru'z-zikr Hamidiye Sûvârî Alaylarına ilâ mâşâallâh

devâm ve bekası nezd-i âliye’de begâyet mültezim olduğu hâlde bir hâhânın yegâne maksadı mezkûr alayları bilâhare izmihlâl ve ilgalarını intâc edebilecek bir sûretle leke-dâr ve ittihâm etmek ve İslâm ile Hristiyan unsurları beyinde teşeddüd-ı husûmet için ahâlî-i Müslimenin taht-ı tasrîflerine olub her nasılsa şimdiye kadar tahrîri icrâ ve tapu senedâtı i’tâ olunmayân emlâk ve arâzî-yi müddeayât-ı kâzibe ile yerlerinden nez’le Ermenilere zapt ettirmek noktalarına ma’tûf ve bunâ da Fiham Paşa gibi ba’zı me’mûrinin hizmetleri maatteessüfmahsûs bulunmuş olduğundan nezd-i hümâyûna mülûkânede müslim olân kemâl-i sadakat ve dirâyet devletleri iktizâsınca ve hâmil oldukları ta’lîmât-ı mûcibince gerek ahvâl-i müştekâ-bihânın ve gerek ba’demâ mezkûr alayların bekâsına muzâd ve İslâm ile Ermeni arasında zıddiyet ve ihtilâfı mûcib olacak hâlâtın önünün alınmasına bezl-i mâhasal gayret buyuracaklarına i’timâd-ı şâhâne bir kemâli olduğunun tebliğine müsâraat olundu olbabda

Fî 30 Ağustos Sene 311

Serkâtip Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Başkitabe-i Celîleye Şâkir Paşa Hazretlerinden 3

İltifât-ı Cihân-derecât-ı Hazret-i Pâdişâhîye mübeşşir yigirmi dokuz târîhlü telgrafnâme-i âlîleri alındı ve istikâmet sıdk ve ubûdiyetiyle yaşâyân bir bendeye ne dürlü te’sîr hâsıl edeceğini ta’rîf-i müstahîldir atiyen gerek velî ni’met-i bî-minnetimiz efendimizce ve gerek saltanat-ı seniyelerince müşkîlât-ı hudûsunu mûcib ahvâl-i zuhûrine meydân brakmak husûsları reviyet sadâkat ve ubudiyetiyle müftehir bir kul için mukaddes bir borcudur ikdâm ve hüsn-ü niyât hâle istinâden inşâllâh binefsihi dil-hâh-ı âliye muvâfık-ı husûsâta muvaffakiyetime cidden ümidvâr bulunduğumun arz-ı atabe-i ulyâ kılınmasını ricâ ederim

Fî 13 Ağustos Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitâbe-i Celîleye Şâkir Paşa Hazretlerinden 4

Otuz Ağustos târîhlü telgrafnâme-i âlîleriyle teblîğ buyurulân irâde-i seniyye-i Hazre-ti Pâdişâhî vechle Bâyezîd Mutasarrıfı Fihâm Paşa'nın ba'zı sû'î tedbiri mesmû'-ı âlî olub ancak rivâyet-i vâkıa heb bir cihetden geldiğinden bütün bütün şâyân-ı it'imâd-ı olduğuna henüz kanâat hâsıl olmadı binâen aleyh hakkındaki şamatayı oralara musammem olân seyâhat-ı çâkerânemden sonra arz etmeyi münâsib gördüğümden ol vakte te'hîr itdim tevcîhât-ı cihânderecât-ı şehriyârî mededresim oldukça Paşa'yı mûmâ ileyh tarafından vuku'-ı mervî tefevvühâtın men'-i sû'-i te'sîrine her sûrele sa'y ederek dil-hâh-ı âliye muhâlif ahvâle meydân bırakmamağa vazîfe-i zimmet ubûdiyet ve sadâkat bilurum İslâm ve Hristiyan arasında bu aralık hâsıl olmuş tedârik pek ziyâde olduğunu müşâhede ve bittedrîc teskîn-i husûmet etmekden başka sûrete bulunmak kabil olamayacağını cezm etdiğimden sür'at teskini ve hapishâneler teftîşini ve hemen ihtiyâcât cümlesinden olân inşâllâh tarafı meşguliyetini derpîş ederek orada bulunân ahâlînin bu mukavele ef'âl ve etvâr ile meşguliyetini sâye-i inâyetvaye-i cenâb-ı Pâdişâhî'de iki unsurun def' ve vahşetlerini izâle etmekde olduğumun atabe-i felek-mertebe-i Hazret-i Hilât-penâhiye arzı rica olunur

Fî 31 Ağustos Sene 1311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Bu Dahi 5

İki Hayderânlu fırkası arasında vâkı' olan münâza'anın fasıl-ı ve hasm-ı? ve mûcib-i mukatele harekât-ı tecâvüz-kâr-ı hilâf rızâ-yı Pâdişâhî olduğunun tefhîmi zımnında Bâyezîd ciheti kumandanı Hakkı Paşa'yı me'mûren mahalline göndermiş idim Paşa'yı mûmâ ileyh def'-i nizâla rüesâ-yı aşâirden ikisini nezd-i çâkerâneme göndermiş ve kendüside bugün Erciş'e muvâsalat etmiş olmağla bugün aldığım telgrafname-i âlîlerinde iş'âr buyurulân gasp mâddesine dâir Van vilâyeti adliye

me'mûrlarıyla berâber icrâyı tahkîkat için ifâya gitmiş bâ telgraf kendüsüne ve usûl-ı dâiresinde icrâyı tahkîkat için lâzım gelen adliye me'mûrları gönderilerek Paşa'yı müşârun ilehin nezâreti altında tahkîkat-ı mükemmele ve sahîhe icrâsı husûsunu dahi Van vilâyetine bâ-telgraf bildirdim gerçi aşîretin ahâlîye tecâvüz ve ta'dilleri nâdir ise de hasbe'-l bedâvet muâdât-ı kadimeyi ferâmûş ederek yekdiğeri aleyhinde ik'a-ı fesâd etmekden hâlî olmuyorlar usûlû intizâmiyeye ve askerliğe alışdırılmadıkca bu hâl-i bedâvetin önünü almak ciheti dahi pek kolây değildir binâen aleyh komisyon tarafından kaleme alınân Kanunnâme Lâyihası'nın her ne vechle fermân buyurulur ise ol sûretle bit-tashîh bir ân evvel mevki'-i icrâya vaz'-ı ve mütemâdiyen nesâyih ve vesâyâ-yı lazıme icrâ ederek istihsâl zabt û rabt mâddesine i'tinâ etmek üzere Hamidiye Umûm Kumandanlığı ünvânıyla bir ferîkin Malazgird'e gönderilmesi şecâat ve cündîlikleriyle berâber itâatle müşârun ileyhin olân iş bu aşîret halkının pek az bir zamânda askerliğe girmelerine pek ziyâde suhûlet nicesi olacağı der-kâr olub bu me'mûriyete zâten burada bulunduğu müddetce beyne'l-aşâir hüsn-i sabit ve şöhret kesb etmiş olân Bursa Redif Ferîk'i Hakkı Paşa'nın ta'yîni lüzûmu bi'l-münasib arz olunur

Fî 9 Eylül Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Bu Dahi 6

Eylül telgrafnâme-i âcizânemle arz etmiş olduğum vechle Erzurum Vâlisi Hakkı Paşa'nın ma'zeret vücûdiyesine binâen burâda kalmış kendüsünce müzâyaka olacağı gibi hakkıyla tesvîenumûra bakamayacağından musâlahat-ı dahi istifâde olunamayacağı görülüyor mevsim-i şitâ hulûlünden mukaddem halefini ta'yîn ve i'zâm ile avdetine müsâade buyurulmasını ziyâdesiyle istirhâm etmekle tekrâr arz ve te'kîde cür'et kılındı

Fî 10 Eylül Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Bu Dahi 7

Hınıs'ın Duman Karyeli Makro? ve Akçamelik karyeli toros nâm iki Ermeni birtakım aveneleriyle müsellahan gelüb Hamidiye Yüzbaşlarından Halil Ağa'nın kızını ve efrâd-ı aşîretten Osman'ın karısı Reyhan'ı kaçırdıkları mahalleden bâ-telgraf iş'âr olmağla mütecâsirlerin hudûdü öte tarafa geçmemelerine i'tâ olunmuş hudûd cihetindeki me'mûrin hükümete ve aşîret efrâd-ı tarafına bir vak'a ihdâsına meydân verilmesi dahi Hınıs Kaymakamına vilâyet tarafına bildirilmiş ve bu hâlden aşîret halkının hamiyet-i İslâmiyesi heyecâna gelerek Hristiyan'da bir tecâvüz vuku' ihtimâl hâricinde olmadığının heyecânın teskîni ve nasâyih-i müessere icrâsı zımnında Hamidiye Otuzuncu Alayı Kumandanı Mehmet Ali Bey şimdi Hınıs'a gönderilmiş olduğu berây-ı ma'alûmât arz olunur

Fî 12 Eylöl Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa Hazretlerine 8

Erzurum Diyarbekir Bitlis Van ve Mamuretü'l-Azîz vilâyetlerinde meskûn müslim ve gayr-ı müslim nüfusun mikdâr-ı sahîhinin bilinmesine lüzûm-ı kat'i görüldüğünden vilâyât-ı mezkûrenin her birisinde ayru ayru olarak ne kadar müslim ve ne mikdâr gayr-ı müslim nüfûs bulunduğundan ve nüfûs-u gayr-ı müslimeden ne kadarı Rum ve Katolik ve sâire ve ne kadarı Ermeni olduğundan âle'l-müfredât ve alâ-vechi's-sıhha serîan arz-ı atebe-i ulyâ kılınması nezd-i hümayûnda müslim olân sadâkat-ı devletlerinden intizâr buyurulmakda olduğu ve Erzurum vilâyetinin Kuzican kazâsıyla Balaban nâhiyesi nüfûsu kâmilen ve Hınıs ve Kiğı kazâlarıyla Bâyezid sancâğı nüfûsu kısmen ve Van vilâyetinin Hakkari sancağında Beytü's-şebab Çölemerik Şemdinan Gevar kazâlarıyla Malazgird Meksi? Şıtak Mahmudi ve sâir kazâlar nüfûsu dahi kezâlik kısmen ve Bitlis vilâyetinin Sason Kulb Garzan ...? Eruh Pervari Huyût ve Mutki ve emsâli kazâlar nüfûsuyla Genç kazâsı nüfûsu kâmilen ve Diyarbekir vilâyetinin Nusaybin ve Midyat ve Lice ve mefârikiye ve civarı kazâlar

nüfûsu kâmilten ve Cizre kazâsı da kısmen ve Harput vilâyetinin Dersim sancağıyla İzoli tarafları ve Akçadağ ve Kahtakazâları ve Peşrev? ve nâhiyesi nüfûsu kâmilten tahrîr edilmiş olubzıkr olunan mahaller nüfûsu hakkıyla tahrîr olunursa hemen büyük bir vilâyet nüfûsu kadar nüfûsu tezâyüd edeceği mukaddemâ vâki‘ olân istifsâr üzerine dördüncü ordu-yı hümayûn müşîriyet-i celîlesinden arz edilmiş olduğundan oralarda nüfûsun şimdiye kadar tahrîr edilmemiş olmasından neş’et idüğinden arz-ı dahi lâzım geleceği ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî teblîğ olunur olbâbda

Fî 13 Eylöl sene 311

Şâkir Paşa Hazretlerine 9 (Evrak Numarası 5)

Başkitâbet-i celîleye meb‘ûs fî 12 Eylöl sene 311 târîhli telgrafnâme-i âsafileri lede’l-arz mündericâtı nezd-i hümayûnda bâdî-i teessüf oldu Hamidiye Alayları mensûbiyetinden böyle ırz û nâmûslarına taarruz û tecâvüze kıyâm olunması mezkûr alayların ilgâsını intâc ve yine bir müdâhale-i ecnebiyeyi istilzâm edebilecek Sason Vak’ası gibi bir hâdise îka‘ için ehl-i İslâm’ı tehyîc ve âsâyişi ihlâl etmek maksadına metîni olacağından ve hattâ İstanbul’da bile şu aralık birtakım komiteler tarafından şurada burada ba‘zı kesâna sûikast edilmekde olduğundan ehl-i İslâm’ın galeyânını mücib olmamak ve herkesi cân ve mâlca ve ırz û nâmûsca tamâmıyla mazhar-ı emniyet olmak için lâzım gelen tedâbîr-i hâkimânenin sür‘at-i ittihâz ve icrâsına ve istikrârı âsâyişin idâmesine sarf-ı himmet ve bezl-i makderet buyuruldu mütehallî oldukları kemâl-i sadâkat ve dirâyet-i düstûrîlerinden muntazar bulunduğundan ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn teblîğine ibtidâr kılındı olbâbda

Fî 13 Eylöl Sene 311

Şâkir Paşa Hazretlerine 10

Eylöl târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı nâgâh Hamidiye Süvârî Alayı

Zâbitlerinden Halil Ağa kerîmesinin Ermeniler tarafından kaldırılması filhakîka İslâm'ın galeyânını bâis olarak maâzallâh Sason Felâketi misillü bir hâdisе zuhûruna sebebiyet vermek ihtimâli hasebiyle hemen tedâbîr-i müessireye müsâraat kılınmış ve vak'a-i mezkûrenin böyle cinâyet-i şenî'a îka'ı maksadıyla yapılmış olmak ihtimâli buradaki konsoloslara dahi söylenilmiştir. Sâye-i inâyet-vâye-i cenâb-ı pâdişahîde hiçbir tedbîrden giru kalınmadığından inşâllahû teâlâ o cihetten endişe edilmez fakat ehemmiyetsizcesine süferâyâ bildirilerek müdâhalât-ı ecânibe karşuluk makamında isti'mâl edilmek muvâfık-ı maslahat olur gibi tahattur olunur

Fî 16 Eylül sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Eleşkird'de Şâkir Paşa Hazretlerine 11 (Evrak Numarası 10)

Cevab 16 Eylül sene 311 ibrâz buyurdukları mesâi-i sadâkat-kârâneleri nezd-i maâli hazret-i hilâfet-penâhîde karîn-i takdîr olarak ve şimdîye kadar meşhûd-i âli olan hidemât-ı mebrûre-i sadâkat-şîârîleri dahi lisân-ı tahsîn ile tezekkür buyurularak zât-ı vâlâ-yı müşîrîlerinin mazhar-rızâ-yı cenâb-ı bârî olmaları için hayr-ı duâ-yı mes'adet-bahşâ-yı zıllullâhî ile taltîf buyuruldukları ber-mantûk-ı irâde-i seniyye tebşîr ve arz oldukları vechle müdâhalât-ı ecânibe karşı bundan bî-ttab' istifâdeye sa'y olacağı ilaveten teblîğ olunur olbâbda

Fî 17 Eylül Sene 311

Şâkir Paşa Hazretlerine 12

Eylül târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı muhtevî olduğu envâ'-i telattufâtından dolayı arz-ı şükrân eylemeğe ikrârım olmadığından yalnız teşekküren hâk-i pâ-yı emel-revâ-yı cenâb-ı pâdişâhîye yüz sürdüğümün arzına vesâtet buyurulması ricâ

olunur

Fî 18 Eylül Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Bu Dahi 13

Rüesâ-yı aşâyirin evlâdlarının aşîret mektebine kabûlleri istid'âsında bulunduklarına ve mekteb-i mezkûr programı aşâyirin ahlâk ve etvârlarıyla mütenâsib olmadığından Malazgird'de bir Mekteb-i İ'dâdî-i Askeri Te'sîsi muvâfık-ı maslahat olacağına dâirbaşkitâbet-i celîleye meb'ûs fî 19 Eylül sene 311 târîhli telgrafnâme-i devletleri manzûr-ı âlî olmuştur orada açılacak mekâtib-i evlâd-ı aşâyire akaid-i dîniyelerini ta'lîm ve takviye edebilecek sûrette ve mekâtib-i ibtidâîye tarzında olmak lâzım gelüb bu yolda mekteblerde okudukdan sonra aşîret mektebinde ikmâl tahsîl edenler fikirlerini tenvîr ve dîn û devlete olan muhabbetlerini takviye ve tevfi'r etmiş olacakları bedîhî bulunduğundan evvel emirde zikr olunân aşîret mektebi programı ne cihetten nâkıs ve ne noktadan etvâr-ı aşâyir ile nâ-mütenâsib olduğunun ve ne gibi şeylerin ilâvesi veyâhûd ta'dîli lâzım geleceğinin sür'at-i arz û iş'ârı emr û fermân buyurulmuştur olbâbda

Fi 25 Eylül Sene 311

Mehmet Kâmil

Şâkir Paşa'dan 14

Yigirmi beş Eylül târîhli telgrafnâmeleri alındı Hâmidîye Alayları ümerâsının evlâdları nasıl olsa ilerüde babalarının yerine geçüb Hâmidîye Alaylarına zâbit olmaları hükûmet-i seniyyece mültezim bulunmak nazara alınır ise aşîret mektebinde

fünûn-u askeriye tahsîl olunmaması hasebiyle etfâl-i ümerânın orada tahsîle verilmesi maksadı ile mütenâsib olmayacağı der-kârdır ma‘ruzât-ı çâkerî Dersaâdet’den hareketim gün sûretini takdîm ettiğim yeni kanûnundan müsveddesinde Trablus ve Yemen etfâli haklarında bî-dirîğ buyurulan inâyât-ı bî-inâyât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî vechle Mekteb-i Harbiyede üç senelik bir süvârî sınıfı küşâdıyla etfâl-i mezkûre müddet-i istisnâîye zarfında orada tahsîl ettirilmeleri ve Malazgird’de bir askerî mektebi yaptırılması münderic bulunduğundan ve maamâfih mârrü’l-arz esbâbdan dolayı rüesâ evlâdının aşîret mektebine kabûlleri câiz olamayacağı bir buçuk sene mukaddem lede’l-mürâcaa Maârif Nezâreti tarafından bildirilmiş olduğundan bunlara maksad-ı ma‘rûzî ile mütenâsib terbiye-i askeriye verilmesi lüzûmunu arz û ihtârdan ibârettir vech-i ma‘rûzî üzere bir sınıf küşâdına imkân yoğ ise ârzû-keş etfâlin aşîret mektebine kabûlleri hakkında evâmir-i kat‘iye i’tâsı istid‘â olunur

Fî 27 Eylül Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa’ya 15

Kafkasya orduları efrâd-ı askeriyesinden olup müddet-i nizâmiyelerini ikmâl ile redif tezkerelerini ahz eylemiş olan yüz elli nefer Kafkasya Ermenilerinden mâadâ on altı Ağustos târihinde beş yüz Ermeni’den mürekkeb ve müsellah bir fesâd çetesinin Kars cihetinden hudûdu aşarak bilâ-mâni‘ Erzurum’amuvâsalat eylemiş olduğundan bî’t-tahkîk anlaşıldığı Batum Şehbenderliği’nden bâ-telgraf arz-ı atebe-i ulyâ kılınmış olmağla bunun aslı olup olmadığından ve bu bâbda bir gûnâ ma‘lûmât alınıp alınmadığından nihâyet bugün akşama kadar arzı emr û fermân buyurulmuştur

Fî 28 Eylül Sene 311

Mehmed Kâmil

Şâkir Paşa'dan 16

Eylül târîhinde Batum Şehbenderi'nin iş'ârı vechle Ağustos'un on altısında öyle altışar yüz ahâlîden mürekkeb bir çetenin hudûdu geçub Erzurum'a muvâsalat ettiğine dâir çâkerlerince bir gûnâ ma'lûmât olmamasına ve böyle bir cesîm çetenin hiçbir taraftan geçirülmeyerek Erzurum'a kadar muvâsalat eyleyebilmesi bad'e'l-ihimâl bulunduğundan nazaran havâdis-i muharrere şâyân-ı i'timâd olamamak tabîîdir ancak buradaki hudûd kumandanının şimdi hudûddan aldığı bir telgrafta saat üç kararlarında hudûdu tecâvüz eden bir Ermeni çetesi hudûdüzerinde Kara Kilisa civârında Kanlu cihetinde küçük bir devriye koluna tesâdüf ederek bi'l-mukabele biraz silah atılmış ise de devriye müfrezesi mevcûdu pek az olduğundan derdestlerine muvaffak olunamayarak hudûdu tecâvüz ettiği bildirilmiş olmasıyla ve bunların aralarındaki Ermenilerden ba'zısının ihtifâ etmeleri me'mûl bulunmasıyla buradaki süvârî müfrezesinin taharriyât-ı icrâsına me'mûren hemen yola çıkârılması ve Hasankale'de bulunan süvârî müfrezelerinin kâffesinin ol-cânibine azimet ve hareket ve taharriyât icrâ eylemesi dahi kumandana bildirildiği ma'rûzdur

Fı 28 Eylül Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 17

Cevab 28 Eylül sene 311 çetelerin hudûdu tecâvüz etmelerine meydân verilmemesi için îcâb edenlere tenbîhât ve teblîgat-ı lâzıme îfâ ve şâyed bir taraftan tecâvüz ederlerse derhâl tedâbîr-i muktezîye icrâ buyurulması lüzûmu ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn iş'âr olunur olbâbda

Fî 29 Eylül Sene 311

Mehmed Kamîl

Şâkir Paşa'ya 18

Teklîfât-ı sâbıkaya zamîmeten bu kerre zât-ı vâlâ-yı âsafilerine Ermeni'den bir muâvin ta'yîni süferâ-yı sülûse tarafından teklîf olunmağla bu bâbda her ne kadar sa'y ve gayret olunmuş ve hattâ Almanya hükûmetinin muâveneti bile iltimâs buyurulmuş ise de süferâ-yı müşârun ileyhimin ısrârlarına karşı teklîf-i mezkûrun bi'l-küllîye redd ve bertaraf edilmesine imkân bulunamadığı cihetle nâçâr zât-ı âlîlerinin bir iş zımnında Dersaadet'e veyâ diğer bir mahale azimetleri ya'nî oradan gaybûbetleri vukû'nda muâvin-i vekâlet etmeyüb müslim vâlilerden biri tevkîl eylemek ve muâvinlik Ermeni'ye münhasır olmamak şartıyla ale'l-ıtlak Hristiyan'dan bir muâvin ta'yînine muvâfakat buyurulmuş ve teklîf-i vâkıa göre bunun süferâyâ kabûl etdirilmesi de cümle-i tevîkat-ı seniyyeden bulunmuş olduğundan Ermeni'den gayrı olarak taht-ı nüfûz ve te'sîr-i devletlerinde olacak Rum ve sâir teb'a-i Hristiyanîye-i şâhânedan kimin muâvinliğe ta'yîni arzu ve tensîb buyurulduğundan sûret-i mahremânede serîan arz-ı atebe-i ulyâ kılınması emr û fermân ...?

Fî 3 Teşrîn-i evvel Sene 311

Şâkir Paşa'ya 19

Zât-ı vâlâ-yı müşîrîlerinin selâm-ı yümn-ü encâm-ı hazret-i hilâfet-penâhî ile taltîf buyurulduklarının tebşîriyle berâber nezd-i hümayûnda müslim olan kemâl-i sadâkat-i devletlerine binâen şimdi savb-ı dâverâne lehine mahremâne bir şifre bâ-telgrafnâme çekileceğinden bunun bizzât taraf-ı âsafâne lehinden hall ve arz olunacak cevâbının da kezâlik bizzat şifre buyurulması lâzım geleceğinden ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn teblîğine müsâraat kılındı olbâbda

Fî 3 Teşrîn-i evvel Sene 311

Şâkir Paşa'dan 20

Erzurum'a gelmek üzere olduğumuz yolda iki kıt'a 3 Teşrîn-i evvel sene 311 târîhli telgrafnâme-i âlileri alındı bura ahâlî-i İslâmiyesi vukuât-ı mütevâlîyeden nâşî heyecân içinde bulunduğundan Ermenilerden muâvin ta'yîni pek ziyâde su-i te'sîr hâsıl edebileceğine nazaran muâvinliğin Ermeni'ye inhisârı mâddesinde bertaraf edilmesi yolundaki muvaffakiyet-i seniyye-i şâyân-ı tebrîk olacağına mârrü'l-arz heyecân üzerine Hristiyan muâvinin şimdi buraya gelmesi muvâfık politika olmayıp ber-muktezâ-yı irâde-i seniyye karîben hapishâne tefûşî zımnında Sivas'a hareket mukarrer olmağla muâvinin oraya gönderilmesi mizâc-ı maslahata mülâyim düşer muâvinin ta'yîn-i şahsi mâddesine gelince ekseriyetle bu havâlice ma'lûmâtım pek kasırdır İstatistik Müdürü Fethi Bey ve Şûrâ-yı Devlet a'zâsından Giridli Kopesi Efendi ve Divân-ı Umûmiyede Daniş Efendi gibi ba'zıları hâtıra gelmekte olmasıyla velî ni'met efendimiz tarafından her kim tensîb buyurulur ise münâsib olacağı ma'rûz-i cevâbide arz olunur

Fî 4 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitabe'ye Şâkir Paşa'dan 21

İhsân buyurulmuş olan harcırah ve atıyye ile bugüne kadar geçinilmiş ise de artık sonudur. Tahsîs buyurulan maâş ve harcırah kâfi olub ancak vilâyet-i mâl sandığında para olmadığından maâş alamıyor bura rûsûmâtdan çâkerlerine ve refâkat-i çâkerânem me'mûrlarına birer maâş verdirilmesi husûsunda irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîden şeref-sudûruna delâlet buyurulmasını istirhâm ederim

Fî 6 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 22

Cevab 6 Teşrîn-i evvel sene 311 gerek zât-ı vâlâ-yı müşîrânelerinin ve gerek refâkat-i devletlerinde bulunan me'mûrînin maâşatının muntazaman mâh-be-mâh i'tâsı husûsuna kat'iyen irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sâdır olup şimdi cânib-i Bâb-ı Âlîye teblîğ olunduğundan ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî tebşîrine müsâraat olundu olbâbda

Fî 7 Teşrîn-i evvel sene 311

Şâkir Paşa'dan 23

Çetelerin hudûdu tecâvüz etmelerine meydân verilmemek üzere îcâb edenlere tenbîhât ve vesâyâ icrâsı yigirmi dokuz Eylûl târîhli telgrafnâme-i âlîlerinin hâvî olduğu irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlisindendir ancak hudûd üzerine Tarassu'da geceli gündüzlü me'mûr Yirmi İkinci Alayların hayvânı mevcûd neferâta nisbetle beşde dördü noksândır mezkûr alaylar hizmet-i me'mûrelerini hakkıyla ifâda kasırdırlar. Vukuât îcâb ettirdikce hizmet-i muhafazanın ikmâlî zımnında âhar mahal sınıf mevcûdundan asker gönderilmek ve bu cihetle bir hayli masârif-i zâire ihtiyâr edilmek ihtiyâcî hâsıl olmağla berâber bu vechle gönderilen kuvvetin hudûda vüsuluna kadar fırsat fevt olarak muntazır olan hidemât dahi hakkıyla îfâ olamıyor binâenaleyh çetelerin hudûdu tecâvüz edememesi esbâbının istikmâlî zımnında hudûd üzerindeki mârrü'l-arz alayların beherine üçer yüz ve anlara ihtiyât olan Yigirmi Dördüncü Alaya da lâakall iki yüz hayvân verilerek hâl-i faâliyyete konulmak zamânın ilcâât-i mermiyesindendir pazarlığı kesilüb tesliminde hemen parası verilmek şartıyla buradân bir buçuk mâh zarfında beş liraya nihâyet on bir liraya kadar sekiz yüz hayvân tedârîkinin imkânı olduğu anlaşılıyor bu hayvân dâire-i askeriye'nin ta'yîn ettiği ölçüde olmasa bile metîn ve buraların ahvâl-i arziyesine alışıktır hizmet-i askeriyyeye elverişli olacağı tahrîr edilmiş olduğuna ve altı bin lira masrafla ilerüde pek çok hasâr ve masârifî müeddî ahvâle çâre bulunmak hikmet-i hükûmete min-küllî'l-vücûh muvâfık idüğüne mebnî mevsim geçmeksizin nizâmiye hazînesinden hayvân mübâyaaası tertîbâtından altı bin liranın nakden hemen

buraya irsâliyle bir komisyon teşkîl edilerek mübâyâata müsâraat olunması lüzûmunun arzına cesâret kılındı

Fî 9 Teşrîn-i evvel sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 24

Vilâyât-ı Sitte'de nüfûs nisbetinde mülkiye ve jandarma işlerinde Hristiyan istihdâmı mukarrerât-ı vâkıa iktizâsından bulunduğundan ve vilâyât-ı mezkûrede ise ekseriyet-i nüfûs-u İslâmiye'de bulunduğundan işbu ekseriyet-i nüfûsun kendilerine intikali için Ermeniler tarafından asker ve jandarmadan hâli olan evfak-ı büyük İslâm köyleri veyâ aşîretleri üzerine hücum ile ehl-i İslâm hakkında bir gûnâ muâmelât-ı zâlimâne ve gaddarâne îka' edilebiliyor ise îcâb-ı icrâ kılınmak üzere keyfiyetin hemen arz û iş'ârı emr û fermân buyurulmuştur olbâbda

Fî 11 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Şâkir Paşa'dan 25

Bugünkü telgrafnâme-i âlîleri alındı iki kıt'a telgrafnâme ile şeref-yâb telâkkîsi olduğum irâdât-ı seniyyeye cevâben bu sabah şifrelü iki mufassal telgrafnâme takdîm etmiş idim. Bunlar hâricinde suâl-i âlî teblîğ olunmadı bugün cevâben Bâb-ı Âliye çekilen telgrafnâmede Erzincan sancağında olarak idâre-i örfiye i'lân edilmesi istizân olunmuştur olbâbda

Fî 13 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Bu Dahi 26

On bir Teşrîn-i evvel telgrafnâme-i âlileri alındı nüfûs-u islâmiyenin nisbeti köy veya aşâyiri basmak ile tenâkus edebilmesi ihtimâlin pek çok fevkindedir irâde-i merâhim-âde-i cenâb-ı hilâfet-penâhi vechle muhâfaza olunmamış olsalar birkaç gün içinde Vilâyât-ı Sitte'de bir Ermeni kalmaz idi Ermenifedâileri buralarını ra'nâ bilürler Ermeniler zirâat ve sînâat ehli ve reis-i fesâdın iğfâlâtından usanmış bıkmış olduklarından bu dereceye isâl olunan fesâdın foyası meydâna çıkarmak üzere bir tarafta İslâm ile Ermeni arasında mütehasıl beynûnet ve adâveti idâme ettik fukarâ-yı ahâlinin hükûmet yavaşmalarına hâil olmak ve diğer taraftan ahz-ı intikam sâikasıyla ahâli-i islâmiye tarafından Ermenilerin itlâfı gibi bir basîretsizlik vücûda getirdikten sonra mazlûmiyet ve şikâyeti ayyûka çıkarılub Avrupa müdâhalâtının teşdîdine sebebiyet verilmekle bu tahavvülâtta birtakım imtiyâzâta nâil olmak erbâb-ı fesâdın yegâne maksadları olduğu vukuât-ı âhire isbât ediyor bir vilâyetde Ermenilerin kısm-ı küllîsi bu maksad uğrunda fedâ edilerek câ-be-câ cem'iyet-i islâmiyeli tehyice vesîle olacak muâmele-i şekavet-kârâne îka'ına tasaddî edilmekde olduğundan netîcesi olarak Trabzon ve Erzincan Vak'aları vücûda vücûda getirilmiş ezcümle hükûmet-i seniyyenin aleyhine o yaptırılan ateş-i fitnenin netîce-i vahîme ve tabîisi te'sîrinden ol-sûretle makhûr-ı fitne-kâr yine hükûmet-i seniyyenin muhâfazası altında bulundurulmasına hükmen ve siyâseten mecbûriyet hiss olunuyor saltanat-ı seniyyenin en nâzik ve mühim mevki' ve hâli arâzisine karşı muhâfaza ve lede'l-îcâb isti'mâl cebr ü şiddete mecbûriyeti mes'elesi olduğuna ve bu da pek tabîi idüğüne binâen kan dökülmesine meydân verilmemek üzere bu işlere me'mûr asâkir-i şâhânenin iktizâ-yı hâl ve maslahata göre tezyîdi îcâb ettiğinden ve Bâb-ı Âliye efrâd-ı ihtiyâtiyenin silâh altına da'vet olunmaları ve süvârîye müsâraaten biraz hayvân tedârik edilmesi lüzûmuna dâir olan ma'rûzât-ı çâkerânem bu ahvâlden münbais idüğünden arzına ihtiyâr kılındı

Fî 13 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 27

Dördüncü Ordu-yı Hümâyûn Müşîriyet-i celîlesinden vârid olup manzûr-ı âlî buyurulan şifreli telgrafnâmede ahâlî-i İslâmiye silâh taşımamakta olduğu hâlde Ermenilerin kâmilten revolver ve martini gibi esliha ile müsella bulundukları ve etrâfındaki İslâm köylerine hâinâne bir sûrette hücum ve asker ve jandarmadan hâlî yerlerde ellerinden gelen fenâlık ve mel'aneti icrâ etmekte ve hattâ çoluk çocuk bile kesmekte oldukları iş'âr olunmuştur men'-i şûriş ve muhâfaza-i âsâyîş için ne tedbîr ittihâz olunmuş ve vukuât-ı mezkûre Bâb-ı Âliye bildirilüb bu bâbda bir emir alınmış mıdır ve Ermenilerin eslihası toplandırılmayıp da yalnız İslâmların silâhı toplattırılmıştır ve böyle ise kimin tarafından toplattırılmışdır ve muhâfaza-i âsâyîş için icâb edilen yerlere müfreze-i askeriyeler sevk edilmekde midir buralarının serian ve izâhen arz û iş'ârı emr û fermân buyurulmuştur

Fî 12 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Başkitabe'den Şâkir Paşa'ya 28

Erzurum vilâyetinden mahâll-i muhtelifesinde Ermeniler tarafından ahâlî-i İslâmiye aleyhinde vukû' bulan tecâvüzât ve kıtâl hakkında taraf-ı devletlerinden isti'lâm-ı keyfiyet edilmiş olduğu hâlde henüz cevâb alınamadığından ve işin der-kâr olân ve ehemmiyetine niyâz? buna nazar-ı bî-kaydî ile bakılması câiz olamayacağından tahkikat-ı seri'a icrâsıyla vukuâtın derecesi ve ittihâzı lâzım gelen tedâbir hakkında atebe-i seniyye-i mülûkâneye şifre telgrafla serîan ma'lûmât-ı mufassala arz edilmesi şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı celîleden olmağla olbâbda

Fi 13 Teşrîn-i evvel Sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Şâkir Paşa'dan 29

On iki Teşrîn-i evvel târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı ahâlî-i İslâmiye dâire-i itâatte ve makam-ı celîl hilâfetin emn û emniyetin bulundukları için silâh taşımağa lüzûm görmediklerinden silâh taşımıyorlar hâlbuki Ermeni fesâdına ön ayak olanlar bir şûriş îka' eylemek üzere hâfiyyen silâh taşımakta bulunuyorlar bugüne kadar kimsenin silâhı toplatdırılmamış ve umûmiyet dâiresinde silâh toplatdırılmak dahi şu aralık kat'an câiz değildir yalnız memleket içinde silâh taşımanın memnû' olduğuna dâir bir beyânnâme neşriyle ba'demâ hilâf-ı tenbîh silâhlu olarak görülen adamların nizâmen cezâlandırılması lüzûmu bu kerre Bâb-ı Âliden emr edildiğinden ol-sûretle beyânnâme neşri mukarrerdir men'-i şûriş için her tarafa mevcûd süvârî sevk olunduğu gibi ba'zan piyâde dahi gönderiliyor ancak ordu-yı hümayûn merkezinde Ermenilerin hâl ve mişvârı hasebiyle askerden halvetîye müsâade olunmadığı gibi mevcûd süvârînin birçoğunda hayvân olmamakla efrâd-ı mevcûdeden tamâmıyla istifâde olunamayarak pek çok kereler otuz nihâyet kırk atlıyu tecâvüz edemeyen bir bölük süvârîyi hey'etle göndermek mecbûriyeti üzerine elde süvârî kalmamış olduğundan arzına mücâseret olundu

Fi 13 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'dan 30

Trabzon Vak'ası'nı müteâkib birtakım Laz şimdiden Bayburd kazâsının Ermeni köylerini ba'zı mertebe-i hasârâta müttehidü'l-efkâr oldukları cihetle hem bu hâlî men' etmek ve hem de kazâ-yı mezkûr Ermenileri arasında hâricden gelme erbâb-ı fesâd bulunduğu haberi alınmasıyla icrâ-yı fesâda mahal kalmamak üzere mevcûd iki yüz efrâd-ı ihtiyâtiye ve iki bölük süvârî ve bir mikdâr topçuya ilâveten bir tabur piyâdenin merkez ordu-yı hümayûndan acâleten Bayburd'a irsâli müşîriyet-

i celîle ile edilen muhâbere üzerine kararlaştırılıb Erzincan'dan geçenlerde o cihete tabur gelinceye kadar kapalı olân dükkânlar açılıb âsâyiş iâde olunmuş idi. Dün sabah Ermeni mahallesinden güzâr eden üç dört Müslüman üzerine birkaç el tüfenk ve tabanca atılması üzerine kasabada tüfenk sesini işiten Müslümanlar dükkânlarını sedd ile hânelerine koşarak eslihalarını hâmilan çıkardıklarında zikr olunan Müslümanlar Ermeniler üzerine hücum idüb tarafeynden silâh atılmağa başlanıldığından kasaba derûnu mahşer mahaline dönmüş ve akşama kadar imtidâd ederek gerek İslâm ve Hristiyan dükkânları kırılmış ve ba'zı mahallere ateş verilerek bir haylu hasâr-ı vahşiye icrâ olunmuş olduğu kaymakamlık tarafından gelen telgrafta beyân olunmuştur. Gerçi kasaba Ermenilerinin efkârı içlerindeki erbâb-ı fesâdın iğvâsıyla sâir Ermenilerden ziyâde zehirlenmiş ve bu cihetle fesâda gösterdikleri eser-i imtidâd şûrişe sebep olmuş ise de bir küçük kasaba muhâfazasına nazaran bu mikdâr asker ve bir haylî jandarma bulunduğu hâlde men'-i iğtişâş kabil olamamak asâkir-i mezkûreyi isti'mâl-i istihdâmda ba'zı kusûr vukû'u ihtimâlini hâtıra getirdüğünden tahkikat icrâasıyla hakikat-i hâlin bildirilmesi zımında başka bahâne üzerine Topçu Binbaşı'sı Asaf Bey ile hukuk mektebi me'zunlarından Sabri Bey şimdi alâ-cenâhi'l-isti'câl Bayburd'a gönderilmiştir. Netîce-i tahkikatı ba'demâ arz ederim.

Fî 15 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitabe'den Şâkir Paşa'ya 31

Dördüncü Ordu-yı Hümayûn müşîriyet-i celîlesinden vârid olup atebe-i ulyâya arz û takdîm edilen telgrafnâmede alenen silâh taşıyanların silâhları hükûmât-ı mahalliyece ellerinden alınmakta ise de Ermeniler alenen silâh taşımayıp harekât-ı fesâdiye icrâ edecekleri zamân kullanmak üzere silâhlarını gizlemekte olduklarından bî-tâbî' bunların eslihası müsâdere edilememekte olduğu arz û beyân olunuyor. Bu bâbda evvelce makrûn-ı müsâade-i seniyye-i mülûkâne olân karara tevfikân Bâb-ı Âlî cânibinden dahi teblîğ edilmiş olduğu vechle taarruz edenler Ermeniler olmasıyla

ale'l-ıtlak silâh toplanması hâlinde ba'zan müşkîlât tevellüd edebileceğine ve şehir dâhilinde silâhla gezenlerin silâhlarının ahzı için emir verilmesi üzerine mahalincede ahâlî-i islâmiyenin ellerindeki silâhların dahi alınması gibi yanlışlıklar vukû'na meydân verilmemesi muktezî bulunduğuna binâen evvel-i emirde şehir dâhilinde silâh taşımak memnû' olduğundan bahisle kimsenin silâhla gezmemesi hakkında bir beyânnâme neşri ve ondan sonra silâhla gezenler görülecek olursa tenbîhât-ı vâkıanın te'kîdi ile ba'dehû münhall âsâyış-i harekette bulunacak olan şahsın silâhının ahzı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penahiye bulunduğu ve mantûk-ı menfinin Vilâyât-ı Sitte'ye bildirildiği ve bu kerrede te'kîd edildiği taraf-ı sâmi-i sadâret-penahiye arz olunduğu cihetle karar-ı mezkûr hilâfında olarak ehl-i İslâm yedlerinde bulunan eslihanın toplanması misillü yanlışlıklar hudûsuna ve hiçbir kimse hakkında mugayir-i ma'delet bir muâmele vukû'na asla meydân verilmemesi ve İslam Hristiyan'dan bi-gayr-i hakkın kan dökülmemesine pek ziyâde dikkat ve i'tinâ kılınması ve aksi hâl bâdileri için mûcib-i me'sûliyet olacağından bilinmesi husûsu mezkûr vilâyetlere tebliğ edildiğinden taraf-ı vâlâ-yı müşîrîlerinden dahi ana göre harekete i'tinâ kılınması mülâkat-ı seniyyeye mazhariyetlerinde sadâkat ve hamiyet aleyhlerine i'timâd verildiği irâde ve fermân buyurulmuş olduğundan anın tahattur olunması ve sadakât ve hamiyet-i müşîrîlerine olan i'timâd-ı âlînin elân berdevâm idüğü ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn-ı hazret-i hilâfet-penâhî tebliğ olunur olbâbda

Fî 15 Teşrîn-i evvel Sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Başkitabe Şâkir Paşa'dan 32

Cevab 15 Teşrîn-i evvel sene 311 Bayburd kasabası dâhilinde iğtişâş-ı sükûnet bulduğu ve şûriş esnâsında orada üç Ermeni hânesi muhterik ve Ermenilerden elli beş zükûr ve yedi inâs ve sekiz çocuk maktûl ve otuz beş kadar da mecrûh bulunduğu ve ahâlî-i İslâmiyeden biri ve asâkir-i şâhânedan iki vefeyât ve kazâ nâibiyle berâber cem'an on beş mecrûh vukû' bulduğu ve civâr-ı kurâ Müslümanlarından bir cemm-i gâfir tasallut için dün sabah kasaba civârına gelmiş ise de Miralay Zekeriya Bey bir müfreze ile gönderilip icrâ-yı vukuâta meydân

bırakmayarak dağılmış oldukları mahalinden alınan telgrafnâmede gösterilmiştir. Mezkûr telgraf mündericâtında ber-minvâl-i muharrer dağıtılan Müslümanlar kazânın Ermeni sâkin karyeleri üzerine yüklenüb ba'zısının hayvânât ve eşyâsını gasb ettikleri gibi Kısanta karyesinin nüfus-u zükûrunu kâmilten itlâf ettikleri haber verildiğine dâir bir fıkra-i fecîa görüldüğünden hemen müfrezeler sevk olunarak bu makûle yağmâ-gerlik ve katl-i nüfûsa cür'et eden şakîlerin serîan def' ve tenkîllerine i'tinâ olunması Kumandan ve Kaymakamlığa bildirilmiş olmağla olbâbda

Fî 16 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 33

Dördüncü Ordu-yı Hümayûn müşîriyet-i celîlesinden atebe-i ulyâyâ takdîm kılınan bir telgrafnâmede Ermeniler ötedenberü şimdi gibi şûrişleri îka' etmek fikrinde bulundukları-çün silâh tedârikine fevkalâde sa'y edip kısm-ı a'zamının revolverlerle müsella bulundukları ve hele kasabalardakilerin birçoğunda ikişer üçer ve ba'zısında dörder beşer revolver bulunduğu ve binâberin her tarafça mutlak bir şûriş çıkaracakları gibi nüfus-u İslâmiyeyi azaltmak için ellerinden gelen her türlü ihâneti dahi yapacakları muhakkak idüğü arz û iş'âr kılındığından ve müşîriyet-i müşârun ileyhânın işbu ma'ruzâtı zât-ı vâlâ-yı dâverâneleriyle Vilâyât-ı Sitte vilâyeti tarafından tasdîk ve te'yîd buyurulduğu hâlde düvel-i ecnebiyeye karşı isbât-ı hakikat ve â'mâl-ı hâinânelerini bir kat daha vaz'-ı mevki'-i aleniyet için bir bir hemen kavî olmakla berâber silâhlarının toplanması hakkında dahi hükümet-i seniyyece bir karar-ı kat'i i'tâsı vesîlesi istihsâl edilmiş olacağından mütehallî oldukları sadâkat ve hamiyet-i Osmaniyeleri iktizâsınca bu bâbda vülât ile bi'l-muhâbere alınacak ecvibenin taht-ı tasdîk-i devletlerinde olarak hak-i pâ-yı şâhâneye müsâraaten arz û inbâ buyurulması ve bunda kumandanlıkların tedâbirinin inzimâmıyla berâber vukuât-ı umumiyeyi irâe eder sûrette Ermeniler tarafından îka' edilen fecâyî'a dâir ma'lûmât-ı lâzıme derc kılınması ve icrâ edilecek muhâberenin bî-gayet-i mahremâne ve mâhirâne bir sûrette icrâ buyurulması muktezâ-yı emr û

fermân-ı cenâb-ı pâdişâhîden olmağla olbâbda

Fî 18 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Şâkir Paşa'dan 34

18 Teşrîn-i evvel sene 1311 târîhlü telgrafnâme-i âlîlerinin birçok mahalleri hall olunamadı (silâhlarının toplanması hakkında hükûmet-i seniyyece) ibâresinden bed'en ile) hak-i pâ-yı şâhâneye cümlesine kadar olân grubların tekrâr olunarak keşîde ettirilmesi mercûdur.

Fî 19 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem Şâkir

Şâkir Paşa'ya 35

Cevab 19 Teşrîn-i evvel sene 311 hall olunamayan ibâre (silâhlarının toplanması hakkında dahi hükûmet-i seniyyece bir karar-ı kat'î i'tâsı vesilesi istihsâl edilmiş olacağından münhall oldukları sadâkat ve hamiyet-i Osmaniye iktizâsınca bu bâbda vülât ile bi'l-muhabere alınacak ecvibenin taht-ı tasdîk-i devletlerinde olarak hak-i pâ-yı şâhâneye) dir olbâbda

Fî 20 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Başkitabe'den Şâkir Paşa'ya 36

Vilâyet dâhilinde hiçbir kimse tarafından münhall-i âsâyîş bir gûnâ hareket ve nehb û garet ve îka'-i harik sefk-i dimâ gibi ahvâl vukû'a gelmemesine ve hiçbir sınıf halkın diğer sınıfa tecâvüz eylemesine fevkalâde dikkat ve i'tinâ ve şâyed hilâf-ı kanûn hâl ve harekette bulunanlar olur ise onlar hakkında kanûn dâiresinde muâmele-i lâzîmenin ifâ ve açıkta kalan muhtâc-ı muâvenet olanlar bulunduğu hâlde bunlar haklarında mahalleri hükûmetimizce muâvenât-ı mukteziyenin icrâsı neye menût ise ifâ olunması velhâsıl te'mîn ve takrîr-ı âsâyîş ile ecânib tarafından şikâyet vukû'na mûcib olacak ahvâl-i hâdis olamamasına pek ziyâde dikkat olunup bu bâbda iktizâ eden tedâbîrin ittihâzında zerre kadar kusûr gösterilmemesi lüzûmunun ve bunun hilâfına hâl ve muâmele vukû'u bâdî-i mes'uliyet olacağının Vilâyât-ı Sitte-i ma'lume vâililiklerine taraf-ı devletlerinden sûret-i ekîdede teblîği irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsindendir olbâbda

Fî 20 Teşrîn-i evvel Sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Şâkir Paşa'ya 37

Cevab 15 Teşrîn-i evvel sene 311 Ermenilerin maksad-ı hâinâneleri müdâhalât-ı ecnebiyeyi istilzâm edebilecek ahvâli îka' ile hudâ-nekerde hükûmet-i seniyye ve bütün ehl-i İslâmı büyük muhâtarada bırakmak olduğuna ve ahâlî-i İslâmiye tarafından böyle müdâfaât vukû'-buldukça Ermenilerin şu maksadlarının husûlünü teshîl edeceği der-kâr ve Ermenilerin şu maksadlarının ehl-i İslâm'a tefhîmi ise daha ziyâde su-i te'sîr mûcib olacağı âşikâr olduğuna binâen maksad-ı mezkûrdan bahs etmeksizin Ermeniler tarafından bir tecâvüz vukû'nda ehl-i İslâm'ın bilfiil müdâfaaya kıyâm etmeyip hükûmetten taleb-i muâvenet eylemeleri yolunda nesâyih-i münâsebe-i müessirenin beyânnâmeler ve sâir vâsıtalarla neşr û telâkkîni gibi tedâbîr-i mukteziyenin sür'at-i ittihâzı lüzûmu ber-mantûk-ı emr û fermân-ı

hümâyûn-u hazret-i pâdişâhî teblîğ olunur olbâbda

Fî 17 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Şâkir Paşa'ya 38

Cevab 16 Teşrîn-i evvel sene 311 böyle karyenin zükûr ve halkını kâmilten katl etmek ve sâire gibi fecâları îka' eylemek müsellah bulunan Ermenilerin mu'tâdı olduğu vechle bunun dahi anlar tarafından îka' ile ehl-i İslâm'a isnâd edilmiş olması melhûz olduğundan ve bâ-husûs bu gibi ihbârâtın ekseriyâ sonradan yanlışlığı tebeyyün etmekte olduğu misillü yeniden tahrîri Bâb-ı Âliden istizân buyurulan jandarma ecnâsı olarak tahrîr ve sevk edilmiş ise de anlar tarafında o misillü ahvâl-i hudûsu bâîdü'l-ihimâl olmadığından hakikaten muhâcimler kim olup katl idilen halkın ne kadar ve ne milletden olduklarının ale's-sihâh/sihha sür'at-i tahkîk ve arzı husûs-u nâmûs-u askerîlerine ve müslim-i hümâyûn olân sadâkat-i devletlerine tevdi' buyurulduğu ve kıtâl ve şûrişin men' ve teskîni ve taarruz vuku'nda ehl-i islâmın hükûmetten istiâne eylemeleri esbâbının istihsâline fevkalâde ibzâl-i ihtirâmât ve mesâi buyurulması lâzım geleceği ber-mantûk-ı irâde-i seniyye teblîğ olunur olbâbda

Fî 17 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Şâkir Paşa'ya 39

On dokuz Teşrîn-i evvel târîhli telgrafnâme-i âlilerinde ba'zı eşhâsın birtakım tefevvühât-i mel'ûnâneyi neşr ü işâa eylemiş oldukları arz ü iş'âr olunuyor. Şüyu'u vuku'ndan daha muzırr olân o misillü tefevvühâtın kâğıd üzerine konulması bile câiz olamayacağına binâen bilfiil icrââtla enzâr-ı ecânibde tekzîb eylemiş olmak üzere derhâl tefevvühât-ı mezkûre nâsirlerinin tevkîf ve haklarında lâzım gelen muâmele-i kanûniyenin hemen icrâsıyla şedîden te'dîb edilmeleri lâzımeden ve müslim olân

sadâkat-i devletleri îcâbından iken tevkîf ve te'dîb kılındıklarına dâir telgrafnâme-i mezkûrede bir sarâhat bulunması ve öyle tefevvühât ve hezeyânlar neşr ü şüyû'na meydân verilmesi mûcib-i teessüf-ü âlî olduğundan ber-mantûk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-u cenâb-ı pâdişâhî tebliğine izbâr olundu olbâbda

Fî 21 Teşrîn-i evvel Sene 311

Mehmed Kâmil

Şâkir Paşa'dan 40

On yedi Teşrîn-i evvel târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı Bayburd'a vukû' bulan fâcialar İslâm'dan yağmâ-gerlikle me'lûf ba'zı şakîler Ermenilerin umûmunun katl olunması makam-ı hilâfetten emr ü fermân buyurulduğu şâyiasıyla diğer sebûk-mağzânî tağlît ve Hristiyan köyleri üzerine tasallut etmeleri eseri ve bu tasallutât neticesi olarak Bayburd'a üç saat mesâfede vaki' Varzahan Ermeni karyesini yağmâ eyledikten mâadâ tarlalarda bulunan Hristiyanlardan yirmi üç neferi katl ettikleri ve karye derûnunda daha maktûl bulunduğu muhtemel olduğu ve bilâhire karyesinde eşyâ yağmâsından sonra beş nefer Hristiyan maktûl ve bir nefer mecrûh vukû' bulduğu âsâyiş maksadıyla gönderilen süvârî yüzbaşısının jurnâlinde mûndericidir. İki günden berüdü eşkîyâ-yı merkûme Erzurum civârındaki muhtelit köylere tasallut edip Ermenilerin katli hakkında fermân sudûrundan bahisle Müslümanların bir tarafa çekilmesi evvelce ihtâr olunarak Ermenilerin emvâl ve hayvanâtı gasb olunduğu haber verilmekle ve vak'anın en çirkin hâli Erzurum Rusya Konsoloshânesi kâtibi Aleksander Varzahan'dan geçtiği zaman vukû' bulması kaziyesi olmağla fîkarâtı mükerreren arz olunan süvârîye bedel Aşkale'ye bir piyâde bölüğü i'zâm olunduğu gibi bugün me'mûren avdet edecek süvârî bölüğü de devriye etmek üzere civâr kurâlarda gezdirilip bu yolda icrâ-yı şekâvet eden eşkîyânın ahz ü istisâllerine i'tinâ olunacağı ma'rûzdur.

Fî 19 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem Şâkir

Şâkir Paşa'dan 41

Mahremdir on sekiz Teşrîn-i evvel târîhli telgrafnâmeleri alındı. Ermenilerin efkâr-ı hâinâneleri efkârı nâ-kabil hakikatlerden olduğundan vülât tarafından istenilen yolda ma'rûzât gönderilmek üzere iktizâ-yı vakit ve hâle göre muhâbereye teşebbüs olunacaktır ancak ma'rûzât-ı mezkûrenin taraf-ı çâkerâneme gönderildiğinde bu işin müretteb olduğuna delâlet edeceğinden te'siri olamamak tabîi olup böyle etmekten ise her vâlî doğrudan doğruya arz-ı hakikat etmek ve taraf-ı çâkerânemden dahi onları musaddak bir sûretle arıza-i takdîm olunmak sûreti mizâc-ı maslahata daha mülâyim olur. Ermenilerin silâhlarının toplattırılması bahsine gelince çünkü Ermenilerin bir kısmında silâh olmadığı gibi olsa bile taharrîye teşebbüs olunduk da hemen her türlü taharriyâtta masûn olacak sûrette ketm ü ahfâ olunacağı der-kâr olmasıyla netîce-i taharriyâtın iddiâmız hilâfında zuhûrundan hazer olunmak muvâfık-ı hikmet görülmüştür öyle bir kararın mevki'-i icrâyâ ve sınıfta ba'zı fenâlıkları zuhûru ve Hristiyanları itlâf için silâhları nez' olundu zemîninde birtakım müftereyât ve ağızât tevlîdi gibi ahvâllere tekabül edebilecek derecelerde istifâde me'mûl değildir binâenaleyh Ermeni milleti eslihasının toplanması kararının bir müddet daha te'hîri lüzûmu tahattur olunur. Bu iki fıkranın sûret-i mahsûsada atebe-i ulyâyâ arz olunması ve şeref-sânih olacak irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhîden taraf-ı çâkerâneme tebliği ricâ olunur.

Fî 22 Teşrîn-i Evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'dan 42

Yirmi bir Teşrîn-i evvel târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı neşriyât-ı muzırâ İstanbul'dan vapurla avdet eden sılacılardan rivâyeten kurâ yağmâ eden yağmâ-gerden lisânından işidildiği haber alınmıştır. Rusya Konsoloshânesi kâtibi Tırnova'dan gelür iken böyle bir şey işittiğini ve bu sözün de icrâ-yı şekâvete vesile olmak üzere eşkıyâ tarafından ihtirâ edilmiş olması tabîidir asıl zann-ı âbidâneme göre burada fesâd ehlinden istifâde emeline bulunan Ermeni fesedesinden ba'zıları vapurda veyâ sâir mahallerde sûret-i hakdan görünen sılacıların kulakına koymak

ağleb-i ihtimâlâtandır her neden olur ise olsun böyle neşriyât-ı muzırna nâşirlerini ele geçirmek kabil olsa idi halkı ihlâl-i âsâyişi sevk töhmetiyle şediden mücâzât etmek sadâkatten başka bir fikri olmayan bu abd-i kemineye göre bir vazîfe-i mukaddes olunduğu bilür teberrükattan bulunduğuma i'timâd buyurulmasını istirhâm eder ve ecnebi kulakına girmiş mühim bir sözü atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı hilâfet-penâhîye arz etmekten başka çâre ve buna da telgrafnâmeden başka vâsıta olmadığından ma'rûzât-ı çâkerânemin mûcib-i teessûf-i âlî olduğuna pek mükedderim.

Fî 22 Teşrîn-i Evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 43

(26 teşrîn-i evvel târîhli telgrafnâme-i âli dördüncü ordu-yı hümayûn müşîriyetine mahsûs defterde mukayyedir)

Dünkü gün Hınıs'a gelür iken yolda aldığım 26 Teşrîn-i evvel sene 311 târîhli telgrafnâme-i âlileri ile teblîğ olunan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî çâkerleri için rehber hareket olduğundan hasta olduğum hâlde şu mevsim-i şitâda Hınıs'a seyâhat dahi o maksada mebnîdir. Van vilâyetinden iş'âr olunduğu vechle filhakîka Hayderanlu Aşîreti Erciş ve Adilcevaz Ermeni kurâsına tasallut ve birçok hayvân tâlân etmiş ve bu da zâten beyne'l-aşâyir şekâvet sû-i ahlâk ile meşhûr olân Hüseyin Paşa ve sâir Hayderanlu rüesâsının inzimâm-ı re'y ve ma'lûmâtı altında îkâ' edilmiş olduğu ve bu uygunsuzluk aşâyir-i sâireye sirâyetle pek çok ahvâl-i gayr-ı maraziye vukû' bulduğu cihetle serian Hınıs'a gelmesi Hüseyin Paşa ve sâirlerine telgrafla buyurulmuştur. Dâhil-i vilâyette mevâşî ve emvâli nehb û garet olunan Ermenilerin ba'zısından aldığım telgraflarda güyâ haberleri olmayarak îkâ' edilen hasârâtın ta'mîri zımnında emvâl-i menhûbe buldurulup ashâbına teslîm etmeğe başladıklarından ve rüesânın oradan infikâkî bu emr-i haberin sektelemesi mûcib olacağından celblerinden sarf-ı nazar olunması bildirilmesiyle menhûbâtın bedeliyesi zımnında orada kalması kendüsüne buyuruldu mûmâ ileyh Hüseyin Paşa'nın fazâhat sû-i ahlâk /ıslâhât? buraca misl-i meşhûr hükmünde olması hasebiyle şûrişin

indifâ'nda mûmâ ileyhin mezâlim û taâdiyatına nihâyet verebilecek bir sûret bulunmadıkça aşâyirin dilhah-ı âmm? dâiresinde tensikâtlarında pek çok müşkilât hudûsu görülür ahlâk-ı reddiyesine mebnî bir taraftan Hayderanlu aşîreti tâlân eder iken diğer taraftan Hâmîdiye Yirmi Yedinci Alayı Kaymakam'ı Fethullah Bey'in Malazgird ve Yirmi Dokuzuncu Alay Kaymakam'ı Taceddin Bey'in dahi Hınıs kurâsından birkaç danesini cem' edebildiği Hâmîdiye efrâd-ı askeriyesiyle muhâfazaya nasb-ı nefis ihtimâm ederek bu güne değin muhâfazalarında bulundukları gibi Hâmîdiye Kaymakamlarından Mustafa Bey dahi istirdâd-ı menhûbât emrinde gayret ve hüsn-ü sîreti ile yararlık göstermesi cihetle bu sûretle mahfûz kalan karye ahâlisinin hükûmete gönderdikleri şehâdetnâmede Hâmîdiye Alayları sâyesinde cümlesinin kurtulduklarını lisân-ı sitâyîşle yâd û tezkâr etmeleri Hüseyin Paşa'nın Hâmîdiye Alaylarına getirdiği lekeyi izâleye hizmet eder, zann ederim. Binâen aleyh mûmâ ileyhimden Fethullah ve Taceddin Beylerin hizmetleri nezd-i âlîde takdîr buyurulduğu müş'ir olarak birer gümüş imtiyâz madalyası ihsân buyurularak keyfiyetin bâ-telgraf iş'âr-ı siyâseten dahi hüsn-ü te'sîr hâsıl edeceği der-kâr olmağla istirhâm-ı cür'et eylerim olbâbda

Fî 29 Teşrîn-i evvel Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitabe'den Şâkir Paşa'ya 44

Cevab 29 Teşrîn-i evvel sene 311 mûmâ ileyh Hüseyin Paşa gibi kanûn-i askerî hilâfında hareket edenlerin askeri cezâ kanûnnâme-i hümayûn mûcibince icrâyı mücâzâtı ve yararlık ve hüsn-ü hizmet ibrâz edenlerin mükâfâta mazhariyeti lâzımeden olmasıyla mûmâ ileyhüma Fethullah ve Taceddin Beylerin gümüş imtiyâz madalyası ihsânıyla mazhar-ı taltîf-i âlî olduklarından ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî teblîğine mübâderet kılındı olbâbda

Fî 30 Teşrîn-i Evvel Sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Başkitabe Şâkir Paşa'dan 45

Cevab iki Teşrîn-i sâni sene 311 Erzurum'a muvâsalat ettim. Van, Bitlis vilâyetleri dâhilinde ba'zı Ermeni karyelerinin yağmâ olduğuna dâir Ahtemar (Akdamar) Katogikosu'nun şikâyâtı mukaddemâ Hıdıranlu Hüseyin Paşa tarafından îkâ' edildiği arz olunan hasârâta müteallik olup çâkerlerinin Hınıs'a azimetinde yağmâ bi'l-küllîye bertaraf olmuş ve menhûbâtın istirdâdı ile ashâbına redd ü teslîm için Van vilâyeti ile olunan muhâbere üzerine redd-i menhûbâta teşebbüs olunduğu bildirilmiştir. Gerçi paşa-yı mûmâ ileyhın malum olân su-i hareketi hasebiyle menhubâtın reddine dair verdiği söz pek de şâyân-ı emniyet değil ise de Van Vilâyeti'nin ve mahalının iş'ârı hükmüne tevfikân her hâlde netîce-i hâle intizâr olunmak ve ondan sonra şeref-müteallik buyurulan irâde-i seniyye mûcibince kanûn-i askerî dâiresinde muhâkeme ve cezâ edilmek lâzım gelmiştir. Bu havâlîde Hayderanlunun gayrı Hâmidiye Alaylarında hilâf-i marazî ricâl-i meşhûr olmadığı meydânda bulunduğundan mûmâ ileyh Katogikos'dan umumiye dâiresinde şikâyeti nefsü'l-emre muvâfık olmadığı arz olunur.

Fî 4 Teşrîn-i Sâni Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitabe Şâkir Paşa'dan 46

Dünki gün ol-emrde Erzurum Ermeni mütehabbir ve onları müteakib Ermeni murahhasası Vâlî'ye ve sonra da nezd-i çâkerîye gelerek vukuât-ı müellimeden dolayı beyân-ı teessüf ve her biri ayru ayru zât-ı akdes-i hazret-i hilâfet-penâhîye sadâkatlerinden bahisle dil-hâh-ı âlî hilâfında vukû'a gelen hâdiseye sebebiyet verenlere bedduâ itdiklerinden hâle menheb her biri lehine nush ü pend icrâsıyla îade olunmuş idi. Bugün mütehabbiranın gönderdikleri haberde güyâ Ermeni murahhasasının kavı ü fiilinde gösterdiği mübâlâsızlık vak'a-i müellimeyi müstelzim olân esbâb-ı adidenin başlıcalarından olması hasebiyle fî-mâba'd mûmâ ileyhın burada mevkî'ni muhâfaza etmesi maddî ve ma'nevî kabil ve câiz

olamayacağından bahisle kaldırılması istid'âsına dâir patrikhâneye telgraf yazıldığı beyân ve bu hâlde istid'âlarına müsâade buyurulması husûsunun Bâb-ı Âlî'ye taraf-ı âcizânemden arz olunması niyâz olunmuş ve ber-vech-i iş'âr Bâb-ı Âlî'ye bildirilmiş olduğunun berâ-yı ma'lûmât arzına müsâraat kılındı olbâbda

Fî 6 Teşrîn-i Sâni Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitabe'den Şâkir Paşa'ya 47

Vilâyetde müstahdem polis ve zâbıtarın tezyîdine Sivas vilâyet-i alîyesince lüzûm gösterilmesi üzerine bu bâbda zât-ı vâlâ-yı müşîrîleriyle muhâbere edilmesi akdemce bâ-irâde-i seniyye-i mülûkâne vilâyet-i müşârun ileyhâya teblîğ kılınmış ve taraf-ı devletlerine dahi iş'âr-ı mâdde edilmiş olduğu hâlde bu kerre vilâyet-i müşârun ileyhâdan alınân telgrafnâmede henüz polis ve zâbıtarın tezyîd olunmadığı ve bundan doâyı hâdisât-ı vâkıanın men'ine muvaffakiyet hâsıl olamamakda bulunduğu dermeyân olduğundan serîan vilâyet-i müşârun ileyhâ ile bi'l-muhâbere icâb-ı hâlin icrâsı ve ba'demâ uygunsuzluk zuhûr etmemesi ve âsâyış ve inzibâtın tamâmen takarrür etmesi esbâbının istihsâli irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı münîfinden olmağın olbâbda

Fî 7 Teşrîn-i Sâni Sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Başkitâbe Erzurum'da Şâkir Paşa'dan 48

Yedi Teşrîn-i Sânî târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı. Sivas jandarma ve polisinin tezyîdi hakkında Bayezid'de iken aldığım yigirmi yedi Eylül târîhli telgrafnâme-i âlîlerinde işi ahvâl-i mahalliyeye göre bâkılarak orada olunması irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsinden bulunduğu beyân buyurulduğundan Bayezid'den avdetimde Sivas'a gideceğimi ve mukteziyât-ı ahvâlî arz edeceğimi telgrafla ve bilâhire Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden vâki' olân isti'lâma cevâben yazdığım tahrîrât sûretini leffen kitâbet-i celîlelerine takdîm ettiğim sırada nazar-ı mütâlaaya alınmak lâzım gelen cihetlerini dahi 7 Teşrîn-i Evvel târîhli arıza-i çâkerânemle bildirmiş idim. Erzurum'a avdet-i çâkerânemde efkâr-ı ahâlîyi pek ziyâde heyecânda bulduğum cihetle ber-mûcib-i karar Sivas'a azimet-i çâkerânem istizâna irâde-i cevâbiye alamadığım gibi vilâyet-i müşârun ileyhâdan bugüne kadar mâdde-i mebhûs-u anhâya dair bir gûnâ iş'ârada ve şeris? olunmadığından ber-muktezâ-yı irâde-i seniyye Sivas'a muvâsalat-ı çâkerîye ta'lîkan kalmıştır. İşbu telgrafnâme-i âlîlerinde iş'âr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhîye emsâlen vilâyet-i müşârun ileyhâ ile müzâkereye teşebbüsü mukarrer ise de verilecek kararın ahvâl-i mahalliyeye muvâfakatı te'mîn edilemez. Binâen aleyh bu sûret muvâfık ise buraların yolları mesdûd olmaksızın Sivas'a azimet-i çâkerânem hakkında tekrâr istizân-ı irâde-i seniyyeye cür'et ettim olbâbda

Fî 8 Teşrîn-i Sânî Sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitâbe-i Celîleden Şâkir Paşa'ya 49

Dersim Ekrâdı'nın Harput karyelerini yağmâ eylemeleri keyfiyetinden Harput müteneffizânından ba'zılarının haberdâr olduğunu ve hattâ tecâvüzât-ı vâkıadan sonra kendülerine ba'zı zevât tarafından esliha ve hil'at gibi hediyeler de verildiğini rüesâ-yı aşâyirden Zeynozade (Zeynizade) Mehmed ve Zeynel Ağaların bilâ-pervâ i'lân eyledikleri ve Harput Jandarma Birinci Taburu Binbaşısı Mehmed Ağa'nın efrâd-ı zaptiyeden kendüsüne mensûb olanları Kürt kıyâfetine koyarak yağmâ edilen mahallerden birtakım eşyâ-yı mağsûbe celb ve iddihâr eylediği tevâtüren

söylenmekde idüğü ifâdesine dâir Dersim Mutasarrıflığının 9 Teşrîn-i sâni sene 311 târîhinde telgrafnâmesi manzûr-ı âlî olarak o taraf ahâlîsinden ba'zılarının Râfîzî oldukları ma'lûm olub bunların Ermenilerden münâsebâtde bulundukları haber verilmesine nazaran hedâyâ-yı mezkûrenin Ermeniler tarafından i'tâ edilmiş olması mülâhazadan gayr-ı baîd olduğundan bu bâbda tahkîkât-ı lâzime icrâsıyla mütecâsirinin meydâna çıkarılarak haklarında icâb eden muâmele-i kanûniyenin îfâ ve lâzım gelen kuvve-i askeriye ile âsâyîş-i mahallinin muhâfazasına i'tinâ kılınması şeref-sudûr buyurulân irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî mantûk-ı âlîsinden olduğu olbabda

Fî 10 Teşrîn-i Sâni Sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Başkitâbe Şâkir Paşa'dan 50

Her ne kadar Vilâyât-ı Sitte Vâlileri tarafından çâkerlerine ma'lûmât verilmiyor ise de her tarafca sükûn û âsâyîş bir dereceye göre takrîr etmiş olduğu haber alunur ancak hâricden gelen ve siyâsi mütâlaaya mebnî biraz vakit daha hâdis ve şûriş fikrinde bulunmak isteyen erbâb-ı fesâd şimdiye kadar hâdiseden masûn kalan Van kasabasında dahi şûriş îka'ına çalışmaktadır. Bu aralık güyâ İran'ın Hoy ve Salmas cihetlerinde çeteler tertîb edilerek yakında birkaç taraftan birdenbire hücum ile Ermenilerin istihsâl maksad-ı siyâsilerine hizmet edecekleri mahalleri İran hükümetinin gözü önünde i'lân ve işâa edilmekte ve bu sûretle şimdiye kadar münhâl âsâyîş-i harekete cür'et edemeyen mevcûd Ermeniler bu sûretle efkâr-ı fâsidede bulunuyor. Gerçi hâricden çeteler idhâli pek de mümkün değil ise de işâat vâkıadan dâhilindeki Ermeni mefsedeti ve buna mukabil ahâlî-i İslamiye'nin heyecân efkârları üzerine dâhilen bir hâdis zuhûru müstab'ed değildir. Belli başlu İran Devleti'ne bunca dâir teblîgat icrâsıyla berâber Van merkezinin daha bir tabur asâkir-i nizâmiye ile takviyesi lüzûmunun arzına cür'et kılındı.

Fî 23 Teşrîn-i Sânî Sene 311

Şâkir

Bu Dahi 51

Erzurum murahhasının meslek-i nâ-hemvârî şûrişe sebebiyet verdiğiinden bahisle buradan kaldırılması Erzurum Ermeni mu'teberânı tarafından telgrafla ve tahrîrâtla patrikhâneye yazıldığı taraf-ı çâkerîden ve vilâyetden Bâb-Âli'ye dahi arz olunduğu hâlde henüz mûmâ ileyhın azl ütebdîline dâir bir haber zuhûr etmediğinden ve erbâb-ı fesâd mûmâ ileyhın etrafında tecemmu' ederek ihâfe ve teklîfe başladığından Ermeniler hâlen hükûmet-i seniyyeye çekinerek gelmektedirler. Şimdi hafv û haşyete tabi' olanlar bu ademin kaldırılmasında haşyetleri zâil olmak hasebiyle esâs şûrişe müteallik muzmer derûnlarını söyleyip bu güne kadar mechûl birtakım hakayık ve üserânın zâhire çıkması ağleb-i ihtimâlâtan bulunduğu ve siyâseten bu kadar lekelenmiş bir müfsidin usûlen kaldırılmasına patrikhâne muvâfakat etmediği takdirde idâreten kaldırılmak pek de mûcib-i i'tirâz olmamak lâzım geleceği der-kâr idüğüne binâen arz-ı keyfiyet cür'et kılındı olbâbda

Fî 23 Teşrîn-i Sânî sene 311

Yaver-i Ekrem

Şâkir

Başkitâbe Şâkir Paşa'dan 52

Bu pazar Ermeni murahhasının kilisâda vaaz esnâsında üç yüz kadar Ermeni telef olmağla me'yûsiyet lâzım gelmeyeceği ve bir iki aya kadar güzel güzel haberler alınacağını beyân eylediği haber verilmiş ve sıkça sıkça İngiltere ve İtalya konsoloshânelerine gitmesi alenen fesâda say'ına delâlet eylemekte bulunmuş olduğu

ma‘ruzdur.

Fî 28 Teşrîn-i Sânî Sene 311

Şâkir

Şâkir Paşa’ya 53

Anadolu vilâyat-ı ma‘lûmesinde serzede-i zuhûr olân harekât-ı iğtişâşiyenin Avrupa’ya pek ma‘kûs ve mübâlağalı olarak nakl olunduğu tahakkuk ediyor. Ma‘lûmdur ki cerâim yâ mübâşereten irtikâb veyahûd müdâfaa-i ihtiyâr olunur ve mahâkimce her iki hâlde esbâb-ı müşeddede veya muhaffef taharrisinde cürmün bâdîsi evvel be-evvel nazar-ı dikkate alınır. Binâen aleyh harekât-ı iğtişâşiyeye-i mezkûre ne fıkır ile ne sûretle kimin tarafından tertîb ve îka‘ olunmuştur. Bâdîsi kimdir, her fırka ne gibi tesvilâta firifte olmuştur, ne mikvele âlât û edevât-ı harbiye isti‘mâl edilmiştir, mütecâviz kim ve müdâfîler kimlerdir, her fırkada nerede ne mikdâr telefât ve zayiât vardır? Buralarının serîan ve yirmi dört sâat zarfında âcilen bildirilmesi ve bir de bu mes’elenin birer esas metîn ve sahîha müstenid olması ve inde’l-îcâb mahâfil-i resmiye-i ecnebiyede isti‘mâl ve ibrâz olunabileceğinden ona göre mükemmeliyetine ve şevâib-i garaz ve kizb ve mübâlağadan halvetiyle fevkâlade i’tinâ olunması ve bu bâbda zerre kadar ihtiyâr-ı hilâf-ı hakikat edenler her kim olursa şedîden mes’ûl ve muâteb tutulacağı cidden mukarrer olduğundan buralarının şimdiden bilinmesiyle ol-vechle tedkîkâta girişilmesi muktezâ-yı emr û fermân hazret-i hilâfet-penâhîden olmakla olbâbda

Fî 3 Kanûn-i Sânî sene 311

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Şâkir Paşa'dan 54

Bugün altı suâl-i âliyi hâvî üç Kânûn-ı sâni sene 311 târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı. Mazlûmiyet ve mağdûriyetlerini müeyyid sûrette zuhûra gelecek hâdiselerinde Avrupa'nın merhamet ve sahâbetini celb ederek müdâhalât-ı ecânibe kapu açık olmağla bir muhtâriyet idâre istihsâli fikr ü maksadına mebnî geçenki harekât-ı iğtişâşiye Ermeniler tarafından îkâ' olunmuş ve bu da patrikhâne cânibinden virilen ta'limât mûcibince reis-i ruhânînin ve husûsiyle geçenlerde ettiği mevâiz-ı heyecân-kârânededen ve Ermeni fesâd komitesinin me'mûren buralara gönderdiği müfsidlerin iğvâsından zuhûr etmiştir. Payitaht-ı saltanat-ı seniyye Bâb-ı Âlî'ye hücum eylemek ve Trabzon'da iki firifte alenen sûikasd ile berâber mu'teberân ve? birisinin evlâdını bilâ-sebebe öldürmek ve Erzincan fesâd yerinde ta'yînen? bir imam ve iki İslâm'ı katle ikdâm ve Bitlis'te câmi'i ve Erzurum'da hükûmet konağını basmak gibi ef'âl ve ahvâl meydânında iken iğtişâşa Ermeni komitesinden gayrı bâdî aramak mümkün değildir. Ermeniler Avrupa'daki komitelerin sa'y ve ameliyle iktisâb ettikleri teveccüh ve merhamete mebnî bir Ermenistan teşkîli muhtâriyet idâre istihsâli ümîdine düşmeleriyle gerek komiteler tarafından ve gerek bu ümîde muayyen görülen ba'zı ecânib tarafından maksad-ı muharrerinin husûlû şûriş îkâ'ı ve kan dökülmesi husûslarına tevakkuf edeceğine dâir idilen teblîgata firifte oldukları gibi İslâmlar dahi Ermenilere beylik verilmesi ve artık hükûmet Ermenilere geçmiş olduğuna dâir tevcîh işâa idilen havâdiseler aldanmışlardır. Hattâ Mösyö Vilon nâmında bir müfsidin Erzurum murahhasına keşîde ettiği bir telgrafnâme tarafından efkârını müeyyid sûrette tefsîd edilmesine mebnî kurâda sâkin Ermeniler aleyhine aşâyirin tecâvüzlerine sebebiyet veren Ermeniler hiçbir vechle fesâda hissedâr olanların hemen kâffesi Amerika ve İngiltere ve Almanya kârı revolverler ile içlerinden ba'zılarının buralarda tedârik ettikleri Martini-Henry ve rüesânın sürümlü tüfenklerine mahsûs olarak yapılan derece ve kapaklarla müsella olub Diyarbekir ve Mamûretü'l-aziz'de ve Arabgir'de birtakım el humbaraları isti'mâl edildiği ve İslâmlar da ekseriyâ kılınç ve hançer ve sopa ve aşâyir de tüfenk bulunmağla onlarla müdâfaa ve kıtâl ettikleri cezâlanmış Erzincan civârında bir mağarada Ermeni fesedesinin teşkîl ettiği âlât-ı harbiye i'mâline mahsûs kâr-hâne âlât ü edevâtıyla berâber hükûmet ve askerinin yed-i zabtına düşmüşlerdir. Şehirler dâhilinde bilâ-istisnâ Ermeniler tecâvüzde ve ahâlî-i İslâmiye müdâfaada bulunmuş ve fakat bâlâda arz olunan telgrafnâmenin sû-i tefsîri te'sîrâtıyla hâsıl olan heyecân eseri olarak kurâda İslâmlar tecâvüzde bulunmuşlardır. Mahall-i muhtelifede her fırkanın zâyîât ve telefâtı vilâyetler tarafından doğruca Bâb-ı Âlî'ye bildirilip çâkerlerine ma'lûmât verdiklerinden yirmi dört saat

zarfında ma'lûmât-ı sahîha i'tâsı câkerlerince imkân dâhilinde olmadığı ma'rûzdur .

Fi 4 Kânûn-i Sâni sene 311

Şâkir

Şâkir Paşa'dan 55

Bâb-ı Âli'de müteşekkîl tefîş komisyonu Vilâyât-ı Sitte'nin nüfûs muharreresini esâs ittihâz edip ana göre muâmele icrâsına teşebbüs edeceği anlaşıyor. Bu cihetle Van vilâyetinin nüfûs muharreresi iki yüz bin ve ahâlî-i müslimesi yüz üç bin ve Bitlis vilâyetinin nüfûs-u müslimesi iki yüz bin ve gayr-ı müslimesi yüz on bin görülmekte olmasıyla Van'da ikili yerli ve Bitlis'de ise gayr-ı müslim nüfûs biraz dahâ bu nisbetten ziyâdedir. Muş sancağında nüfûs-u müslime otuz iki bin ve nüfûs-u gayr-ı müslime elli sekiz bin neferden ibâret görülmekle livây-ı mezkûrun Hristiyan'ı İslâm'dan zâid görülüyor. Nisbet-i mezkûre nazara alınacak olursa jandarma ve polis teşkilâtında haylî bir mikdâr Hristiyan polis ve jandarma silkine idhâl ve me'mûrîn hükümetten pek çoğunun ihrâcıyla yerine Hristiyan ta'yîn olunmak gibi bir netîceyi tevlid edecektir. Böyle olmakdan ise kat'an lüzûmu hissedilmeden Genç sancağının mülhakatıyla Muş'a rabtı ve bunun da Erzurum vilâyetine ve Bitlis sancaklarının Van vilâyetine ilhâkı hâlinde Erzurum nüfûs-u müslimesinin fazlası cihetle nisbet-i ma'rûza yüzde yirmiyi ve Van vilâyeti nüfûsu dahi yüzde otuzu pek de tecâvüz edemeyeceği ve Muş sancağı ise yüzde kırka tenezzül edeceği hesâb olunmuştur. Tasarruf mütâlaası vesile ittihâz edilerek sûret-i ma'rûza Bâb-ı Âli'den istizân olunduk da nüfûs nisbeti bu teşkilâta esâs olmak kaziyesinde bî-ttab' mevkî-i resm konulmak kabil olamadığından ve Bâb-ı Âli'ce yalnız tasarruf mütâlaası tebeddülât-ı vâkıanın kabûlüne kâfi görülemediğinden cevâb redd olunmuştur. Şimdi Van vilâyeti ve mevcûdu bin yüz derecesinde olmasıyla nüfûs-u muharrere nisbetinde olarak tensiki halinde yeniden kayd ü kabul olunacak beş yüz elli nüfûs Hristiyan'ın masârif-i nazara alınmamış olsa bile bu kadar Hristiyan'a silâh virmek mahzûru olacağı teemmül etmek lâzım gelür. Gerçi şimdiki mevcûd jandarmadan bir kısmının hudûd muhâfızı nâmıyla ve hâricinde tutulması Van vilâyeti ile derdest-i muhâbere ise de nüfûs-u nisbet hâliyle kabûlü mahzûrdan sâlim olmadığından her kazâda nüfûs nâzırlarından riyâseti tahtında ikisi müslim ve ikisi gayr-ı müslimdir. Der-a'zâdan mürekkeb tahrîr komisyonu teşkil edilüb efrâd-ı ahâlînin vahşetini mûcib olân ale'l-infirâd tahrîr nüfûs mes'elesine

girişilmeyip her karyede mevcûd nüfûs-u müslime ve gayr-ı müslime icmâl sûretiyle birer kalem üzerine altı nüfûs defteri tanzîm edilerek onun esas ittihâzı ve ber-minvâl-i muharrer Bitlis vilâyetinin tasarrufât sözü altında sancak-ı kablîyle Siird'le berâber Harran ve Genç sancağı ilgâ ve kazâları Muş'a ilhâk edilerek livâ-yı mezkûrun dahi Erzurum vilâyetine rabtı nezd-i âlîde dahi tasvîb buyurulur ise iş'âr-ı vâki' çâkerânemden bahs olunmayarak Bâb-ı Âli'ye emr û fermân buyurulması lüzûmu mahremân arz olunur olbâbda

Fî 29 Kânûn-i Sânî Sene 311

Şâkir

Şâkir Paşa'dan 56

Cevab 29 Kânûn-i sânî sene 311 Vilâyât-ı Sitte'de icrâsı kabûl olunan ıslâhâtta nisbet-i nüfûsiyenin aranılması esâs ahâlî-i müslime nüfûsunun milel-i sâire nüfûsundan efzûn olduğuna dâir arz olunan te'mînâta müsteniden kabul olunmuş idi. Şimdi ahâlî-i Hristiyanıye nüfûsunun dahâ ziyâde zuhûru fevka'l-gaye mûcib-i istiğrâb ve hürriyet oluyor ve şu mübâyenet ahâlî-i müslime hakkında Ermeni eşkıyâsı tarafından bir katliâm cinâyâtı irtikab olunarak nüfûs-u müslimenin taklîl edilmiş olmasından başka bir ma'nâ ile tefsîr ve tevfiik olunamıyor. Binâberin buralarına kemâl-i dikkatle bakılarak ve onâ göre tahkîkât-ı mükemmele icrâ kılınarak nüfûs-u ahâlî hakkında mukarrerât-ı ıslâhiye kabulünden evvel virilen ma'lûmât ile şimdiki ma'lûmât beynindeki mübâyenet esbâbının ve bir de iğtişâşât-ı mündefî'a esnâsında ahâlî-i müslime hakkında îka' edildiği şeynden ârî olmak lâzım gelen katliâm cinâyâtının nüfûs-u müslimeye irâs eylediği nâkisa mâhiyetiyle nüfûs ceridelerine bir fesâd veya tahrîf idhâl edilmiş olacağından bu noktanın gayet dur-endişâne tedkîkiyle netâyic-i müstahsilenin ona göre serîan iş'âr buyurulması muktezâ-yı emr û fermân hazret-i hilâfet-penâhîdendir .

Fî 31 Kânûn-i Sânî Sene 311

Mehmed Kâmil

Bu Dahi 57

Otuz bir Kânûn-î Sâni târîhlu tegralnâme-i âlî mütekaddim telgrafnâme-i âcizi muhteviyâtına pek de muvâfık görülemediğinden tertîb ve halinde yanlışlık olmak zannında bulunuyorum. Hâdiseden evvel nüfûs neferleri hülâsası olmak üzere celb ve tertîb ettiğim deftere nazaran Vilâyât-ı Sitte'de cem'an üç milyon iki yüz altmış bin nüfûs olup bunun takrîben iki milyon altı yüz bini Müslim, beş yüz on bini Ermeni ve yüz elli bini sâiredir. Bu hesâba göre nüfus-ı umûmiyenin yüzde seksânı Müslim ve on altısı Ermeni ve dördü sâireden ibâret bulunduğu anlaşılmıştır. Binâen mikdâr nüfus-u umûmîyenin esâs kaydı muvâfık-ı hikmetdir ancak Genç sancağının teşkîlinde Muş'dan ifrâz olunmuş külliyyetlü İslâm ve öteden beru Muş'da Hristiyan galebelik bulunmakla yalnız Muş sancağının İslâm nüfûsu Ermenilerle bir mertebeye tenezzül etmiş ber-vech-i ma'rûz dâhil-i tahrir olân nüfus-u mezkûreye âid olup Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbekir vilâyetlerinin bu hesâb hâricinde olân nüfus-ı mektûme-i İslamiye her bir tahminin fevkinde bulunduğu istidlâl olunmaktadır. Binâen aleyh mukarreât-ı İslâhiye'nin kabulünden evvel verilen ma'lûmâtla şimdiki ma'lûmât arasında mübâyenet kalmamak tabî'idir. İğtişâşât-ı mündefi'a esnasında ahâlî-i İslâmiye aleyhine şimdiki katliâm ika' olunduğu işidilmemiş ve hâdiseden sonra ahâlî-i Hristiyan'dan bir hayli muhâceret vuku' bulmuş olduğuna nazaran mevcûd nüfûs defterlerine fesâd karıştırılmamış olsa bile tabîiyetle pek ziyâde müzebzeb bir hâlde olacağı mülâhazadan gayr-ı baîddir. Bir de Genç sancağının lâğvıyla kazâlarının Muş'a ilhâkı ve âlel infirâd nüfûs tahririnden kariye'de iş'ârın icmâl sûretiyle olması hasebiyle en ziyâde eslem olân hülâsasanın esâsı ittihâzı tafsîlât-ı ma'rûzâyâ muvâffak bulunduğu cevâben arz olunur.

Fî 1 Şubat Sene 311

Şâkir

Bu Dahi 58

On dört Şubat târîhli telgrafnâmeye cevabdır. Evvel-i bahâr'a doğru hâdis-e zâilenin tekerrür etmesi hakkında buraca dahi zanniyât ve rivâyât eksik değildir. Maâşları tesviye edilememek bahânesiyle bugüne kadar Ermenilerin jandarma silkine yazılmadan çekinmeleri attiyen ba'zı vukuâta intizâr olunmakda olduğu ma'nâsıyla tefsîr edilebilir ancak hâdisât-ı zâilede Ermenilerin gördükleri şiddet bir

vaka' ika'ına cür'et bırakmış olmasından ve şu arâlık ticâret bahânesiyle birçok Ermenilerin memâlik-i ecnebîyeye savaşmak teşebbüsünde bulunmalarında istidlâl olduğuna göre dâhildeki Ermeniler tarafından yeni bir hâdise ihdâs-ı ciheti müsteb'ad olup âsâyış-i memleketi ihlâl zımnında hâricden hâfiyyen birtakım fesedenin evhâlinden başka bir sûret hâtıra gelmez İran'ın Salmas ve Hoy cihetlerinde Ermeni çeteleri tedârikiyle iştilgal olduğuna dâir işidilen ihbâr ve rivâyet sahîh ise bu çetelerin idhâliyle fesâd çıkarılmak üzere hizmet edildiğine delâlet edeceğinde iştibâh bu kadar Bitlis hâdisesinden berü ahâlîmizin cevâmî' ve mesâccide bulundukları zamânlarda asaâkir-i şâhâne kullarının teyakkuz üzere bulundurulması üteden berü âdet hükmünde bulunduğundan aynı hükümet olân irâde-i seniyye vechle bir kat daha dikkat ve teyakkuz olunması zımnında iktizây-ı hâlin icrâsı mukarrerdir. Müstakbelen vuku'-ı melhûz olân harekât-ı fesâdiyeye hudûdların bir derece daha dikkat ve basîret ile muhâfaza altında tutulmasıyla çâre bulunmak daha ziyâde ehemmiyet verilecek tedâbîr-i ihtiyâtiyeden olabileceği fikrinde bulunuyorum. Van jandarma alayının teşkil-i zımnında fazla süvârînin bir hudûd taburu teşkilî lüzumuna dâir Bab-ı Âli'ye vuku' bulunan arz-ı ve istidâtın çâkerî esâsından berî de filcümle bu maksada hizmet esbâbını istihsâlden ibâretidir. Van ve Bitlis ve Mamuratal-aziz'de olduğu gibi burada dahi İngiltere Amerika misyoneri olup dikkat ve tefâtşden devri tutulmayan ahvâl ve etvârı icâbınca söndürülmüş olân ateş fesâdı uyandırmak için elinden gelen telkînât-ı müheyyicede dakika fevt etmediği anlaşılmakta ve İngiltere'den vârid olân iânâtın tevzi'ne me'mûriyeti hasebiyle ahâlî-i Hristiyanîye ile bî-tâbî' görüşmekde olduğu ve aşâyir-i rüesâsını bile fesâda sevk edebilen fikir ve arzusuna düştüğü anlaşıyor ise de bu me'mûriyeti gâyet mâhirane icrâyâ nasb nüfûs-u ihtimâm eylediğinden umûmun hiçbir hareketi görülememekle bî'z-zarûre tefâtşat ve tecsîsâtıdan ferâgat olunuyor. Hükümet-i seniyye tarafından ittihâz ve icrâ buyurulan tedâbîr-i minvâliye sâyesinde Ermeniler ve hâmilere tarafından gerek hâricen ve gerek hilâf-ı me'mûl olarak ve dâhilen ika' edilebilecek fesâdın avn-ı hakla bertaraf edileceğinden ümid-i çâkerânem berkemâl olup çâkerlerince en ziyâde hâtır-hırâş olân cihet evvel-i bahâr hulûlünde Ermeniler aleyhinde aşîretler ve kabâil arasında ittifâk akd olduğuna dâir duran şâyîân Van vilâyetinin dünkü gün ve asıl olabilen yirgirmi sekiz Kânûn-ı sâni târîhli tahrîrâtında Hakkâri sancağının Hamidiye ve Mahmûdiye kasabalarında meskûn aşîretin içtimâ' ve müzâkere ettikleri ve netice-i müzâkeredeki kararları yalnız Van kasabasını urmağa muhtasar kalmayub evvel-i baharda Ermeni kurâsına ve Van kasabasına hücumdan başka Ermenileri katl ve garet etmeğe ve devletce bundan dolayı muâheze olunduklarında İran'a savaşmağa karar verdikleri anlaşılmış olduğu ve geçende ettikleri tâlân û nehbin cezâsını görmemeleriyle aldıkları lezzete mağlûb olarak tecâvuzât ve ta'dîyatına kıyâm ve bunlara hasbe'l-civâriye İran aşâyiri dahi inzimâm

edeceği anlaşılmakda bulunduğu cihetle nâfizü'l-kelim bir zât kumandasında olarak oraya iki tabur asâkir-i şâhâne sevkiyle Küh'de bulunan marrü'l-arz ta'diyât gâretkarânenin fiile götürülmemesi esbâbının istihsâl lüzûmunu ehemmiyetle beyân ve keyfiyetin Bab-i Aliye'ye dahi arz olunduğu iş'âr kılınmıştır. Vilâyet-i müşârun ileyhın iş'âr eylediği fikri buraca dahi umûmiyet kesb etmiş ve iş'ârın bu gibi ittihâda tasaddilerini ika'-ı fesâda ittihâz eylemek zâten Ermeni fesâdcılarının efkârları icâbından bulunmuş olmağla bu hâlden ve Dersim eşkıyâsının ettikleri yanlarına bırağılursa maâzallâh teâlâ evvel-i bahâr hulûlünde Vilâyet-i Sitte'nin her tarafında pek çok nüfûsun telef olması ve pek çok hâne ve hân mânın bâ-tahrib sönnesi gibi fecâyî-i azîmeden endişe edilmek lâzım geleceği lâyhâ hâtır-ı çâkerânem olduğundan cevâben arz-ı mücâseret kılındı.

Fî 19 Şubat Sene 311

Şâkir

Şâkir Paşa'dan 59

18 Şubat târîhli telgrafnâmeyle cevabdır. Şimdiye kadar atebe-i felek-mertebe-i hazret-i hilâfet-penâhiye ve ne de Bâb-ı Âlî'ye Kürtlerin askerle itâate idhâlleri hakkında bir günâ ma'rûzât-ı çâkerânem olduğu cihetle bu ahvâlin nasıl zuhûr ettiğini bilemiyorum. En gâribi Ramazân-ı şerîf ibtidâsında İngiltere Konsolosu nezd-i çâkerîye gelüb sefâreti tarafından olduğu ve Rakka'da atebe-i felek-mertebe-i Hazret-i Hilâfet Penâhî taraf-ı çâkerîden böyle bir tedbir arz olunduğu darsâadetce hâfî haber alındığından bâhisle hakayıkından ibâret bulunduğunun iş'ârı talep olunduğunu söylemiştir. Bu tebrikin hâl-i hâzır icâbınca kat'an muvâfık-ı hikmet olamayacağı fikrinde bulunduğum cihetle şimdiye kadar atebe-i felek-mertebe-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî o yolda ma'rûzâtta bulunmadığımı ve sefâretin aldığı haber yâ Dersim ıslâhına dâir mütekaddim arîzadan veyâhûd Hamidiye Alaylarının tensikatına dâir mukaddemâ komisyonca kaleme alınân lâyhada her alaya yarmış bölük süvârî gönderilmesi mûnderic bulunmasından ilerü gelmiş bir yanlışlık olduğunu söylemiş idim. İşte ma'lûmât-ı çâkerî bundan ibâret olmağla der-kâr

Fi 19 Şubat Sene 311

Şâkir

Şâkir Paşa'ya 60

Ba'zı aşâyir-i ekrâd üzerine asker sevk olunacağı rivâyet olunub ale'l-usûl hâk-i pâyı şâhâneye arz ve istîzân-ı keyfiyetle irâde-i seniyye-i mülûkâne şeref-sudûr. Böyle harekât-ı asakiriye icrâsına tesbit olunmayacağı ve unsur-ı İslâm'ın muhâfazasına ve beyhûde yere sefk-i dimâyâ mahâl verilmemesine taraf ve alay-ı âsafânelerinden bî'l-hâssa i'tinâ ve ihtimâm olunacağı bedîhi ise de rivâyet-i vâkıâyâ binâen ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî istifsâr hakikat-ı keyfiyete ibtidâr kılındı olbabda

Fi 2 Mart Sene 311

Serkâtib-i Hazreti Şehriyârî

Tahsîn

Şâkir Paşa'dan 61

Cevap 2 Mart sene 312 on yedi Şubat sene 311 târîhli telgrafnâme-i âcizânemde arz eylediğim vechle bura İngiliz Konsolusu sefâretten aldığı emir üzerine istîzâh mâtde ettiği nefsü'l-emre muvâfık ise de aşâir-i ekrâd üzerine asker sevk fikrinde bulunmak zâil olduğuna dâir şâyî' olân ürcûfe sefâretinin makâmât-ı âliyyeden ba'zen yanlış sûretde istirâk-ı havâdis kabilinden olmak lâzım geleceği anlaşılmıştır. Şimdiye kadar kimseye böyle bir fikri beyân etmediğim gibi o fikirde bulunsam dahi keyfiyeti lede'l arz-ı makrûn müsâade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî olduğuna dâir emr olmadıkça böyle bir tesbitde bulunmak ubûdiyet ve sadakate menâfi' olacağı takdir eder. Bende-gân sıdk-ı nişândan olduğumun ve bir mucîb irâde-i seniyye-i gece gündüz ahâlî-i İslâmiye'nin muhâfazasına ve evvel-i bahâr'da yeni bir hâdise ika' edilmemesine nasb-ı nefis-i ihtimâm ettiğimin atebe-i felek mertebe-i Hazret-i Hilâfet-Penâhîye arz-ı istirhâm ederim.

Fî 3 Mart Sene 312

Şâkir

Bu Dahi 62

Van Gölü'nün içinde ihtimâr nâmında bir küçük ada üzerinde bir Ermeni Kilisâ'sı vâdır. Ermeniler beyninde mukaddes olân bu kilisâ beyne'l-İslâm müttebi' fesâd-ı ahlâkı üzere müştehir olub pek ziyâde mahrem ve mazenneden olân Başrahib'i ise reis-i fesâd-ı zan olunmaktadır. Mezkûr kilisâyâ vakitli ve vakitsiz âdî kayıkla her nev' Ermeni züvvârı gittiği gibi erbâb-ı fesâddan pek çoğu bir takrîb-i ziyâret vesilesiyle mezkûr kilisâyâ girdik. Müzâkerât-ı fesâdiyede bulundukları rivâyet-i şâyiadandır. Hükümetce orası taht-ı nezârete alınmış olsa mezhebe müdâhale ma'nâsını tazmîn edeceğinden bittabi' ihmâl olunmaktadır. Mukaddemâ şeref-sâdır olân irâde-i seniyye mûcibince Van Gölü'nün Bahriye Nezâreti ma'rifetiyle mengene ve beş altı şelb tedârik edilerek sâir iskelelere uğradığı gibi mezkûr adaya uğradılar ve icâbı hâlinde mezkûr ada'da bir acente ile mikdâr-ı kâfi hademe bulundurulursa mezkûr kilisânın mecma'-ı fesâd olmasına gereği gibi çâre bulunmuş olacağı ve bunun zımnında göl etrafında bulunan mahallerin ticâreti pek ziyâde tevessü' ve üç vilâyet arasında harekât-ı askeriye kesb-i suhûlet etmiş bulunacağı lâyh-ı hâtır-ı çâkeri olmağla bu sûret nezd-i hümayûn-ı azamiyede rehin tasvîb buyurulduğu takdirde dakika fevt edilemeyerek vapurlar tedariki esbâbına teşebbüs olunması mes'elnin Bahriye Nazâret'ine emr û teblîğ buyurulması lüzûmu ma'rûzdur.

Fî 5 Mart Sene 312

Şâkir

Bu Dahi 63

Evvel bahâr'da aşâyirin ta'diyâtı hof ve telâşından dolâyı bir hayli Ermeni Rusya Timur yollarında işlemek bahânesiyle Rusya memâlikî'ne gitmeye başlâmış ve bu taraflarca yaz mevsiminin hulûlünde ya'ni mayıs evâsıtında Muş Ermenilerinden bir büyük kısmının dahi Rusya'ya gitmek teşebbüsünde bulundukları haber alınmakda bulunmuş ve gerçi bu hicretin mâlca mazarrâtından ziyâde siyaseten men'-i lâzımeden bulunduğuna ve alelhusûs iş bulmak bahânesi verilmiş olduğuna nazaran vukuâtı olurunabırmak lazımedendir. Böyle takım takım seyâhat ve hicret

eden Ermenilerin güzergâhı üzerinde bulunân aşâ'ir tarafından katli mûcib gibi efkâr-ı gayr-ı ma'raziye îka' edilmesi ağleb-i ihtimâlden olub ulemâ-yı ekrâddan ve Nakşibendi-i Musuli meşâyihinden Şeyh Ahmed Efendi'nin Hükümet'i ikâz etmek üzere virdiği haber dahi beyne'l-aşa'ir evvel-i Bahâr'da bazı harekât-ı taaddiyat-kârâne îka'ı mazmûm olduğunu müeyyid bulunduğundan iğrâzat-ı ecânibe karşı bu cihet bir te'mini iktizâ eder. Hamidiye emir ü zabitânından kısm-ı a'zamî sâye-i inâyetvâye-i cenâb-ı Pâdişâhî'de nâil oldukları inâyât ve iltifât sûretiyle muhafaza-i mevki'i için vakayi'-i zâileye hissedâr olmasında bir kısmı mümkün olân vesâit ile men'-i şûrişe çalışmış olmalarıyla âtisi için tekerrür-ı iğtişâşın men'i Timur yolunda yine hizmetlerinden istifâde edebilmek emirlerini vermiştir. Meselâ her Hamidiye Alayı'na ikametgâhları civârına bir dâire ta'yîn olunub evvel-i dâirede şûriş vuku' bulmamasına ikdâm edilmiş emr ü zâbitânın uhde-i ihtimâmlârına havâle edilerek muhâfaza-i âsâyişe ikdâm edenlerin memdûh ve bilakis şûriş vuku'nu men' etmeyenlerin menkûb yâhûd zî-medhal olanların mes'ûl tutulabilmeleri her birerlerine tefhîm aşâir beyinde muhterem ve sözü nâfiz ümerâ-yı askeriyeden veyâhûd eşrâf memlekette birinin mâiyetinde bir Binbaşı Kumandasında iki bölük sûvarî virilerek Hamidiye emr ü zâbitânının mütemâdiyen teftîş hareketlerine me'mûr edilse bi-niyatullahi teâlâ şûrişin tekerrürü men' edilmek me'mûl ve Şeyh mûmâ ileyhın mülâhazasında bu sûreti müeyyid bulunduğu cihetle arz ü istîzân keyfiyet-i mücâseret kılınur.

Fî 6 Mart Sene 312

Şâkir

Şâkir Paşa Hazretlerine 64

Cevap 6 Mart, sene 312 Ermeniler ba'demâ avdet etmemek üzere âileleriyle berâber mi Rusya'ya hicret ediyorlar yoksa oralardaki eşkıyâ ile birleşerek ve çete teşkîl ederek îka'-ı sûriş zımnında tekrâr avdet mi edecekleri Hamidiye Alaylarının ta'lîm zamânlarından başka silâh taşımamaları ıslâhâtın mukadderât-ı ma'lûmesi icâbından olmasıyla ellerinde silâh yok iken muhâfazaya ne gibi âlet ile dikkat eyleyecekleri ve silâhsız oldukları hâlde bir şûriş vuku' bulursa ne ile mudâfaa eyleyecekleri ve aksinden ne sûretle mes'ûl olacaklardır. Buralarının ve bir de Rusya hükümeti berî tarafa Ermeni eşkıyâsı geçirmemeğe i'tinâ etmekde olduğu gibi öte tarafa onlardan kimsenin geçmesine ihtimâm olunmak icâb edeceğinden bu noktanın

dahi nazar-ı itibâra alınub alınmadığının ve çünkü memâlik-i İraniye'den Ermeni komitelerine geçen ihtimâli haber verilmekde olmasına nazaran bu bâbda olân ma'lûmât-ı müşîrîlerinin ve bu bâbda ne yapılmak lâzım geleceğinden arz-ı muktezâyı emr û fermân Hazret-i Hilâfet Penâhîdendir.

Fî 7 Mart Sene 312

Şehriyârî Serkâtib Hazret-i

Tahsîn

Şâkir Paşa'dan 65

Van'da Ferîk Saâdeddin Paşa tarafından alınub suret-i aynen zirde nakl olunan şifreli telgrafnâme mündericâtının ehemmiyeti hasebiyle Alay Beyi'nin sü'rat-ı tebdîli ve her ne sûretle mümkün ise Asakir-i Şâhâne ihtiyâcâtına karşı Van'a para yetiştirilmesi Makam-ı Seraskerî'ye dahi yazılmış olmağın olbabda.

Fî 7 Mart Sene 312

Şâkir

Sûret

Van muvasâlat-ı çâkerânemde dört binden mütecâviz Ermeni köylülerinin dâhil-i kasabada izdihâm oldukları ve Amerika misyonerleri üç mevki'i küşâd edilen fırınlardan tevzi' edilen ekmekle iâşa ve câme-şûy ve elbise gibi levâzım-ı eksâ ve i'tâ ile taltîf edildikleri görülmesi ve bunun inzibât-ı irâde-i hükümeti ihlâl ettiği teyakkun olunması üzerine misyonerlerin hâmîsi olân İngiltere Konsolosu'yla görüşülüb köylerin ta'yînleri kat' edilerek yerlerine iâdelerine karâr verilmiş ve perâkende köylüler me'vâllerine çekilerek memlekete bir tenhâlık gelmiş ve bunlar aç saklanub nazar-ı hükümet'den şimdiye kadar devr kalan erbâb-ı fesâdın göz önüne çıkma'a başladığını bir sûrede emr-i inzibâtın yolunda olmasından nâsı tekrâr köylüler üçer beşer yüz dâhil memlekete gelmeğe başlamış ve hâl-i sâbık avdet

etmiştir. Elde edilen ba'zı mekâtib-i mefhûmundan ilkbaharda Tebriz'de bilâhare de Kotor'daki Taşnak nâm fesâd komitesi tarafından silâh gönderileceği ve erbâb-ı fesâd-ı iğrâm olacağı istifhâm olması üzerine oralardan dâhil-i memâlik-i şâhâneye girecek yollar üzerinde ve hüdûdu boyundaki mevâki'-i münâsebeye asâkir-i şâhâneye vaziyete karâr verilmiş ve on beş gün mukaddem kumandanlığa emr-i tahrîr-i dahi verilmiş olduğu hâlde girecekleri mahallerde asakir-i şâhânenin idâresi te'min edilememiş ve masâraf-ı nakliyesi de fıkdanî-i nukuddan dolayı tesvîye olunamamış olduğundan henüz mevâki'-i lâzime tutulmamıştır. Burada ve yukarıda taaddüd edilen mevâki'deki erbâb-ı fesâdın muntazar oldukları ilkbaharın hulûle başladığı hâlde bunların tedâbîrini te'sîresini bırakacak tertibâtın fıkdanî-i âlât ve emvâl-i melâbisesiyle bir şey yapılmayarak yevmen fe-yevmen takrîb ettiği hissedilen fasâd hâl-i tabîisine bîrağlulub bir tedbir-i ciddi ile mukabele edilememektedir. Burada ve bu işte ne mertebe-i iltizâm sür'at edilirse neticede o derecede husûl-u muvaffakiyet me'mûl olan böyle bir zamânda Alay Beyi'nin arzusuyla üç ay mukaddem takdim ettiği becâyîş istid'âsının ve taraf-ı çâkerânemden ve makam-ı vilâyetten sebk iden istirhâmın henüz is'âf buyurulmaması yüzünden emr-i inzibât-ı memlekete meşhûd olan teşviş günler geçtikçe artmakta ve alelhusûs tahsîlât-ı iş büsbütün durarak ne ramazânda ve ne de bayramda asakir-i şâhâne ve jandarma ve me'mûriye ve vilâyete bir veyâhût yarım maâş verilmedikten başka ta'yînât-ı askeriye dâhi icâb eden tedâbîr ile tedârik olunabildiğinden asakir-i şâhânedan ba'zıları Rusya Konsolosu'nun mâdâmesi gözü önünde Ermeni soymak ve ba'zı da geçen Ermenileri kapub kaçmak ve tenhâ sokaklarda her râst geldikleri Ermenilerin eşyâsını ğasb etmek gibi ahvâl-i gayr-ı marazîyeye başlamışlardır. İmdi bir gûna fesâd çıkarmalarına meydân vermemek kaydında bulunduğumuz Ermenilere nâsb edilen enzâr-ı dikkatin bir kat daha bu uğurda istihdâm olunacak asakir-i şâhânenin ahvâl-i meşrûheleri çâkerlerini dûçâr veleh etmiş olduğundan kendüsi uzak bir yerde olmayub bir günde işinin isbât-ı vücût etmesi mümkün olacağından nâş Alay Beyliğine ta'yîn-i istirhâmında bulunân Kaymakam Hakkı Bey'in iş'âr sâbık vechle şu bir iki gün zarfında tasdik me'mûriyeti yâhûd iktidâr ve faaliyetde onâ muâdil diğer birinin Alay Beyliğine nasbıyla emr-i inzibâtta ve tahsîlâtta bir eser-i faâliyet vücûda getirilmesi husûsuna delâlet buyurulması merhûn müsâade-i celîle-i âsafâneleridir.

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 66

Rusya hidmet-i askeriyesinden muhtac bir zâbit kumandasıyla dört yüz neferden merkeb yeni bir Ermeni eşkıyâ çetesinin Nahçıvan ile Van arasında tecemmu' ederek fırsat buldukları mahallerden memâlik-i şâhâneye duhûl ile ika'-ı şûriş fikrinde bulundukları Erzurum vilâyetinden vârid olân telgrafnâmede arz ve beyân olunur. Bu gibi ahvâllerin kabel vuku' menfî lâzım gelir iken dâima vuku'ndan sonra ma'lûmât-ı i'tâ edilmekle zuhûr-ı vukuâta meydân verilmekte ve Ermeniler ise ahâlî-i müslime kurayı mahv û tahrîb ederek ekseriyeti kazanmak istedikleri ve "biz din karındaşlarımızı vikâye ile intikamlarını almağla meşguller" yolda beyânâtta bulundukları hâlde onların fikir ve niyetlerini anlamamak gayrî kabîl görünmektedir. Binâen aleyh şu ahvâle karşı Hamiyet-i İslâmiye vicdânları mes'ûl etmek lâzım geleceğinden ve İslâm olân me'mûrin Devlet-i Alîye'nin ne ile meşgul oldukları ve bu hâlin ne vakte kadar devâm edeceği hayâtı suâl olarak bunun âkîbeti ise pek vâhim olacağından keyfiyet-i ber-mantuk-ı emr û fermân-ı hümayûn-ı Hazret-i Hilâfet-Penâhî Erzurum vilâyetine cevâben vesâir icâb eden vilâyete re'sen tebliğ edilmiş ve rütbe-i sâmiye-i müşîri ve Yâver-i Ekremlik gibi iki sıfat-ı celîleye hâiz olân zât-ı âlî-i âsafânelerinin hamiyet-i İslâmiye ve huzur-ı şevketnüşûr şâhânedeki taahhüdât ve te'mînât-ı ma'rûza-i düstûrileri ve elyevm Vâlîlerin fevkinde bir müfettiş fevkalâde bulunmaları melasebetile tadâbir ve icrââtında ânâ göre fiil ve eser gösterecekleri der-kâr bulunmuş idüğünün şerefsadır. Buyurulân emr û fermân hümayûn-ı cenâb-ı Hilâfet-Penâhî mantûk-ı münîfine tevfikân tebliğine ibtidâr kılındı olbabda

Fi 20 Temmuz Sene 312

Serkâtib Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Şâkir Paşa'dan 67

Yigirmi Temmuz târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı. Erzurum vilâyetinin ba'zı vesâitle âldığı haberin sıdk û kizbe ihtimâli der-kârdır. Maamâfih Rusya ve İran hudûdu üzerinde mütemâdiyen eşkıyâ çeteleri zuhûr etmekde olub hudûd-ı hakanîye müsellahân duhûl ile îka'-ı şûriş ettiklerinde cezâ-yı sezâlarını bulmakda oldukları gibi Erzurum vilâyetinin bildirdiği dört yüz neferlik eşkıyâ çetesinin sâye-i inâyet-

vâye-i cenâb-ı pâdişâhîde emsâli vechle def'-i mazarratı dahi eltâf-ı ilâhîyeden kaviyyen me'mûl ve mütenâzzırdır. İş bundan memâlik-i şâhâne dâhiline hâfiyyen ve müsellahan fırsat-yâb duhûl olamamalarında olup bu da hudûd-ı hakanîye müteselsilen nezâret-i altında tutulmasına ve hudûd me'mûrları hemîşe müteyakkız ve metîne bulunmalarına menût olduğu hâlde Rusya hudûdu oldukça bir kordon âlında ise de İran hudûdu bilküllîye muhafazadan hâlî olduğundan ve İranîler her nasılsa istihsâl fesâdinin kendilerine dahi mazarrat-ı nazara alınmayarak bu mâddeye lüzum-ı dâiresinde ehemmiyet verildiklerinden hudûd-u İranîye'nin şimdikinden daha ziyâde bir dikkat âltına alınabilmesi esbâbı istihzâr olunmak lâzımeden görünür. Bir de eşkıyâ çetelerinin hudûdu bilâ-mezâhim tecâvüz etmek üzere ittihâz eyledikleri tedbîr-i münferid hudûdun bir noktasını geçmek fikrinde olduklarını göstererek hudûd me'mûrlarının dikkatini o nokta üzerine celb ettikten sonra diğer bir noktadan geçmek olduğuna nazaran hudûd hâricinden gelen havâdisin kemâl-i ihtiyât ile telâkkî olunmak icâb eder. Hamiyet-i İslâmiyem ve ubudiyet-i çâkerânem zât-ı akdes-i hümayûn-ı cenâb-ı pâdişâhîye sadâkat ve taviyet-i vazîfe-i mukaddesiyle çâkerlerini cidden mükellef ve mukayyed şimdiye kadar o vazîfe-i mukaddese uğurunda ölmeden geldiği mertebelerde sa'y ve ikdâmdan bir an girû kalmadığım ve rütbe-i müşîrî ve yâver-i ekremlik gibi hâiz olmağla iftihârımı muhâzî-i eflâk-ı sıfât-ı âliyeden ziyâde ubûdiyet ve zimmetime müthimm/müthâm mârrü'l-arz vazîfe icâbından olarak velî ni'met efendimizin en küçük bir irâdeleri en ehemmiyetsiz bir hizmetleri uğurunda fedâ-yı cân etmeğe hazır û müheyyâ olduğum nezd-i ilhâm-vefd-i velî ni'met-i a'zâmîde mevâd-ı ma'lûmedendir. İşte bu vazîfe-i mukaddese sâikasıyla bidâyet-i me'mûriyet-i çâkerânemde âsârı meşhûd olan şûriş ve fesâdın teskîni için me'mûriyet ve haddimin fevkinde umûra müdâhale etmiş olduğuma delâlet eder ba'zı irâdât üzerine teskîn ihtilâli ordu-yı hümayûn ve Vilâyât-ı Sitte me'mûriyet-i mülkiye ve askeriyesine bırakılmaklığım ve çâkerî yalnız emr-i teftîşe müteallik umûra bakmaklığım daha ziyâde muvafık-ı marazî olacağını hiss û zann ettiğime binâen bilfiil müdâhaleden tedricen vâki' olunup aralıkta gerek ordu-yı hümayûna ve gerek vilâyetlere muvafık-ı hikmet siyâset gördüğüm husûsâta dâir fikr û mütâlâa beyânına hasr-ı muâmele etmek mecbûriyetinde bulunur idim. Mârrü'l-arz mârrü'l-arz telgrafnâme dâire-i ma'rûza dâhilinde olarak hükm-ü irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî harfiyyen tatbîk-i hareket edeceğimin cevâben arzına mücâseret kılınmış olmağın olbâbda

Fî 21 Temmuz sene 312

Müşîr Şâkir

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 68

21 Temmuz sene 312 târîhli telgrafnâme-i âsafâneleri arz-ı atebe-i ulyâ kılındı. Sadâkat ve hamiyet ve gayret-i sâmiye-i dâverîleri nezd-i şevket-vefd-i velî ni‘met-i bî-minnet-i a‘zamîde dâimâ mazhar-ı takdîr-i âlî ve neyyir-i teveccühât kudsiyet-âyât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî hakk-ı devletlerinde lâmi‘ ve müteâlî olmadığından bâ-irâde-i iltifât ifâde-i hazret-i pâdişâhî tebşîrine ve eşkıyânın hudûdun bir noktasından geçmek fikrini göstererek diğer cihetten tecâvüzü ta‘mîm gibi telgrafnâme-i düstûrîlerinde münderic desâis hakkında cihet-i mülkiye ve askeriyece celb-i enzâr-ı dikkat ve ba‘demâ dahi meslek-i mahsûs-u devletleri olduğu cihetle ibrâz-ma-esir-i sadâkat ve gayret buyurulması cümleten emr û fermân-ı hümâyûn-ı mülûkâneden bulunduğu ve mahdûm-ı devletleri Naim Bey’in ba‘zı düyûnu olduğu ma‘lûm-u merâhim-i melzûm-ı âlî buyurulmasıyla ihsân buyurulduğunun beyânına müsâraat kılındı.

Fi 22 Temmuz Sene 312

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 69

22 Temmuz sene 312 târîhli telgrafnâme-i dâverîlerinin “ve minnet-dârîye” gelmesinden aşağısı hallolunamadığından tekrâr buyurulması bâbında

Fi 24 Temmuz sene 312

Kâmil

Müfettiş Şâkir Paşa'dan 70

22 Temmuz sene 312 târîhli telgrafnâme-i âsafâneleri alındı. Teblîğ buyurulan emr û fermân-ı cenâb-ı pâdişâhîye imtisâlen ordu-yı hümâyûna ve hudûd

vilâyetlerine eşkıyâ çetesi hakkında hemen muhâbereye ibtidâr kılındı. Hakk-ı kemterânemde teveccühât-ı ekîd/iksîr? gayât-ı cenâb-ı velî ni‘met-i a‘zamînin berdevâm olduğu ve mahdûm kölelerinin inâyet-i pâdişâhîye karşı irtikâb eylediği yolsuz muâmelesi mazhar-ı afv û iğmâz-ı cenâb-ı pâdişâhî buyurularak kabâhati sadâkat ve ubûdiyet-i çâkerâneme bağışlandığı hakkında tebşîrât-ı dâverîlerinden dolayı ne yolda ifâ-yı vazîfe-i şeker-güzârî ve minnet-dârîye müsâraat edeceğimi biliyor isem de cebhe-i sadâkatimi zemîn-kûtâha vaz‘ ile duâ-yı izdiyâd ömr û şevket-i hümâyûna ve eşk-i şâdî dökerek dilim döndüğü kadar arz-ı şükran ve mahmidet ettiğimin atebe-i felek-mertebe-i hazret-i hilâfet-penâhîye arzı müsterhamdır olbâbda

Fî 24 Temmuz sene 312

Müşîr Şâkir

Müşîr Şâkir Paşa’ya 71

Cevâb 31 Temmuz sene 312 eski yerlerine avdet içün Hoy ve Salmas Şehbenderhânesine mürâcaat eden Ermenilerin kabûl edilmemeleri bâ-irâde-i seniyye-i mülûkâne tebliğ olunur olbâbda

Fî 3 Ağustos sene 312

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Müşîr Şâkir Paşa’dan 72

Arabgir Vukuâtı’ndan dolâyı Ma‘mûretü’l-aziz’de mevkûfen taht-ı mukâkemedede bulunan yüz beş Ermeni’nin muhâkemeleri hitâm bulunmak üzeredir. Şimdiye kadar icrâ edilen tahkîkâta bakılırsa bunlardan on dördünün mahkûmiyeti muhakkak ve yedisinin mahkûmiyeti nümâyân olub kusûrunun tebrîe-i zimmeti anlaşılıyor. Fesâdâtan dolayı mevkûf olân bu kadar Ermeni’nin muhâkeme-i tebrîe zimmet etmeleri siyâseten mahzûrdan gayr-i sâlim görünür. Diğer tarafta esnâ-yı

iğtişâşta katl ü yağmâ gibi cerâimden dolayı yüz elliye mütecâviz müslimînin mahkûmen ve maznûnen taht-ı tevkîf ve ta'kîbde bulundukları misillü mârrü'l-arz tebrîe-i zimmetleri tahakkuk ederek sebîlleri tahliye olunacak Ermenilerin diğer Müslümanlar aleyhinde yeniden yeniye bu makûle dua kapıları açacakları der-kâr olup hükümete mürâcaat vukunda bu makûle iddiâların bir kısmına bakılarak diğer kısmını iğmâz ile geçirmek nasıl muvafık-ı ma'delet-i seniyye değil ise bilakis iğtişâştan dolâyı birçok Müslümân'ın taht-ı tevkîf ve muhâkemeye alınması mümkün olamaz. Binâberîn bundan dolâyı hükûmet ve adliye me'mûrlarına birçok âile tahaddüs ve zımnında bir haylî uygunsuzluk tevellüd eylemek mülâhazadan bâid değildir. Diyarbekir'den Edirne'ye tahvîl-i me'mûriyet eden Fransız Konsolosu çâkerleriyle mülâkatda Diyarbekir taraflarında âsâyîş iâde olunmuş ise de fikirler hâlâ heyecânda olduğundan bir fenâlık tevellüd edebilmek ihtimâli bâid olmadığını ve âsâyîşin bilküllüye takrîri ahvâl-i mâzîye hatt-ı nâdân çekmek olmağla ya'ni afv-ı umûmî i'lânına vâbeste bulunduğunu beyân etmiş ve bu fikrini Dersaadet'te Fransa Sefâreti'ne kabûl ettirmeğe çalışacağı tabîi bulunmuştur. Mütâlaât-ı ma'rûzadan melhûz olan gavâil-i istikbâliyye çâre olmak üzere evvelâ memalik-i ecnebiyeden fesâd-ı niyet ile memâlik-i mahrûsaya girmiş olanlar sâniyen dâhil olub uzaktan yakından fesâdı idâre veyâhûd san'at-ı rûhânîyeti hasebiyle va'z ü nasîhat vererek halkı fesâda taslît ü imâle edenler sâlisen komitenin ba'zı efrâd-ı aleyhinde ahkâm-ı terhîbiyesini icrâ etmek üzere me'mûrîn kabûl etmiş bulunan râbian hükûmetin ahâlî-i İslâmiyemizin ısdârı maksadıyla teşekkül eden şekavet çeteleri silkine girenler bi'l-istisnâ kemâ-kân muhâkeme edilip tebeyyün edeceği medhâllerine göre cezâ-yı sezâları verilmek şartıyla iğtişâş-ı ma'lûmeden bugüne kadar fesâd işi için mevkûf bulunan âhâddan kusûr-u Ermenilerle iğtişâş esnâsında katl ü nehb ü gâret yolunda irtikâb-ı cûrm ü cinâyet eden Müslümanlar da mücerred her sınıf teb'a-i şâhâneleri hakkında bî-dirîğ ve erzân buyurulan merâhim-i cihân-kıymet-i velî ni'met-i a'zamî cümlesinden olmak üzere sefâretlerce müdâhale ve iltimâsa meydân verilmeyerek ve nihâyet tebrîe-i zimmetlerini müntec olacak muhâkemelerinin netîcelenmesine intizâr edilmeyerek mütekarrübü'l-hulûl olan rûz-i firûz-u cülûs-u hümayûn-u meyâmin-me'nûs münâsebetiyle mazhar-ı afv ü merhamet-i cenâb-ı şehriyârî buyurulması hâlen ve siyâseten muvafık-ı hikmet olacağı ve pîşvâ-yı fesâd olan sâbık patrikin def'i üzerine Ermeniler hakkında neyyir-i merhamet ü işfâk-ı cenâb-ı hilâfet-penâhînin müceddeden lem'a-nisâr olmağa başladığına bir nişâne-i alenî gösterilmiş bulunacağı ve mahâkimden berâet istihsâliyle zâten tahliye olunacak Ermenilerin ber-minvâl-i ma'rûz afv-ı âlî-i cenâb-ı velî ni'met-i a'zamîye mazhar buyurularak çıkarılmaları ile'l-ebed berbâd nedâmet ve sefâlet içinde bulunan Ermeni efkâr-ı efkâr-ı umûmiyesince te'sîr-i ma'nevî hâsıl edeceği gibi bundan muhâkemeleri esnâsında gerek hukûk-u umûmiye ve gerek müdâfaa şâhidlerinin huzûr-u

muhâkemedede tasvîr edecekleri vakayi'-i lâyihanın cerâid-i muhâkeme kayd ü zabtıyla i'lâmât-ı derc olunması gibi mahâzîre dahi hâcet kalmayacağı vârid hâtır-ı ubeydânem olmuş ise de her hâlde sâha-pîrâ-yı sudûr olacak re'y-zerîn-i hikmet-i karîn-i hilâfet-penâhî ne merkezde ise isâbet anda olacağının arz-ı ifâdesine cür'et kılındı olbâbda

Fî 12 Ağustos sene 312

Yâver-i Ekrem

Şâkir

Müşîr Şâkir Paşa'ya 73

Cevâb 12 Ağustos sene 312 mütâlâa-i ma'rûza-i müşîrâneleri âsârıyla müsbet olân hasâfet-i düstûrîlerinin mir'ât-ı mücellâsı olmağla berâber vazîfe-i mühimme-i mevdû'alarını sadâkat-i müsellemleri dâiresinde îfâya i'tinâ-yı âlîlerini mübeyyen olarak mahzûziyet-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhîyi müstelzim olduğu ve selâm-ı selâmet-i encam-ı velî ni'met-i bî-minnet-i a'zamî ile taltîf buyuruldukları ve sûret-i ma'rûza zâten buraca der-dest-i tezekkür ve mütâlâa olduğundan şu bir iki gün zarfında hâsıl olacak netîcenin taraf-ı müşîrânelerine de bildirileceği bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne tebşîr ü teblîğ olunur olbâbda

Fi 13 Ağustos sene 312

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Müfettiş Şâkir Paşa'dan 74

Cevâb 13 Ağustos sene 312 ma'rûzât-ı çâkerânem uhde-i ubûdiyete müterettib vazîfe cümlesinden bulunduğu hâlde mücerred teberrükât-ı sıdk-ı nişân-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîlerinde taziyâne-i şevk ü ikdâm olmak üzere bî-dirîğ buyurulan

iltifât-ı cihân-derecât-ı hazret-i pâdişâhîden bu kerre dahi hisse-dâr fahr û mübâhât buyurulduğundan dolayı lâzıme-i şeker-güzârının edâsında kalemim lâl ve fikrim bî-mecâl olmağla muvâzıbı olduğum tedâbîr-i ömr û şevket-i hümayûnları duâsının yeni bir şevk ile tekrârına ibtidâr ve Arabgir Muhâkemesi'nin ba'zı tedâbîr ile sudûr-u irâde-i seniyyeye kadar avk û te'hîr edilmesi esbâb ve vesâilini istihzâr eylediğimin ve yarınki perşembe günü buradan da Muş'a müteveccihen hareket edeceğimin arzına müsâraat eylerim olbâbda

Fî Ağustos sene 312

Müşîr Şâkir Paşa

Müşîr Şâkir Paşa'ya 75

Vilâyât-ı Sitte ıslâhât lâyihasının hapishâne ve tevkif-hânelerin idâresine âid nizâmât-ı mevcûde ahkâmının tamâmıyla icrâ olunacağını mübeyyen olân beşinci mâddesine ibtinâden bu bâbda tedkîkat-ı mütemâdiye icrâsı adliye müfettişlerine teblîğ olunduğu ve yirmi yedinci mâddesinde muharrer bulunduğu vechle ekrâdın yaylak ve kışlaklarına azîmet ve avdetlerinde tedâbîr-i inzibâtiye ittihâzı hakkında kumandanlıklarda îfâ-yı teblîgat edildiği ve idâreye müteallik me'mûriyetlerde ahâlî-i gayr-ı müslimenin dahi istihdâmı hakkında beşinci mâddesinin mevki'-i icrâyâ vaz'ı için vilâyâta me'zûniyet verildiği ve livâ ve kazâ mecâlisi idâresine dâir idâre-i umûmiye-i vilâyât-ı nizâmnâme ve ta'lîmâtındaki ahkâma riâyet olunmasını mutazammın olân altıncı ve tahkîkat-ı evveliye hey'etinin muntazaman îfâ-yı vazîfe edeceğini mübeyyen bulunan yigirmi altıncı mâddelerinin tesri'i tabîi idüğünden tahsîsât-ı mezkûreye dâir şimdiye kadar cereyân etmiş olması lâzım gelen muâmelâtın ve mevâdd-ı meşrûhanın nerelerde ve ne dereceye kadar mevki'-i icrâyâ konulmuş olduğunun tafsîlâtıyla müsâraaten arz-ı atebe-i ulyâ kılınması lüzûmu bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî teblîğ olunur olbâbda

Fî 25 Ağustos sene 312

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Müfettiş Şâkir Paşa'dan 76

Cevâb 25 Ağustos sene 312 mukarrerât-ı ıslâhiyenin beşinci mâddesinde muharrer olduğu üzere hapishâneler idâresine âid nizâmât-ı mevcûde ahkâmının tamâmını icrâsına mütemâdiyen dikkat olunması Bâb-ı Âlî tarafından adliye müfettişlerine tevcih ve taraf-ı çâkerânemden dahi te'kid olunmuş olduğundan mahâkim-i adliyeye karşı nizâmât-ı mevcûde ahkâmı icrâ olunmakda ise de nizâmname-i dâhilisinde mûnderic darü's-sına'a tertîbi ve hıfzıssıhhaya göre hapishânelerin tathîr ve tanzîmi mes'eleleri ile lüzûmu kadar me'mûr ve gardiyan ta'yîni küllî masârifi istilzâm edeceğine mebnî bu cihetleri henüz mevki'i icrâyâ konulamamıştır. Kumandanlara tebliğ olunan hükm-ü idâde-i seniyye mûcibince aşâirin yaylak ve kışlaklara azimet ve avdetlerinde ahâlî-i mütevattineye îka'-ı hasâr edebilecekleri mahallerde emr-i inzibâtıye i'tinâ ve lüzûmî yerlerde jandarma terfîk ü isrâ kılındığından sâye-i selâmet-vâye-i hazret-i pâdişâhîde bunca Hristiyan teb'a-i sâdika-i pâdişâhî hakkında hiçbir gûnâ taaddiyât vuku'na meydân verilmemiştir. Beşinci mâdde hükmüne tevfikân idâreye müteallik me'mûrlara teb'a-i gayr-i müslimeden dahi me'mûriyetini Bâb-ı Âlî'den vilâyetlere ve taraf-ı çâkerâneme ve vesâyâ tebliğ olunmuş ve nisbet-i ma'lûme dâiresini tecâvüz etmeyecek derecelerde Hristiyan me'mûr istihdâmı mukarrer bulunmuş ise de bu karârın mevki'-i icrâyâ vaz'ı zımnında âlât-ı müstahdem bulunan me'mûrîn-i müsellimenin açığa çıkarılması muvafık-ı ma'delet-i seniyye olamayacağı gibi Erzurum Sivas ve Bâyezid vilâyetleri için tanzîm edilen ve diğer vilâyetler için dahi mahallerince tanzîm ve takdîmi mukarrer bulunan teşkilât-ı mülkiye ve mâliye ve adliye cedvelleri Bâb-ı Âlice tasdik ve arz olunup irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulmadıkça açıktan me'mûr ta'yîn ü istihdâmı kâbil olamayacağı cihetle şimdilik mûnhâl olân yerlere Hristiyanlardan isti'dâdî olanlarının ta'yîni ve teşkilâtın tatbikatındaki me'mûriyetlere tevzi' olunmak üzere aklâm-ı hükûmâtâ mülâzemeten kaydı ile kanâat olunmuş ve fakat yeniden teşkil olunan polis komiser ve efrâdı nisbet-i ma'lûme üzerine tertîb ü ta'yîn edilmiştir. Jandarma tensikatında jandarma dâiresinin her ne sebebe mebnî ise gösterdiği müşkilâta mebnî bunca ma'rûzât hilâfına olarak henüz alayların şekl ü terettübüne dâir icrâsı lâzım gelen ıslâhâtın tamâmıyla mevki'-i tatbîke vaz'ına imkân bulunamadığından açık mahallere biraz gayr-ı müslim efrâd-ı kayd edilip hiçbir vilâyetlerde nisbet-i ma'lûme raddesine îsâl olunamamıştır. Mukarrerât-ı ıslâhiyenin altıncı mâddesi ahkâmı nizâmname-i dâiresinde olarak tamâmıyla cereyân etmekde ve yigirmi altıncı mâddesinde muharrertahkikat-ı evveliyeye hey'eti Erzurum ve Sivas'da mevki'-i tatbîke konulmuş

ve Mamüretü'l-aziz'de dahi teşkîl tevcîh ve tenbîh edilmiş idüğünün ve Bitlis Van ve Diyarbekir merkezlerine muvâsalat-ı çâkerânem de henüz teşkîl olunmamış ise de der-hâl teşkîl ettirilmek tabîi bulunduğunun cevâben arzına müsâraat kılınmış olmağla olbâbda

Fî 26 Ağustos sene 312

Müşîr Şâkir

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 77

Salmas'ta tecemmu'ları arz olunan Ermeni fesedesinin Kürd ve Acem kıyâfetine olarak memâlik-i mahrûsa-i şâhâneye duhûl etmek fikrinde bulundukları Erzurum vilâyetinden iş'âr kılındığından fesede-i merkûmenin tecâvüzâta kat'iyen meydân verilmemesi için iktizâ eden tedâbîr-i fiiliyenin ittihâzı şeref-sudûr. Buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olarak dördüncü ordu-yı hümayûn müşîriyet-i celîlesiyle Ferîk Sadeddin Paşa Hazretlerine îfâsı teblîgat kılınmış olmağla olbâbda

Fî 26 Temmuz sene 312

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Müfettiş Şâkir Paşa'dan 78

Hudûd-u İraniye'nin hâl-i hâzırıyla taht-ı nezâretde tutulmasının imkânsızlığı hasebiyle bir müddetden berüdüdür kısım kısım hudûdu geçmekte olup nefis-i Van şehrini devr ile îka'-i şekavet eden çeteler cihet-i askeriye ve mülkiyeden arz olunduğu vechle tazyîk olarak gerçi mahallerinden hârice sürülmüş taharriyâta muktezî tedâbîr ittihâz kılınmış ise de nefis-i Van şehrinin haylûce vâsi' bir dâire dâhilinde dağınık ve binâberîn medhâl ve mahreci karışık bir hâlde bulunmasıyla eşkiyânın tahassun ettikleri mahallerin muhâsara ve tazayyukunda asâkir-i şâhânenin

pek ziyâde dûcâr-ı müşkilât olduğu görülmüş ve haber alınmıştır. Şundan istinbât olduğuna göre şehir-i mezkûrun bu hâlimden proshyan eşkıyâsının vakit vakit istifâde ederek bir derece sükûnet peydâ olduktan sonra ef'âl-i şekavet-kârâneyi tekrâr etmelerine ve bu sûretle Van'da saltanat-ı seniyyenin idâme-i âsâyışine muktedir olamayacağını icbâbına göstermek fikrine hizmet eylemeleri ağıleb-i ihtimâlâtan olduğundan ve başkaca arz olunduğu vechle hudûdun muhafazası zımnında divân-ı umûmiye ve rûsûmat ve reji idâirelerinin muâvenet-i nakdiyeleriyle teşkîl olunmak lâzım gelen hudûd alayının tertîb ve teşkîli bir haylî zamâna ihtiyâc göstereceğinden Acmiyazin (Eçmiadzin)? cihetinden tertîb olunarak İran cihetinden sevk olunmakda bulunan çetelerin icrâ-yı şekavetlerine zamânı müsâid bulacakları Van'a duhûllerine mûmânaât olunmak üzere hudûd ahvâlinin tanzîmine kadar intizâre maslahatın olmayıp bir tedbîr-i serî' ittihâzı zarûrî görünüyor. Tedbîr-i mezkûra gelince Van bağları hudûdu hâricinde her ikisinin arası nihâyet on dakikayı tecâvüz etmeyecek sûrette erbâb-ı cerâiminin hâline göre intihâb olunacak nokta-i münâsebeye bir onbaşı takımsız istî'âba kâfi alâ-cenâhu'l-isti'câl yigirmi kadar kordon yapıdırılıb derûnlarında sekizer nihâyet onar nefer ta'biye ve beher beş altı karağolun gerülerine lede'l-hâce imdâda müheyyâ bağların tamâmen hudûdu üzerinde birer bölüklük mutarassıd karakol mevki'leri ittihâz olunarak her vakit ve ale'l-husûs meylet? memlekete girip çıkmak isteyen mechûlu'l-ahvâl eşhâsın yol üzerlerinde polis ve jandarmalar vaz'ıyla ittihâz kılınacak kapu mahallerinden çıkmağa mecbûr tutulması ve bu iş için nihâyetü'n-nihâye iki tabur asâkir-i şâhâne istihdâm kılınarak kusûr-u mevcûdun dâhil-i memleketde şimdi tertîb edildikleri mahallerde bulundurulmaları ve eşkıyânın derûn-u şehre gireceğine binâen te'mîne kâfi bir tedbîr olacağı tahattur olunur. Burada kerpiceden hâne yapmak pek ehven idüğünden ahâlîce ebniyeye iâne ettirilmekde imkânsız olmadığından bu makûle küçük bir kordonun ise teşkîlinin bin beş yüz guruşla meydâna getirülmesi ihtimâle nazaran masârifâtı dahi istiksâr olunacak mertebeye varamayacağı der-kârdır Ferik Sadeddin Paşa Hazretleri ile bi'l-müzâkere kararlaştırılan bu sûret-i nezd-i âlî-i velî ni'met-i a'zamîde tasvîb buyurulduğu takdîrde vakit geçmeksizin Bâb-ı Âliye ve makam-ı seraskerîye bu yolda evâmîr-i i'tâsının teblîği istirhâm olunur.

Fî 14 Eylül Sene 312

Müşîr Şâkir

Müşîr Şâkir Paşa'dan 79

Cevâb 17 Eylül sene 312 saltanat-ı seniyye ile İran arâzî faslı olân hatt-ı hudûdun muhâfazasızlığı hâricden gelecek eşkıyâ çetesinin duhûlüne isti'dâd verdiğinden hudûdun hâl-i hâzırıyla erbâb-ı fesâdın tecâvüzünü cidden men' eylemek mümkün olmayacağı Sadeddin Paşa tarafından ittihâz olunan tedâbîr ve sarf edilen ikdâmât hilâfına olarak ibtidâ buraya bir sâat evvel hudûdda muhtelifü'l-eşkâl çetelerin haber alınmaksızın duhûllarıyla sâbit ve âşikârdır. Rûsûmât ve düyûn-u umûmiye reji idâreleri hesâbına olarak hükûmet-i seniyyenin emri altında bir hudûd alayı teşkiline dâir bugünkü posta ile takdîm olunmuş olân arîza-i çâkerânem hükmü hemen mazhar-ı tasvîb-i âlî olsa bile alayın teşkili ve kordon ve istinâd karakolları binâsının te'sisi hasâd mevsiminde kâbil olamayacağından mevsim-i bahâr hulûlüne kadar bir tedbîr-i serî' ittihâzı lüzûmu lede'l-müzâkere takarrür etmiştir. Açıkta açığa gelecek eşkıyâ çetelerinin sâye-i satvet-vâye-i cenâb-ı hilâfet-penâhda kıdvetiyeleri pek müşkil olmadığı der-kâr olup bunda şâyân-ı nâil olân cihet hiçbir vechle abluka ve ihâtası müteassir olân nefsi-i Van kasabasıyla civârındaki hânelere eşkıyânın hafîyyen fûrce-yâb duhûl olmakda idüğü bu def'a bizzât edilen tahkîkattan meydâna çıkmıştır binâenaleyh hukûk-u hem-civâriye karşı eşkıyâ çetelerinin tertîb ve tesrîbine müsâade olunmaması şâyed memalik-i ecnebiyeden bir takrîb-i güzerân etmeğe yol bulanlar olur ise saltanat-ı seniyye ile tedâbîr-i serî'a ittihâzına ve hudûd üzerinde eşkıyânın der-dest kılınmasına medâr olabilmek üzere keyfiyetin hemen telgrafla iş'âr edilmesi gibi muâvenet-i devlete anlatılmasında mahzur-u siyâsî var ise edilecek tedbîr-i muvakkat bi'z-zarûr iki cihete inhisâr etmiş olur. Bunun biri çetelerin hudûdu tecâvüz ile memâlik-i şâhâne dâhiline girdiklerinde hemen haber verilmesi ve bu haber üzerine nefsi-i Van'a dâhil olmazdan evvel karşılamakdır. Diğerisi ise haber alınmaksızın Van civârına kadar gelseler bile memlekete sühûletle girmek ve çıkmak için memleket hâricinde bir küçük kordon hattı teşkil edilerek ehl-i arz gürûhunun duhûlü için yol ağızlarına muhassas kapucular tertîb olunarak bu kapulardan gayrı mahallerden duhûl ü hurûcun men' edilmesidir. Eşkıyâ güzergâhı olân cihânın ekseri aşâir-i ekrâd olmağla bu makûle ahvâlde müteyakkızâne hareket ve taraf taraf mütecessisler irsâliyle böyle eşkıyâ çetesinin geçtiği haber alındığı veya görüldüğü hâlde bizzât taaddî ve taarruza kalkışılmayarak keyfiyet-ı duhûllarında merkez vilâyete ve askerî kumandanlarına telgraflarla ihbâr edilmesine dâir beyne'l-ekrâd zî-nüfûs bir me'mûr irsâliyle rüesâ ve aşâire tenbîhât ve telkînât icrâsıyla berâber Van fırkası mevcûdundan dört taburunun hudûdu muhâfaza maksadıyla mümtâz bir mevki'de merkez ittihâz ederek işbu merkez-civârında eşkıyâya güzergâh olân bir iki noktaya dahi birer bölükden ibâret mutarassıd karakollar te'biye olunub

bunlara da tefahhusât ve tecessüsât hakkında şiddetli evâmîr ve ta'lîmât i'tâsı sûretinden başka bir gayr-ı tedbîr için yapılacak bir şey' dahi anlaşılmış ve şimdiki ta'biye-i askerîde binâenaleyh maksada muvâfık olub ceza ve ba'zı ta'dîlât ile bu sûrete râbîta verilmiş ve kusûr-u asâkir-i şâhânenin de Van merkezine ve civârına cem' ve tahşîdâtı lede'l-müzâkere kararlaştırılmış ve tenbîhât ve telkînât icrâsına muktedir bir me'mûr ele geçtiği anda gönderilmiş ve asâkir-i şâhânenin dahi ta'dîlât-ı ma'rûzaya tevfiğ mukarrer bulunmuştur. İkinci tedbîre gelince bunun 14 Eylül sene 312 târîhlû telgrafnâme-i çâkerânemde arz olunan kordonların ihdâsı ve asâkir-i şâhânenin iki taburunun tahsîsen kordonlara ve kordonların istinâd-gâhına ve bir taburunun dahi civârda bulunan nukat-ı mühimmeye yerleştirilmesiyle kusûrunun topluca kışlada veyâ sâir münâsib mahallere ikamesine ve bu da telgrafnâme-i ma'rûzun mazhar-ı tasvîb-i âlî buyurulmasına menûttur. Tedâbîr-i ma'rûza askeriye kuvve-i kâhireye âid tedâbîrden olub dâhil-i memleketde eşkiyâyâ pâdâş olân o başların muâvenet-i eşkiyâyâ şitâb edememeleri ve derûn-u şehirde muhtefî idükleri rivâyet olunan erbâb-ı fesâdın ihtifâ ve îka'-i fesâda meydân bulamamaları gibi zabıtaya müteallik tedâbîr vilâyet-i celîle polisi ve jandarmasına âid vazîfeden bulunduğu hâlde işbu iki hey'etin bu vazîfeyi îfâyâ muktedir bir hâlde bulunmadığı anlaşılab gerçi jandarmanın mukarrerât-ı ıslâhiyeye tevfiğân şu aralık tensik olunması mahzûrdan sâlim olamayacağı anlaşıldığına binâen zabıtanın bu cihetine tensikatında ağır davranılması tabîi ise de polis komiser ve efrâdınca ta'dîlât icrâsıyla vezâif-i me'mûrînleriyle mütenâsib bir hâle ifrâğı ciheti düşünülüp vilâyete teblîgat-ı lâzîme icrâ kılınmış ve dâhil-i memlekette ba'zı me'mûrîn-i hafîye istihdâmı lüzûmu dahi tefhîm olunmuştur. İşte mevsimin müsâadesizliği cihetle bu sene bundan ziyâde bir şey' yapılmak kâbil olamayacağı ve tedâbîr-i ma'rûzanın tatbîkine ve ümerâ-yı askeriye bir derece kadar muâvenet-i nakdiye icrâsı hâlinde sâye-i satvet-vâye-i hazret-i mülûkânede muvakkata olunan te'mîn-i âsâyîş olunmuş olacağı tahazzur olunur olbâbda

Fi 18 Eylül sene 312

Müşîr Şâkir

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 80

İki üç gündür Dâhiliye Nâzırı Paşa Hazretleriyle Vilâyât-ı Sitte Vâilileri arasında cereyân etmekte olân muhâberât-ı telgrafiye göre mukarrerât-ı

ıslâhiyeden bir kısmının icrâ kılındığı ve bir kısmının tatbikatına şürû' kılındığı anlaşılmaqda iken sefâretle henüz bir şey' yapılmadığı iddiâ ısrâr ediyorlar. Binâberîn şimdiye kadar icrâ olunan ve icrâsına şürû' kılınan mevâdın hemen ve girûye kalan mevâda başlandıkca sefâretlere bildirilmek üzere onların da peyderpey telgrafla arz arz-ı atebe-i ulyâ kılınması muktezâ-yı emr û fermân-ı hümâyûn-u cenâb-ı hilâfet-penâhîdendir olbabda

Fî 12 Teşrîn-i Evvel sene 312

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Müfettiş Şâkir Paşa'dan 81

Fi 12 Teşrîn-i evvel sene 312 târihlû telgrafnâme-i âlileri yol üzerinde alındı. Henüz hiçbir şey yapılmadığına dâir sefâretlerin iddiâ ve ısrârları ma'lûmât-ı sahîhaya müstenid olmadığını zât-ı mâdde ta'yînine kâfidir. Islâhât-ı lâyihasının hiçbir fıkrası yokdur ki Vilâyât-ı Sitte'nin her birinde tatbikatına teşebbüs olmuş bulunmasun. Şöyle ki lâyiha-i mezkûrenin dördüncü maddesi muâvinlerle kaymakamlara âid olup Dâhiliye Nezâreti tarafından icrââtına şürû' olunarak vilâyetlerin kâffesine bâ-irâde-i seniye muâvin ta'yîn olunduğu gibi henüz erbâb-ı fesâdın şer ve mefsedetine cevelân-gâh olan Van, Bitlis vilâyetlerinin gayr-ı mahallerde hemen ve vilâyet-i mezkûrenin dahi sükûn û salâhının takarrüründe bi't-tedric ta'yîn olunmak mukarrer bulunmuşdur. Beşinci maddede hükmünce nüfusu nisbeti taayyün olunmuş ve idâreye müteallik me'mûriyetlere teb'a-i gayr-ı müslimeden münâsibi vechle me'mûrlar ta'yîne teşebbüs olunmuş ise de nisbet-i ma'lûmeye îsâli ya me'mûrîn-i hâzireden birtakımının me'mûriyetlerden ihrâcına yahûd peyderpey takdîm kılınan teşkilât defterinin muhteviyâtının kabûlüne vâbeste olup birinci ma'delet-i seniye mugâyir ve ikincisi ise ba'zı masârife zâire ihtiyârına menût olduğundan Bâb-ı Âlice ba'zı mertebe tereddüdü mûcib olmağla şimdilik ehliyet ve kifâyetleri tahakkuk eden teb'a-i gayr-ı müslime tâliblerinin vuku' bulân münhallâta ta'yînleri sûretinden başka çâre olmamasına mebnî vilâyetlere teblîgat îfâsıyla kanâat edilmiştir. Altıncı maddede hükmü Vilâyet Nizâmnamesi mûcibince her vilâyetde câridir. Yedinci maddeden on yedinci maddeye kadar nâhiye teşkilâtından ibâret olan mevâd-ı ıslâhiye hükmü Vilâyât-ı

Sitte'nin kâffesinde mevki'-i tatbîke vaz' olunub taksîmâtı hemen bitmiş ve ba'zı vilâyetlerde intihâbât bile başlanmışdır ve on sekizinci mâddeler ahkâmı şimdi cârî olduğu gibi intihâbâtın hitâmında dahi nevâkısı ikmâl olunmak mukarrerdir. On dokuzuncu mâddesinde beyân olunan adliye müfettişleri elyevm icrâ-yı vazîfe ile meşgûldürler. Yigirminci mâdde mûcibince vilâyâtın ihtiyâcı nisbetinde hukûk-u muhtelifeden tertîb olunan polis defâtiri lî-eclî't-tedkîk tevârîh-i muhtelifi ile Bâb-ı Âliye takdîm olunmuş ve ekser mahallerde istihdâm olunmakda bulunmuşdur. Yigirmi birinci mâdde hükmüne tevfikân nevâhîye polis ifrâzı mes'elesi intihâbâtın hitâmına muallakdır. Yigirmi ikinci mâdde ve yigirmi üçüncü mâddeler hükmüne ve Vilâyât-ı Sitte'nin ihtiyâcât-ı muhakkakasına göre altı jandarma alayından beşinin tensîkatı bi'l-icrâ defâtiri tevârîh-i muhtelifi ile Bâb-ı Âliye ve Bâb-ı Seraskeriye gönderilmiştir. Köy bekçilerine âid olân yigirmi dördüncü mâddenin tatbîki ta'yîn-i vezâife vâbeste olduğundan Bâb-ı Âlî'den vuku' bulân iş'âr üzerine vazîfelerinin mâhiyeti taayyün edecek sûrette kaleme alınan Nizâmnâme müsveddesi Fî 22 Haziran, sene 312 târîhinde Bâb-ı Âlî'ye takdîm kılınmışdır. Yigirmi beşinci mâdde hükmü mûcibince hapishânelerin Ahkâm-ı Kanûniye Dâiresinde, adliye müfettişleri tarafından nezâret olunmakda bulunduğu gibi hey'et-i müfettişîye tarafından dahi bakılmaktadır. Yigirmi altıncı mâdde hükmüne tevfikân her vilâyet ve her sancakta tahkîkat-ı evveliye hey'eti teşkîl olunmuş ve icrâ-yı me'mûriyet etmekde bulunmuş ise de vilâyet nizâmnâmesinin buna müteallik mevâdi mübhem ve şümûllü olmak münâsebetiyle tefsîr û tahdîdi Bâb-ı Âlî'den istîzân olunmuşdur. Yigirmi yedinci mâddede mûnderic fıkradan birincisi ve üçüncüsü imkânın müsâadesi mertebede nazara alınarak uygunsuzluğa meydân verilmeksizin yayla(k) ve kışlaklara azîmet ve avdetlerinde me'mûrlar terfîk olunmuş ve binâen aleyh bir vukuâta meydân verilmemiştir. İkinci fıkroda mûnderic silâh memnû'iyeti şâyiası geçen şûrişin vuku'na bâdî esbâb-ı müstakileden başlucası olmak sıfatıyla efkâr-ı aşâire sû-i te'sîrine nazaran en ziyâde şâyân-ı teemmül ve ihtiyât olduğundan bidâyeten kasaba ve şehirler derûnunda silâh taşımak taht-ı memnû'iyete aldırılmış ve hâricen zamân-ı müsâadesine kadar bu tedbîrin te'hîri lüzûmu hasen olunmuşdur. Hâmiye Hafîf Sûvârî Alaylarının ikmâl-i intizâm ve inzibâtları yirgimi sekizinci mâddede mev'ûd kanûnnâme-i askerînin neşr û irsâline mütevakkıftır. Yigirmi dokuzuncu mâdde hükmünce emlâk senedâtının tedkîk ve muâyenesi için muhtelit defter-i hâkânî komisyonları teşkîl olunmuşdur. Hakkıyla îfâ-yı vazîfe edebilmeleri için mev'ûd olân ta'lîmât ve nizâmnâmenin bir kadem-i akdem irsâli iktizâ eder otuzuncu mâdde hükmünce her vilâyetin ehemmiyet-i mâliyei nisbetinde olarak tertîb olunan tahsildâr hey'etinin defâtiri tevârîh-i muhtelifi ile Bâb-ı Âlî'ye takdîm olunmuş ise de tasarrufâta riâyet mülâhazasıyla henüz hiçbirisi tasdîk olunmamışdır. Otuz birinci mâdde hükmü ta'lîmâtına tevfikân icrâ olunmaktadır fakat a'sâr ta'lîmâtı ahkâmı ve

ihâle iltizâm mesleği devâm etdikce hazîne-i mâliyenin sene-be-sene vâridâtı tenezzül edeceği bu senenin ihâleâtı dahi isbât û te'yîd eylediğinden usûl-u mevcûdenin bir başka kâlıbı ifrâğı lüzûmu bu kerre dahi arz û istirhâma cür'et eyledim. Angarya usûlüne gelince bu usûl zâten mülga olduğu gibi mukarrerât-ı ıstılâhiyede bi'l-istisnâ tecvîz buyurulmuş olduğu hâlde nâfia nezâretinin ittihâz eylediği kaide netîcesi olarak umûr-u mezkûrede bile cârî olmamakda bulunduğundan diğer telgrafnâme-i çâkerânemde tafsîl eylediğim vechle turuk-u askeriye ve ticâriye inşââtı marazî-i âlî-i hilâfet-penâhî olarak pek girû kalmıştır. İşte mukarrerât-ı ıslâhiyenin tatbîkatı derecesi hulâsaten bâlâda arz û ta'dâd kılınmış olmağın olbâbda

Fî 17 Teşrîn-i Evvel sene 312

Müşîr

Şâkir

Müfettiş Şâkir Paşa'dan 82

Mahremâne sefâretlerin şimdi(ye) kadar bir şey' yapılmadığına dâir olân iddiâları teb'a-i gayr-ı müslimenin idâre ve mâl me'mûriyetlerine ve jandarma ve polise kayd û kabûllerinde ağırca davranılmakda olduğuna ve tahsildârla tertîb olunmamağla elân tahsîlâtın jandarma ma'rifetiyle icrâsında devâm olunmakda olduğuna mebnî olduğu şüphesizdir. Hristiyan'dan jandarma kayd û kabûlünde pek de sû-i te'sîri olmayacağı der-kâr ise de Van ve Bitlis vilâyetlerinde bu muâmelenin birdenbire icrâsı beyne'l-aşâir pek ziyâde sû-i te'sîri olacağı mütâlaasına mebnî ecânibe ser-rîşte-i şikâyet olmamak üzere resmen kayd û kabûl muamelesine teşebbüs olunarak lâzım gelen tahkîkatta ağır davranılmağla uzadılub yevmiye iki nihâyet üç tâlib kayd olunmak sûretiyle ihtiyât ve teennî edilmesi Van ve Bitlis vilâyetlerine teveccüh olunmuş idi. Vilâyetlerce hüsn-ü idâre edildiği hâlde şikâyâta mahal kalmayacağı tabîi olabileceğinden ancak idâre me'mûrlarına nisbet-i ma'lûme derecesinde Hristiyan ta'yîn olunmak mes'elesi pek çok zamâna mütevakkıf olub tesri' için me'mûrîn-i mevcûdeden tenkîhât icrâsı lâzımedendir. Ondan yerine Hristiyan ta'yîn olunmasının beyne'l-islâm ne derecelerde te'sîr hâsıl edeceğini ta'rîf-i iktizâ etmeyüb binâen aleyh bi't-tanzîm tevârîh-i muhtelif ile takdîm ettiğim teşkîlât defterinin kabûl ve tasdikinden başka çâre yogise de teşkîlât-ı mezkûrenin

mûcib olacağı bir mikdâr munsarif zammını Bâb-ı Âlî kabûlde tereddüd ettiğinden münhallâta ta'yîn olunmak ve bunda da kifâyet ve ehliyet aranılmak lâzım gelüb mukarrerât-ı ıslâhiyenin bu fıkrası pek mahdûd bir dâireye münhasır kalmıştır. Bitlis, İngiltere Konsolosu ile olunân mülâkatda idâre ettiği lisândan sefâretlerin tahsildârlara pek ziyâde ehemmiyet vermekde oldukları anlâşılıyor. Hâlbuki yeniden masraf kapusu açmakdan tevakkî olunduğuna mebnî tahsîsât-ı sâbika dâiresinde tahsildâr ta'yîni husûsunda vilâyetlere verilen evâmir-i muktezâsından olmasıyla ve bu sûret-i cesîm bir kazâya ancak bir tahsildâr isâbet etmesiyle henüz mûcib-i şikâyet olân tahsîlât mes'elesine netîce verilmek için jandarmalar istihdâmından istiğnâ hâsıl olmalıdır. Tahsildârların dahi bittab' nisbet-i ma'lûmeye tâbi' tutulması lâzım geleceğinden ba'zı kazâda bulunacak tahsildârların Hristiyan'dan olması gibi mahzûr-u ma'nevî nazar-ı nazara alınmamış olsa bile tekmîl birkazâ ve karyesinin tahsîlâtını ekseriyet-i nezâret-i celîlesi tarafından ihtiyâr olunân nâ-be-mahal tasarrufât mülkünden matlûb netîceye vusûl-i müyesser olamayacağı ve şimdi her vilâyette seneden seneye vâridâtın yüzde on beş veya yigirmisi bekayâda kalmakta olduğu hâlde tahsildârlarca edilen tasarrufât sâyesinde kırkı ve belki ellisi bekayâda kalub masraftan edilen cüz'î tasarrufâta mukabil vâridâtdan zâyîât vuku' bulacağı bî-ıştibâhdır. Dört yüz nüfûsu muharrereyi hâvî olân Bitlis vilâyetinin vâridât-ı mütehakkıkası on dört milyonu tecâvüz etmediği ve bunun da behemehâl bekayâda kalmış bulunduğu hesâb olunur ise bi'l-farz ağnâm ve virgü ve müteferrika nâmıyla âtiyyen beher nüfûstan hazîne-i devlete verdiği parasına da otuz gurusu tecâvüz etmediği vâridât imkanını isbâta kifâyet eder. Zânnederim ıslâhâtın bu nokta-i nazardan muhâkemesinde mevhumat kabilinden olân tasarruf mütâlââtı bir tarafa birağılarak devletçe lüzûmü olân ıslâhâtın olduğu gece mevki' tatbîke vazıyla masraftan tasarrufata bedel tezyîd vâridât ciheti iltizâm buyurulmak Saltanat-ı Seniyye'nin menâfi' mâliye ve siyâsîyesi mukteziyâtından bulunduğu çâkerlerince muhakkak bulunduğu cihetle hasbe's-sadaka-i mahremâne arzına cesâret eylerim olbabda

Fî 18 Teşrîn-i Evvel Sene 312

Müfettiş Müşîr

Şâkir

Müfettiş Müşîr Şâkir Paşa'ya 83

Cevap Fî 18 Kânûn-i Evvel 312 mûmâ ileyh Ali Abdurrezzak'ın Dersaâdete celbi makrûn müsâade-i seniyye-i Hazreti Hilâfet-penâhîye buyrularak vilâyete teblîğ keyfiyet kılınmış olmağla olbabda

Fî 19 Kânûn-i Evvel 312

Serkâtib Hazret-i Şehriyârî

Tahsîn

Başkitabe'ye Müfettiş Şâkir Paşa'dan 84

Cevap 19 Kânûn-i Evvel, sene 312 târîhli telğrafnâme-i çâkerâneme arz edildiğim vechle Urfa tarafıyla Haleb'e gitmeğe âmâde hasb'el-seyâhat paraya ihtiyâç olub mütedâhil bulunân maâşat-ı âcizânem tesviyesi zımında Defterdârlığa mürâcaat da mâbeyn-i hümâyûn'dan aldığı emre binâen Dersaadet'e irsâlât icrâsına mecbûriyetini serd ederek maâş veremeyeceğini beyân etmektedir. Parası hareket kabil olamayacağından hiç olmaz ise bir maâşın hemen tesviyesi zımında vilâyet emr-i i'tâsı istirhâmına cür'et ederim olbabda

Fî 1 Kânûn-i Sâni Sene 312

Şâkir

Bu Dahi 85

İran'nın Hoy şehrinde Saltanat-ı Seniyye Şehbenderinden şimdi alınmış olan Fî 19 Şubat, sene 312 târîhlü ve şifreli telğrafnâmenin aynen zirde nakline ve mevki'-i mezkûr merkez-i fesâd ve müttebi'-i erâcîf olduğu cihetle oradaki Saltanat-ı Seniyye Şehbenderinden esmâ' edilmek üzere yevmiye envâ'-ı ekâzib icâd edildiği ma'lûm olduğundan telğrafnâme muhteviyâtının yüzde doksanı şâyân-ı i'timât

olmamak lazım geleceğinin ilâveten arzına müsâraa kılınmış ve maamâfih keyfiyetden Van vilâyetine ve kumandanlığına dahi ma'lûmât verilerek istihbârât-ı vâkıanın ta'mîk ve tashîh zımında Salmas'a hafiyen me'mûr irsâl-i ihtâr edilmiş olmağın olbabda

Fî 23 Şubat Sene 313

Müfettiş Şâkir

Sûret

Rusya'dan posta posta her gün birtakım Ermeniler göndermekdedir. Bu hafta postasıyla müfsidine gelen mektublarda fedâyiler Osmanlı İhtilâlcî Fırkasıyla ittihâd ederek martdan sonra İstanbul'da şiddetlü bir vukuât çıkaracakları ve bir günde buradaki fesedenin Van ve sâir taraflara duhûl ile nihâyet mayısa kadar şiddetli bir şûriş ika'ları tavsiye kılındığı dâire-i âcizanem dâhilinde bulunan müfsidin hazırlık görmekte oldukları ma'rûzdur.

Bu Dahi 86

Me'mûriyeti çâkerânemin birâz vakit daha imtidâd edeceği reviş hâlden anlaşıyor. Yâverân cenâb-ı Pâdişâhî silkinde bulunân ikinci çâkerzâdeleri Nedim'in me'mûriyetle olması bile iki üç ay me'zûniyetle nezd-i çâkerâneme gönderilmesini merhamet velî ni'met-i âzamiye'den Kemâl-i tazarru'la niyâzda bulunduğumun atabe-i felekmertebe-i Hazret-i Hilâfet-Penâhî'ye arzını istirhâm ederim olbabda

Fî 27 Mayıs Sene 313

Müfettiş Şâkir

Başkitabe Müfettiş Şâkir Paşa'dan 87

Yigirmi yedi Mayıs, sene 313 târîhli telgrafnâme-i âcizânem ile Sivas'dan vâki' olân niyâz-ı çâkerâneme dâir nehûz bir gûna irâde-i seniyye teblîğ buyurulmadığından nâşî pek aşuru mahzûn ve mûkedderim evlâtlarımdan mahrûmiyet cezâsını müstelzim olabilecek bir kabâhâtde bulunduğum gibi Haleb Vâlîsi Râif Paşa'dan dirîğ buyurulmayan müsâade-i seniyye-i cenâb-ı velî ni'met-i a'zamın çâkerlerinden dirîğ buyurulmasını mûcib âhir bir sebep dahi tasavvur edemediğim cihetle ma'rûzât-ı çâkerânem hasbe'l-gaye arz olunmamıştır. Fikrine düşmek çâkerîleri için pek tabîî olmağla tekrâr mürâcaat ve istid'â mülâbesesiyle inâyet mecbûriyetinde bulunurum. Kırk yedi sene müddet bezl-i cân edercesine hizmeti sebk eden kavlin efendisine mürâcaatı mes'elesi endâhte-i kûşe-i nisyân edilmek şîme-i mürüvvet ve şân me'mûrin alîleriyle mütenâsib olamayacağından iş bu ma'rûzât-ı çâkerânemde olsun bâlâ emhâl arzını ricâ ederim olbabda

Fî 16 Temmuz sene 313

Müfettiş Müşîr

Şâkir

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 88

Cevap 16 Temmuz, sene 313 Nedim Bey'le diğerk mahdûm devletlerinde bir ay mülâkat-ı muvakkaten azîmetlerine müsâade-i seniyye erzân buyurulub kendülerine yarın sabah teblîğ kılınacağı ber-mantûk-ı emr û fermân-ı hümayûn-ı mülûkâne teblîğ olunur olbabda

Fî 18 Temmuz Sene 313

Mâbeyn-i hümayûn-ı mülûkâne kâtiplerinden

Mehmed Kâmil

Müşîr Şâkir Paşa Hazretlerine 89

Hamidiye Süvârî Alayları aleyhinde olarak Bâb-ı Âlî'ye ba'zı iş'ârât-ı âsafâneleri mesmû' âlî buyurulub muhasenât-ı teşkilâtı şimdiye kadar zât-ı devletlerince de takayyüd olunân mezkûr alaylar hakkında o yolda Bab-ı Âlî'ye iş'ârât-ı müşîrânelerinin vuku' bulması ve hîn-i azîmet-i âsafânelerinde küçük kasr-ı hümâyûnda huzur-ı hazret-i hilâfet-penâhîde olarak din ve nâmus üzerine ettikleri ahd ü yeminin böyle çabuk unutulması ve hâiz oldukları Yâver-i Ekremlik iktizâsının tahattur-u buyurulmâması doğrusu teessüfü mûcib ve sadâkat-ı alîlerinde muğayir olduğundan ve mezkûr alayların imhâsına sebebiyet verdirmek İslâmiyet aleyhine bir hareket demek bulunduğundan zikr olunân iş'âr devletlerini nakz ü ibtal edecek sûretde hemen Bâb-ı Âlî'ye iş'âretde bulunmaları ve bir haylî zamandan berü bir gûna ma'rûzâtta bulunmadığından bunun sebebiyle ba'demâ ahvâl-i câriyeden atabe-i ulyâya arz-ı ma'lûmât eylemeleri şerefsâdır olân irade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâyı âlîsindendir olbabda

Fî 17 Teşrîn-i Evvel Sene 313

Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Kâtiblerinden

Mehmed Kâmil

Yâver-i Ekrem Müfettiş Şâkir Paşa Hazretlerinden 90

Dünki târîhli telgrafnâme-i âlîleri alındı. Hamîdiye Alayları aleyhinde Bâbı Âlî'ye hiçbir iş'ârâtta bulunmâmışımıdır. Makam-ı sadâretten şimdi aldığım telgrafnâmede dâhi tarafı çâkerânemden iş'âr vuku'na dâir bir şeyi olmayüb ba'zı istihbârâta göre mezkûr alaylar hakkında hâsıl etmiş olduğum fikr ve mülâhazadan bahs olduğuna ve yigirmi altı Temmuz târîhli ve on iki rakamlı emir nâme-i sâmiye cevaben mütekaddim yigirmi yedi Ağustos târîhli ve beş yüz seksen numrolu arıza-i müfâsala fikr ü mütâlâa-i çâkerânemin ta'yîn mâhiyetine şâhid âdil bulunduğu binâen Hamidiye Alayları aleyhdarlığıma dâir sem'i hümâyûna îsâl olunân haberin sarf-ı ükzûbeden ibâret bulunduğu ve bunun belkide bâ-ecânib tarafından veyâhûd cidden aleyh-dârlıkda bulunmakda olân ba'zı me'mûrîn tarafından icâd ü li-ecli't-teyîd-i çâkerlerine esnâd olunmak istenildiği meydândadır. Teşkilât-ı vâkıânın memâlikî şâhânenin emr ü müdâfaasında kuvve-i umûmiye-i

İslâmiye'ye ne gibi hizmetleri istifâdeler istihzâr edeceğini ve intizâm-ı inzibât-ı dahiliye ne derecelerde vâsi' bir kapu açdığını takdir ve i'tirâf edenlerin birincisi olduğum cihetle teşkîlât-ı mezkûreye aleyh-dârlık edemeyecek ve hatta ahd ü yemîn etmemiş olursam dahi makam-ı hilâfet-i uzmâyâ her gûna şübhe tereddüden biri olân sadâkat ve ubûdiyetim icâbınca hükümet-i seniyyenin menâfi'-i lâtuhsâsına karşı teşkîlât-ı vâkıa aleyhinde denilebilecek fikr ve mütâlaada bulunmayacağım nezdi âliye-i velî ni'met-i a'zamiyede cümleden ziyâde ma'lûm ve müberhen olduğu hâlde asılsız bir haber üzerine telğrafnâme-i âlîlerinde mûnderic tekdîr tevbihesiz edilişim. Merhamet ve ma'delet-i seniyye ile kabil tevfiğ olmadığından ve böyle muallâ bi'l-âğrâz ihbârı fedây-ı can edercesine ibrâz ettiğim hizmet ve sadâkatımı leke-dâr etmekde bulunduğunu görerek me'yûs olmamak nâ-kabil olduğundan telğrafnâmenin halinde bi'l-ihitiyâr eşk teessür ve teessüf dökerek ağıladım. Şimdiye kadar Bâb-ı Âlî'ye vâkî' olân ma'ruzât-ı çâkerânem işbu alayların menâfi'-i mâddeye ve ma'nevîyesinin büyüklüğünden ve binâen aleyh ikmâl-i intizâm ve inzibâtı lüzûmundan bâhis olduğundan şimdi aldığım irade-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî'ye binâen Bâb-ı Âlî'ye'den alınân telğrafnâmeye yazacağım cevâb evvelki iş'ârâtımı nakz ve iptal sûretinde olmayub bilâkis iş'ârât-ı çâkerânem hükmünü te'yid ma'nâsını mutazammın olmak tabîi bulunduğunun arzına müsâraat kılınmış olmağın olbabda

Fî 18 Teşrîn-i evvel sene 313

Müfettiş Yâver-i Ekrem

Şâkir

Başkitabe'den Müfettiş Şâkir Paşa'ya 91

Vilâyet-i Sitte'de tahsilât olmadığı ve usûl-i mâliyece müşkilât ve zarûret yüz gösterdiği ve Ermeni erbâb-ı fesâdı tarafından bir vuku' zuhûra getirüldüğü takdirde me'mûrin mahallinde müşkil bir hâlde bulunduğu velhâsıl vilâyât-ı mezkûre ahvâlinin iyü olmadığı arz-ı atabe-i ulyâ kılınmış olup tarafı devletlerinden Bâb-ı Âlî'ye yazılân şeylerin öşrü derecede mâbeyn-i hümayûn-ı mülûkâneye tafsilât arz olunmamakda olduğundan ve bed-hâhân devlet'ce oralarda ne gibi entrikalar cereyânı istenilmekte ve bundan mülk-ü devletce nasıl mazarât tevellüd edeceği

meydânda bulunduğuna binâen sadâkat-ı alîye-i âsafâneleri icâbınca vilâyet-i mezkûrede ahvâli hakkındaki tahkâkat ve malumat ve mütâlaât-ı devletlerinin hemen ve muvazzahan telgrafala arz-ı ve iş'âr-ı ber-mantûk-ı emr û fermân hümâyûn-ı mülûkâne tebliğ olunur olbabda

Fî Kânûn-i Sânî sene 313

Serkatib-i Hazret-i Şehriyari

Tahsîn

Başkitabe Müfettiş Şâkir Paşa'dan 92

Fi 9 Teşrîn-i sânî, sene 313 târîhli telğrafnâme-i âîleri alındı. Devr û teftîşin ikmâlinde Vilâyât-ı Sitte'nin şâyân-ı? idâresine dâir ayrılân tahkîkata sâvî devâir-i âidesine irsâl olunân muharrerât ve levâyih ahkâmı bir lâyihada hulâsa edilerek Sivas'dan mütekaddim Fî 29 Haziran, sene 313 târîhlü, 375 rakamlı âriza-i âciziyle savb-ı âlîlerine ba's ve tesyâr kılınmış ve levâyih-i mezkûre hulâsattan husûsat-ı mâliyyeye müteallik her bir tafsîlâtı muhtevî bulunmuştur. Mütâlaasından dahi müstebân olacağı üzere Vilâyât-ı Sitte'nin her birinde ve alelhusûs Van ve Bitlis vilâyetlerinde emr-i cenâbında gösterilen rehâvet eseri olarak öteden berü müşkilât-ı mâliyeden şikâyet eksik olmadığı gibi şu son vakitlerde ahvâl-i hâzîrenin ilcââtıyla müşkilât-ı mezkûrenin gereği gibi iştîdâd etmiş olduğunda iştibâh yoğise de kabul ve sarf-ı hukukunu hâiz mülkiye ve mâliye me'mûrları meyânındaki erbâb-ı iffet-i müşkilât içinde hidemat-ı vücûdiyeyed bulunduğunu göstermek ve erbâb-ı menfaat ise bu müşkilâtın sözünü kabûl ve sarfda menâfi' husûsîmizi alt etmek maksadına mebni mârrü'l-beyân müşkilât-ı mâliyyeyi bire beş kat olarak i'zâm etmeyi ve bunu her gelûb gidene müftehirâne söylemeyi i'tiyâd etmiş de müşkilât-ı mezkûrenin atabe-i felekmertebe-i Hazret-i Hilâfet-penâhîye arz edildiği mertebelerde olmadığı mahal-i bahis ve cidâl değildir. Erzurum vilâyeti yetmiş bin lirâ ve Trabzon vilâyeti ise vâridât-ı umûmiyenin yüzde altmışı ya'nî iki yüz bin lirâ derecesinde havâle ahz etdiğini iddiâ etmekde bulunmuş oldukları hâlde he'yet teftîşi tarafından ayrılân teftîşde emvâl-i mütehakkıka verilen fazla havâlenin mikdârı gayet cüz'î bir şey olduğuna dâir tahkîkat-ı vâki'a Mâliye Nezaretine bildirilmiştir Müşkilât-ı ma'rûzâtında bu husûsda te'sîrât-ı nâ-kabil inkâr-ı hümâyûn her nasıl olur ise olsun bütcede nevâzen hâsıl olmadıkca taraf taraf müşkilât-ı mâliye tahaddüs edeceği der-

kâr ve binâen alyh bu hâlin istirfâ'na servet-i ahâlî terakkî ettirilmekle o tespitde vâridât-ı istihsâlinde ve bu sûretle muvâzene-i mâliyenin ikmâlinden başka çâre ve tedbîr edilmesi mahâl olduğu bedîdâr ise de herhâlde şimdiki vâridât-ı hüsn-ü cibâyete edildiği ve bekâyaya bırakılmadığı takdirde şimdi şiddetli mahsûs olan müşkilât-ı olvakitler hiss olmayacak dereceye varacaktır mukarrerât-ı ıslâhiye cümlesinden olmak üzere tahsildârlar tertibi emr-i cibâyetin hüsn-ü cereyânını te'mîn maksadından olduğu ve merkez Saltanât'da müşkil teftiş komisyonunun vazifesi icrâât-ı vâkıanın mukarrerât-ı tevfiğ edilib edilmediğini teftiş etmeye münhasır bulunmak lâzım geldiği hâlde hiçbir ma'lûmâne binâ edilmeyerek komisyon mezkûr vazife ve salâhiyet hâricinde tahsildârlara mahsûs bir nizâm-nâme kaleme almış ve taraf-ı çâkeriden kabil tatbîk olmadığına dâir vuku' bulân ma'rûzât-ı vermede bulunân ta'lîmât-ı seniyye mûcibince kabil tatbîk olmayan mukarrerât-ı ahkâmın derhâl Bâb-ı Âlî'ye arzıyla kabil tatbîk bir hâle icrâ'ı mesâilini müeyyid ahkâma ittibâen dermeyân ettiğim i'tirâzata iltifât olunmayarak ve hatta taraf-ı çâkerâyeye ma'lûmât verilmeye tenezzül edilmeyerek ta'lîmât-ı mezkûre ahkâmının mer'îyyeti doğrudan doğruya Bâb-ı Âlî'den Vilâyât'a emr edilmiş olmasıyla bu müşkilâtdan dahi me'mûl olduğu mertebelerde istifâde edilemediğinden kemâ kâne tahsîlât işi müzebzeb bir hâlde kalub sitte mâlından külliyyetlü bekâyaya kalmak mâddesi devam etmekde bulunmuş ve bu sûretle heyet teftişinde def' ve habsiyetine hâle getirilmek tecvîz edilmiştir. Vilâyât-ı Sitte'nin vâridât-ı umumiye-i seneviyesi yüz yigirmi milyon gurusu derecesinde olduğu hâlde üç yüz senesinden berü bekayâsı üç yüz milyon gurusu râddesine varmış ve seneden seneye tezayüd etmekde bulunmuş olması müşkilât-ı mâliyenin münbais olduğunu îzâha kâfi olabileceğini zuhûr ederim. Gerçi mecâri-i nakliyyât tedariki emrinde ya'nî yollar inşââtında nâfia nezâretinin ittihâz ettiği kâvaid akçe te'sîrâtına yol inşââtı kesb-i su'ûbet edüb Dördüncü Orduyu Hümâyûn mıntokası dahilinde taraf-ı askerîye hiç bu kadar diyecek radede bulunduğu gibi ahâlî için mûcib servet olabilecek tarik-i ticâret nâmıyla da hiç yol yapılmadığına binâen servet ahâlîye pek çok tenezzül ve tedennî meşhûd olduğu cây-ı inkâr değildir. Üç milyon beş yüz bin nüfûs muharrereyi muhtevî olan Vilâyât-ı Sitte'nin senevî yüz yigirmi milyon gurusu mükellefiyeti şimdilik pek de ahâlînin kudret-i mâliyesi fevkinde olmasına nazaran Ummûr-u tahsîliyede ahâlînin kudretsizliği esbâb-ı dermeyân olunmağa ahvâl-i cariye mütehâmmil olmamak lâzım gelir. Ninâen aleyh vird-i zabân âlemiyyân olan müşkilât-ı mâliye sözü tahsîlâtın yolsuzluğundan ve bu da mükellefiyetin tenevvü'ü hasebiyle mükellefiyet-i ahâlînin derecât-ı mükellefiyetleri basit olmamak kaziyesinin dahil-i külliyesi ile beraber tahsîlat ve sarfiyat işi mâliye ve mülkiye me'mûrları arasında müşevveş kalub bunların her birlerine gösterilen vezâifin ıttırâdsızlığından illeri geldiği fikir ü zahâbında bulunurum işte me'mûrin lisânında modalaşmış olan bu sözü ortadan

kâldırmak için tefsîr edilen esbâb-ı mûcibeyi bertaraf etmeğe mütevakıf olub birinci derecede servet-i ahâlinin terfisini müstelzim tarafı ticâriye inşââtına ve Nehirlerin mecarî-i nakliyât haline ifrâğına mâni‘ olarak nâfia nezaretinin mütehaddi? olan kavâid akîmesinin muvakkaten olsun ta‘îliyle her ne sûretle olursa olsun ticâreti ve harekâtı askerîye’yi teshîl edecek yollar inşââtına girmeye nâm verilmek ahâlînin mükellefiyeti tenevvüden kurtarılıb tevhid edilmek ve emr-i tahsîlat mâliye me’mûrlarına haâle edilüb mülkiye me’mûrlarına gerek kibâr ve gerek sigar olanlara hak nezaret verilerek bunların bu sûretle mâliye me’mûrlarının mes’ûliyetine teşrîk edilmek ve tefîş komisyonunun salâhiyet vezâifi hâricinde kaleme aldığı nâ-kabil tatbîk tahsildârlar tâ‘lîmât-ı i‘tirâzat-ı çâkerânem vechle ta‘dîl olunub tahsildârlığın vezâif ve mes’ûliyeti bir kaide altına alınmak gibi tedâbîr ittihâzıyla mümkün olabileceği mütebâdir hatırı mülukânemdir Mütâalât-ı çâkerî mazhar-ı tasvîb-i âlî olub da Bâb-ı Âlî’ye o sûretle o emri seniyye tebliğ husûsuna müsâadei velî ni‘met-i a‘zamî erzân buyurulduğu takdirde tebliğ buyurulân irâdat-ı seniyye ile berâber sene tahsîlâtının bir habbe bekâya kalûr ise umûr-ı mâliye me’mûrlarıyla me’mûrin mülkiyenin dahi şedidden mes’ûl tutulmuş ve sene mâlından vukû‘ bulacak tahsîlâta hâle getirilmemek şartıyla sehle’t-tahsîl olan bekayâtın tahsîli ve muhtâc emhâl-i müteferrik ve mütemetti’t-tahsîl olanlarının terkîn-i kuyûdu lâzımedendir. Bekayâ için de mahsûs komisyonlar teşkîli ve vülât ve mutasarrıflıklar dâireleri keşf için devre mecbûriyetleri fermân buyurulacak olur ise mâlca şa‘bân? hükûmeti endişeye düşüren müzâyakanın mümkün mertebe ber-taraf olacağından şübhe yokdur saded-i bahs Ermeni erbâb-ı fesâdına intikal edeceği bu aralık Rusya ve İngiltere Konsoloslarından her biri vukû‘ bulân iğtişâşdan dolâyı yekdiğeri ithâm mesleğini tutub her biri kendisini ve kendi devletini fesâd aleyh-darı göstermeğe ikdâm etmekte ve dâhili Ermeniler dahi kat‘îyen ika‘-ı şûriş ve fesâddan müctenib görülmekte bulunuyorlar. Hâricden gelecek birkaç şakînin men‘-i tasallutâtı ise endişeye tahammül olamayüb öyle zamânda sevkîyât-ı askerîye’ye muktezî mübâlağanın tedâriki emrinde kusûr edilemeyeceği der-kârdır. Alelhusûs Hamidiye Alaylarında ta‘lîmi zımnında başkaca kaleme alınıb derdest takdîm olan arâza ve lâyiha mündericâtına tatbîkan tertib tezyîd edilecek süvârî bölükleriyle cevelân-gâh şekâvet olan mahaleler taht-ı tarassud da bulundurulmakda ve Van’da mütehaşşid Piyâde Askeri Şâhânenin bir büyük kısmı geri alınarak ihtiyât makamında idâresi sehl mutavassıt mahallelerde birleştirileceği vechle ta‘biye-i askerîye ta‘dîl edildiği hâlde sâye-i inâyet-vâye-i cenâb-ı Pâdişâhîde hâricden gelen olsa bile fûrce-yâb duhûl olamamaları ve bilfarz edenlerin dahi fesâd çıkarmağa meydân bulamamaları esbâb-ı istikmâl edilmiş olur. Velhâsıl iki buçuk sene müddet edebildiğim tefîşât ve tahkîkat-ı çâkerânemin hülâsası mevâd-ı ma‘rûzayı muhtevî bulunmuş olduğu olbabda

Fî 11 Kânûn-ı Sâni Sene 313

Müfettiş Müşîr

Şâkir

Müfettiş Şâkir Paşa'ya 93

Devlet-i Aliye teb'asından olarak Kafkasya'da bulunân otuz bin nüfûs râddesindeki Ermenilerin memleketlerine iâdeleri ve çünkü bunlar Anâdoluy-ı şâhânede mütemekkin teb'a-i Devlet-i Aliye'den ve ashâb-ı emlâk ve erbâb-ı zirâatden olub bir kısmının Devlet-i Aliye pasaportuyla ve bir kısmınıkide iğtişâşât-ı vâkıâ esnâlarında firâr sûretiyle Rusya hudûduna hicret etdikleri iddiâsıyla me'vâyı kadîmelerine ircâları Rusya Devleti tarafından musırren teklîf edilmekte olduğundan ve bu Ermenilerin bir kısmı an-asl teb'a-i Devlet-i Aliye'den iken Rusya Muhârebesinde ve daha sonra kat'iyen alâka ederek hicret etmiş bulunması mütehammil ise de ekseriyetin memâlik-i şâhânede ika'-ı ihtilâl için Amerika ve İrân ve sâire cihetlerinden tedârik edilmiş serserî ve ihtilâlcî makûlesi olub şimdi bunların Devlet-i Aliye teb'ası oldukları iddiâsıyla ekseriyet nüfûsu kazanmak için birçok Ermenilerin Anadolu'ya idhâli gibi bir maksad hafî mahsûs bulunduğundan musâlahât ehemmiyetini derpîş ederek ve hîn-i azîmet devletlerinin huzur-ı hümayûn-ı mülûkânede cereyân eden mükâlemeye dahi der-hâtır buyurarak bir muktezâ-yı sadâkât ve ubûdiyet Vilâyât-ı Sitte dâhilinden hicret etmiş Ermeni var ise kanğı (hangi) kazâ ve mahallelerden ne kadar nüfûs ne vakit hicret ettiklerinin ve ashâb-ı mülk ve zirâatdan olub olmadıklarının gayet sahîh ve mahremâne olarak tahkîkiyle netîce-i hâsılasında mütâllaât-ı müşîrâneleriyle berâber yarın akşama kadar arz-ı atabe-i ulyâ buyurulmuş irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî iktizâ-yı âliyesindendir olbabda

Fî 8 Mayıs Sene 314

Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Kâtiplerinden

Mehmed Kâmil

Müşîr Şâkir Paşa'dan 94

Sekiz Mayıs târihli telgrafnâme-i âlîlerine cevaptır. Kaç def'alar Dâhiliye Nezâretine dahi bildirdiğim vechle bedelât-ı askerîye mektûmâtı neticesi olârak Ermenilerin nüfûsları mazbût olmadığından bilfarz irade-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî'nin müsaâdesi olub da Ermeni sâkin kazâların umûmuna mürâcaatla defter istenilmiş olsa dahi gayet sahîh defter-i tanzîmine imkân bulunamaz. Maamâfih evvel û âhîr Kafkasya ve Kırım cihetine giden Ermeni teb'a-i Pâdişâhî beyân olunân otuz bin adamdan aşağı değil ise de bunların birtakımı fesâd imâretinden evvel Rusya memleketinde tütün zirâatinin ta'mîmi maksadına mebnî Rusya Hükümet me'mûrları tarafından ayrılân teşvîk ve pasaport ve nevl husûsunda gösterilen teshîlât üzerine oltaraflara gidenlerdir ki avdet ârzûsunda olmadıkları gibi şu aralık Rusya Devleti'nin onları iâde teşebbüsünde bulunması dahi ihmâl hâricinde görünüyor. Diğer birtakımı dahi fesâd-ı ahîrenin bidâyetinden geçen seneye kadar emniyetsizlik üzerine ticâret vesîlesiyle veya terk-i tâbiyet etmek veyâhûd fesâddan dolâyı ta'kîbât-ı adliyeden kurtulmak niyetiyle girüb Rusya hudûdundan te'min-i maîşet edemeyenlerdir ki bunların mikdârı herhalde otuz bin neferden çok aşağıdır. Bunlardan ise bir kısmı külliyesinin avdet etmemek niyetiyle gitmiş olmaları hasebiyle bir râbta ve münâsebetleri olmamak lâzım geleceğine ve bu hâlde memâlik-i şâhâne dâhilinde sükûnet ve istikrâr bulunmuş olân âsâyışın düşmanı bu misillü işsiz güçsüz erbâb-ı fesâdın kabûl teklifi Saltanat-ı Seniye ile Rusya arasında tahmînen sâbit ve pâyidâr olân münâsebet-i dostaneye tevâfuk edemeyeceğine binâen Rusya Devleti'nin teklîf vâkii'-i pek doğru olamamak tabiidir. Binâen aleyh hükümetin ruhsât-ı resmiyesiyle gidenlerin bila-mâni' kabulü mukarrer olduğu ve sâ-i fesâd oldukları muhtemel olânların kabûl edememekde Devlet-i Aliye ma'zûr bulunduğu cevabıyla mukabele olunmak ve bu sûretle çâre bulamadığı takdîrde hudûd üzerinde münâsebet bir sûretle kapu ta'yîni olunarak oraya Saltanat-ı Seniye me'mûrlarından tefrîk ve tahbîre muktedir olânlarından iki üç me'mûr bi'l-irsâl Rusya me'mûrlarıyla birleşüb bir tahkîk komisyonu ehemmiyetinde ictimâ' ederek avdet etmek üzere evvel-i komisyona mürâcaat eden Ermenilerin ahvâlleri bit-tahkîk emlâk sâhibi oldukları muhakkak olânların kâbulü olmayanların redî sûreti teklîf olunur ise mahzûrât-ı melhûzaya oldukça dâfi' bir sûret verilmiş olacağı mütebâdir hâtır-ı kasırdır olbabda

Fî 9 Mayıs, Sene 314

Yaver-i Ekrem Müşîr Şâkir

Müşîr Şâkir Paşa'ya 95

Zâten âli-i müşîrânelerinin berât-ı münharifü'l-mizâc oldukları mesmû'-ı Âli Hazret-i Pâdişâhî olmağla ber-mantûk-ı ermr û fermân hümâyûn-ı mülûkâne-i hâtır devletlerinin istifsârına müsâraat kılındı olbabda

Fî 26 Mayıs, Sene 314

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Kâtiplerinden

Mehmed Kâmil

Müşîr Şâkir Paşa'dan 96

Fî 26 Mayıs, sene 314 tegrâfnâme-i âlîleri cevaptır. Biraz değil geçen hafta âdetâ beyne'l-ümîd ve iltibâs hasta düşmüş olduğum hâlde sâye-i inâyetvaye-i cenâb-ı Pâdişâhî'de Merzifon ve Samsun ve Amasya'dan yetiştirilen etîbbânın muâvenetiyle ve daha doğrucası kemâkân Başkitabe-i celîle tarafından teblîğ olunân devây-ı iltifât-ı kutsiyet âyât-ı hilâfet-penâhî'nin te'sîriyetine binâen hamdullâhi teâlâ îâdeten sıhhat etmeye başlâmış idim. Telgrâfnâme-i âlîleriyle teblîğ edilen ikinci iltifât-ı velî ni'met bilcümle imrâz vücudumu ekseri a'zam gibi izâle ve imhâ ve kalb-i nizârıma şevk û şâdî cism-i nizârıma hayât tâze i'tâ etmiş olduğundan hâkipa-yı kudsiyet ihtivâyı Hazret-i Pâdişâhî'ye yüzler sürerek ma'rûz-ı şükrânda takdîm ihtirâmât-ı ubûdiyet-kâreneye mücâseret eylediğimin atabe-i felek-mertebe-i Hazret-i Hilâfet-Penâhiye arz-ı ricâsına müsâraat kılındı olbabda

Fî 27 Mayıs, Sene 314

Yâver-i Ekrem

Şâkir

Havza'da Müşîr Şâkir Paşa Hazretlerine 97

Cevap 27 Mayıs, sene 314 sadâkat ve dirâyet müsâleme-i asafâneleri hasebiyle sıhhat devletleri nezd-i maâlî vefd-i mlûkânede pek kıymetdâr ve mültezim olduğundan iâdeten âfiyet buyurduklarının haberi badi-i mahzûziyet-i seniyye olarak bir kerede selâm mes'adet-peyâm-ı hazret-i hilâfet-penâhî ile taltîf buyurulduklarının ber-mantûk emr û femân hümâyûnû Hazret-i Pâdişâhî tebşîrine ve icâb ederse Dersaâdet'den ve hatta Avrupa'dan bile en sadık tabîb celb ve iğrâm buyurulabileceği gibi orada tedâvî-i devletlerine i'tinâ ve ibrâz sadâkat etmiş olan tabîblerin rütbe ve nişân veya atabe-i seniyye ile mi taltîfleri münâsebet olacağının arzı ve inbâsına ve bir müddet tebdîl-i âb ve hava için Vilâyât-ı Sitte-i şâhânede âb ve havası en ziyâde lutûf ve vücûd-ı âli dâverânelerine en müsâit olan mahalle azimetlerine müsâade-i seniyye erzân buyurulmakda olduğunun ve maamâfih Dersaâdet'den müfârakat-ı devletlerinin huzûrû müfiz olunur. Mülûkânede arz ettikleri ahd ve te'mînât vechle ifây-ı vazîfe-i müşîrânelerine kemâ kâne sadâkatle sarf-ı mâhasal makderet buyurmaları matlûb ve mütenazzır-ı âlî idüğünün ilâveten teblîğine müsâarat kılındı olbabda

Fî 30 Mayıs, Sene 314

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Kâtiplerinden

Mehmed Kâmil

Merzifon'da Müşîr Şâkir Paşa'ya 98

Fî 30 Mayıs, 314 târihli telgrafnâme-i âlîlerinin her biri sarfının muhtefî olduğu nev' nev' eltâf ve inâyat-ı cenâb-ı velî n'imet-i a'zaminin her fıkrasını okudukca başka başka secde-i şükrân ederek zimmet-i ubudiyet ve masârifine tertîb duâyı mefrûzü'l-edâyı tekrâr tekrâr îsâl icâbet-gâh hazret-i perverdigâr ettim. Dersaâdet'den müfârakatda huzûr-ı mekâri-nüşûr-ı cenâb-ı Pâdişâhî'de ahd û yemin ile te'bîd ve te'mîne çalıştığım ubûdiyet ve sadâkat-ı ubeydanem levhası bu sâate kadar hiçbir sûretle leke-dâr edilmediği gibi bundan böyle dahi ihlâl etmek şöyle dursun hâlel tatarrukunu imkânını hâtırıma bile getirmeyeceğimi artık emniyet ve

i'timât buyurulmasını tazarru' ve ibtihâl ile niyâz etmekde bulunduğumun tarafı çâkerânemden arz-ı atabe-i ulyâ kılınmasını sûret-i mahsûsada rica eylerim. Filhakîka vazîfe-i me'mûrine teb'an hava-yı şedid-i vahîm mahallelerde bulunarak şu son vakitlerde sıhhat-i ubeydanem gereği gibi sarsılmış bir müddet havası mu'tedil bir mahallede vakit geçürmeğe ihtiyâç hâsıl olmuş bulunmasıyla Samsun'dan hareketle Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat, Kayseri sancaklarını alelâde devr ile Konya'ya muvâsalat ve orada mevsim-i şitâyı geçürmek üzere deniz sevâhilleri sancaklarından bir münâsib ihtiyâr ve ikamet ta'mîm olunmuş idi. Şâyân buyrulân müsâade-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişâhî üzerine mazhar-ı tasvîb-i âlî olduğu hâlde Bursa vilâyeti merkezinde veya sancakların birinde ve tensîb buyrulmadığı takdirde tasmîm vechle Konya'ya ve Adana'ya doğru gidilerek esnâ-yı seyâhatde kanğı (hangi) mahallelerin havası mu'tedil ve vücûdü âcizâneme nâfi' olursa orada tebdil-i hava etmedikten başka sûret hatırıma gelmiyor. Şâyân buyrulan müsâade-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişâhî mûcibince bu sırada taltîflerini niyâza cür'et etdiklerini ayrıca bir telgrafla arz eyledim olbabda

Fî 1 Haziran, Sene 314

Yâver-i Ekrem Müşîr

Şâkir

Merzifon'da Müşîr Şâkir Paşa Hazretlerine 99

Cevap 1 Haziran, sene 314 zat-ı âlî müşîranelerinin vilâyât-ı seniyye dâhilinde vücûdü lâzım û lâbüdd olub beyân buyrulân Bursa ve Adana ve Konya gibi vilâyât-ı seniyyeden başka vilâyetlerde azîmet âsafânelerine maslahaten hâcet olmadığından teblîğ-i sâbık vechle vilâyât-ı seniyyenin dâhilinde herhangi mevki' isterlerse azîmetleri münâsip olacağı ve hatta ârzû buyurdıkları hâlde yigirmi gün bir ay kadar müddetle bir aralık Dersaadete dahi gelmelerine müsâade erzân buyrulacağı bâ ired-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî teblîğ olunur olbabda

Fî 2 Haziran, Sene 314

Mâbeyn-i Hümyûn Kâtiplerinden

Mehmed Kâmil

Merzifon'da Müşîr Şâkir Paşa'dan 100

Cevap 2 Haziran, sene 314 me'mûriyet-i çâkerânenin vilâyât-ı seniyyeye hasrı husûsunda ma'nen ve siyâsetden musîbet tevellüd edeceği ve husûsuyla mevsim-i sayf Vilâyât-ı Sitte'de geçürülüb mevsim-i şitâya doğru Konya veya Adana'ya hareket olunacak olursa iki cihet idâre olunmuş bulacağı vârid hâtır-ı kasr-ı ubeydânemdir. Herhalde nasıl fermân buyrulur ise onâ tevîk-i hareket olunmak tabîidir. Yigirmi gün bir ay kadar Dersââdete azîmet-i çâkerâneme müsâade buyurulmak gibi her bir ümidim fevkinde erzân buyurulân va'd-i âlî bir inâyet âlü'l-âli olub bir haylî zamândır iştiyâk ve tahsîr çekdiğim dîdâr-ı velî ni'met-i a'zamîye müşâhede şerefiyle karîrü'l-ayn ihtiyâc olmak şerefine mazhariyete el vereceğinden bu ni'met-i gayr-ı müterakkîye karşı ne yolda teşekkür edeceğimi şâşırdım. Her kaç gün tensîb ve ihsân ve hangi sâate emr ü fermân buyrulur ise engele kanâat ederek derhâl avdeten birinci vazîfe-i mukaddese-i ubudiyet olduğunu bilür teberrükât-ı sadâkatnişândan bulunduğumun cevâben arzına müsâraat eyledim olbabda

Fî 3 Haziran, Sene 314

Yaver-i Ekrem Müşîr

Şâkir

Amasya Müşîr'i Şâkir Paşa'dan 101

Yigirmi otuz gün müddetle Dersââdet'ten azîmet-i acizâneme müsâade-i seniyye erzân buyrulacağına dâir Fî 2 Haziran, sene 314 târihli telgrafnâme-i âlîlerinin mutazammın olduğu va'd-i âlîye intizâren bugüne kadar Amasya'da kalınmış ise de burada müddet-i ikamet imtidâd eylediği ve henüz hiçbir güne irade-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî teblîğ buyrulduğu Temmuz'un dördüncü Cumartesi Tokat'da müteveccihen Amasya'dan hareket musammem bulunduğu bir ay ma'lûmât

arz olunur olbabda

Fî 1 Temmuz, Sene 314

Yâver-i Ekrem Şâkir

Bu Dahi 102

Van vilâyetinden münfasıl ferîk Şems Paşa'nın sebk eden hidemât-ı sadakat-kâranesine mükâfaten hemen bir karar kumandanlığına nakl ve ta'yîni husûsuna delâlet edilmiş lüzumu bâ-telgraf Bâşkitabe-i celîleye arz-ı olunmuşdu şimdiye kadar bir güne irade-i seniyye teblîğ olunmadığından ve bunca hidemâttan sonra Tokat'da ikamete me'mûr buyurulmuş gibi kararsız bir hâlde bulundurulması hasebiyle bu adamın be's û fütur û nevmîdîsi gayete varmış idüğü her gün şikâyetinden anlaşılmakda bulundukdan münhal olduğu haber verilen Nizâmiye Selânîk ve Dokuzuncu Mamûrat-ül Aziz fırkalarıyla redif Bursa ve Bandırma fırkalarından birine ta'yîni husûsuna dâir Bâb-ı Seraskerî'ye irâdât-ı seniyyenin teblîği ve kendisine dahi tebşîri ehemmiyetin tekrâr arzına ihbâr kılındı olbabda

Fî 2 Ağustos, Sene 314

Yâver-i Ekrem Müfettiş

Şâkir

Yozgat'ta Müşâr Şâkir Paşa'dan 103

Tokat'dan çıktıkdan sonra günden güne îâdeten sıhhat eylemiş ise de Tokat'daki ikinci hastalık âcizlerini pek ziyâde sarsub örkütmüş ve endişeye düşürmüş olmağla ciddî bir muâyene-i tıbbî icrâsına ve müsemmem Şitânın havası muazzel bir mahallede geçirileceği lüzûm ve ihtiyâcını hissediyorum. Vilâyet-ı Sitte dâhilinde bu maksada muvâfık hiçbir mevki' olmadığından Merzifon'dan Fî 3 Haziran, sene 314 târihlü telgrafnâme ile arz ve istirahat eylediğim vechle nihâyet bir ay müddetle Dersaadet'de gitmekle kimse ve kış dahi Eskişehir ve Kütahya veya

havaca onlara muâdil bir mahallede geçürmekle kime musâdde ve buralarca müsemmem seyâhat artık nihâyete varmış olduğundan bu pâyede şerefsânih ve sâdır olacak irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhi'nin şu birkaç gün içinde tegrafla tarafı çâkeriye tebliğ buyrulmasını kemâl-i tazarru' ve ibtihâl ile istid'â eylemekde bulunduğumdan atabe-i süreyya-mertebe-i velî ni met-i azamiye arzını ricâ ederim olbabda

Fî 18 Eylül, Sene 314

Şâkir

Müşîr Şâkir Paşa'ya 104

Bitlis'de leylen ika'-ı fesâd ve katl için şehre bir sâat mesâfede vâki' bir karyeye Ermeni istikasından bir çetenin geldiği haber alınması üzerine derhâl asker ve jandarma sevkiyle bulundukları mahal taht-ı muhâsaraya alınmış ve silâh sedâsının Şehre in'ikâsıyla Ermeniler dikkatlerini kapadüb dâhil-i şehirde husûl galeyâna çalışmışlarsa da tedâbîr-i müttehize ile ateş-i fesâd itfâ edilmiş olduğu Bitlis vilâyetinin arz-ı telgrafisinden ma'lûm-ı âlî olmuştur. Reviş ahvâline nazaran Ermeni erbâb-ı müfsideti ilkbahara doğru ika'ı iğtişâşâ hâzırlanmakda oldukları gibi olvakte kadar dahi Avrupa'ya bir müdâhale kapusunu açabilmek maksad-ı hâinesiyile câ-be-câ az çok vukuatın arkasını kesmemeğe çalışacakları anlaşılmakda olduğuna (ve alelhusûs bu kere Viyana Sefiri Mahmud Nedim Bey'in Avrupa'da seyâhatte bulunan Rusya Hâriciye Nazarıyla vuku' bulân mülâkatında nazar-ı müşârun ileyhin gerçi Devlet-i Aliye Rusya Hükümeti'nin muavenetine mazhar olursa da Ermeniler iğtişâş daha ziyade tevsî' edemiyor. Her nerede bir vukuât zuhûr etmiş ise hükümet-i seniyye tarafından derhâl bastırılmışdır. Binâen aleyh hükümet-i seniyyece ehemm ve elzem olân bir vukuat zuhurunda tevessü'ne ve Avrupa'nın nazar-ı dikkatini celb etmesine meydân bırakmayüb der-akab anı bastırmağa fevkalâde çalışmaktır. Zîrâ her ne kadar Rusya Hükümeti tarafından muâvenet oluyor ise de Rusya dindaşlarının ezilüb katl edildiklerine nazar-ı bîkayd ile bakamaz) yolunda idâreten lisân eylemesi? de pek ziyâde ehemmiyete şâyân bulundğuna menî Ermeni fesedeten mel'ûnesinin ika'-ı iğtişâş ve izlâl-i âsâyişlerine ve çete ve komiteler teşkîllerine meydân vermeyecek sûretin tedâbîr-i lâzime-i teyakkuz-kârî ittihâz ve icrâ ve her nerede bir şey zuhûr ederse derhâl asker ve jandarma sevkiyle ateş-i fsâdın olduğu yerde itfâsı esbâbının istikmâline sarfımızın i'tinâ ve dikkat buyrulması ber-mantûk emr ü

fermân hümayûn-ı mülûkâne teblîğ olunur olbabda

Fî 20 Teşrîn-i Evvel Sene 314

Mehmed Kâmil

Amasya'da Müşîr Şâkir Paşa'dan 105

Cevap 20 Teşrîn-i Evvel, sene 314 Ermeni erbâb-ı Fesâdı aynı tasavvurât ve fesâdât ve şâmaâtanın ardı arası kesilmemesine çalışmakdan hâl değildir. Ancak etbâ'en erbâb-ı fesâda aldanub geçen iğtişâşâ hissedâr olân erbâb-ı zirâat ashâb-ı Ermenilerin isti'dad hâzırları şimdilik ika'-ı fesâdına müsâade olmadığına komitelerin teşebbüsâtına yalnız çete tertibatına münhasır kaldığı görülüyor. Mamafih teşebbüsât-ı vakîa neticesi olarak isti'dad hâzır tegayyür ve tebeddül edüb de bir tarafda öyle bir fesâd imâresi görülür ise aynı emr û fermân-ı hümayûn-ı velî ni'met-i a'zamî vechle sirâyete meydân verilmeyerek mahâlinde ateş-i fesâdın itfâsına kemâl-i derece sa'y ve ikdâmda kusûr olamayacağı arz olunur olbabda

Fî 21 Teşrîn-i Evvel Sene 314

Yâver-i Ekrem Müşîr

Şâkir

Müşîr Şâkir Paşa 106

Bir arzı mukaddem ihtidâ ile müehheren Ma'den kazasında tavattun etmiş olân iki yüz hâne halkının nasrâniyete rücû etmekde ve Antakya kazasında geçenlerde kabulü İslâmiyet eylemiş olân otuz bin kadar tasabbur-ı efrâdının kazayı mezkûr ashâb-ı imlâsı ihtidâlârını adem-i kabule ısrâr eylemekde olduklarına ve İslâmlar maârifce pek gerü kaldıklarından hisse-i maârif nâmı altında başlıca ahâlî-i kuraya tahmîl edilen vergiden yüzde yetmiş beşinin mekâtib-i ibtidâiye ve rüştiyeye tahsîs ve mümkün olduğu kadar mekâtib-i ibtidaiye te'sîsi lâzımeden bulunduğu dâir olân levâih devletleri manzûr-ı âli buyrulmuş ve hisse-i maârifden yüzde yetmiş

beşinin mekâtib-i tahsîs ve mümkün olduğu kadar yeniden mekâtib-i iptidâiye te'sîsi Bâb-ı Âlî'ye fermân buyrulmak üzere bulunmuş olduğunun ve zikr olunân ahâlinin tenassur-ı mücerred sâika-i cihetle olmayüb bunda mutalaka misyoner ve diğer Papazların dahil ve teşvîki ve hamiyetsiz bazı me'mûrlarının eseri iğmâz ve müsamahası olmak lâzım gelüb hâlbuki Hükümet-i seniyye her ne kadar ihtidâ' ve kabul-ü İslâm'ı kimseye teklîf edemez ise de ehli İslâm'ın tenassuriyete aslâ müsâade edemeyeceğinden ahâlî-i İslâmiye'nin dâm iğfâle düşerek tenassur eylemesine ve misyoner ve diğer Hristiyan mekteblere etfâl-i müslimenin verilmesine zinhâr meydân bırakılmaması lüzûmunun taraf-ı âsafânelerinden Vâlileriyle mutasarrıflara ale'n-nevali iş'âr ve ebnâ velhâsıl bu misillü katalog ve uygunsuzlukları dâî ahvâlin izâlesine müsellemler olân sadâkat ve dirâyet dâverâneleri iktizâsınca sarfımızın sa'y ve i'tinâ buyurulması ber-mantûk emr ü fermân hümayûn-ı cenâb-ı mülûkâne teblîğ olunur olbabda

Fî 28 Kânun-i Evvel Sene 1314

Mâbeyn-i Hümayûn Kâtiplerinden

Mehmed Kâmil

Amasya'da Müşîr Şâkir Paşa'dan 107

Cevap 28 Kânun-i Evvel, sene 314 teblîğ buyrulân irâde-i senniye-i cenâb-ı hilâfet-penâhiye binâen Trabzon Vâlisine ve Yozgat Mutasarrıfına vesâyâ-yı muktezîye ifâ olunub ancak Nusayriler hakkında Halep Vâlilerine doğrudan doğruya irâde-i seniyye teblîğ daha ziyade hısn-ı te'sîr hâsıl edeceği zannında bulunduğundan bu bâbda tekrâr istizân-ı keyfiyete ve bir de ma'rûzât-ı çâkerî meyânında iâne cem'iyle te'sîsini arz ve istid'â eylediğim medrese zâyi' maddesi hemen hemen Mekâtib-i iptidaiye derecesinde ve belkide ondan ziyâde ehemmiyete hâiz olduğu cihetle ehemmiyet hâziresini tekrâr arz-ı ile istid'âyı merhamet velî ni'met müsâraat kılınmış olmağın olbabda

Fî 29 Kânûn-i Evvel Sene 314

Yâver-i Ekrem Müşîr Şâkir

Amasya’da Müşîr Şâkir Paşa 108

Fî on sekiz Kânûn-i Sânî, sene 314 târihli tahrîrât âsafîleri ile melfûf lede’l-arz istirhâm-ı âlîleri vechle Naim Bey’in rütbesi Binbaşılığa ve Nedim Bey’inki Süvârî Yüzbaşılığına terfî’ buyrulmuş ve keyfiyet-i Bâşkitâbet-i celileye teblîğ edilmiş olduğundan tebşîrine müsâraat kılındı olbabda

Fî 7 Şubat, Sene 314

Mâbeyn-i Hümâyûn Kâtiplerinden

Mehmet Kâmil

Amasya’da Müşîr Şâkir Paşa’dan 109

Cevap yedi Şubat, sene 314 bu def’a dahi abd-ı memlûklerini ihyâ buyuran inâyat-ı celîle-i cenâb-ı velî ni‘met-i a‘zamîyeden dolâyı hakkıyla arz-ı şükrân ve mahmidet ubudiyet-kâranesine muktedir olamayacağımı bildirdiğim cihetle yalnız secde-gâh teferru’ ve ibtihâle vaz‘-ı cebîn ve musâdakat ederek an-samîmü’l-kalb izdiyâd ömr ve Şevket cenâb-ı hilâfet-penâhî duâsını tekrâr eylediğimin lütfen arzını rica ederim.

Fî 8 Şubat, Sene 314

Şâkir Müşîr

Müşîr Şâkir Paşa’ya 110

Sason vukuâtından sonra Rusya’ya Vilâyât-ı Sitte’nin kanğı kâzalarından ne kadar Ermeni nüfûs hicret etmiş olduğunun ve cevâben arz olunacak ma‘lûmatın

tahmîni mi yoksa evrâkı resmiyeye müstenid olarak hakîkî mi idüğünün ser'an arz ve iş'ârı emr û fermân buyrulmuştur.

Fî 5 Mayıs, Sene 315

Mâbeyn-i Hümayûn Kâtiplerinden

Memet Kâmil

Müşîr Şâkir Paşa'dan 111

Beş Mayıs târihli telgrafnâme-i âlîleri alındı. Sason vukuâtından sonra Rusya'ya Erzurum'un Pasin Hınıs ve Bitlis'in nüfûsu Bitlis, Muş, Sason ve Artuş? ve Bulanık ve Van dahi Adilcevaz, Erciş, Bargiri ile nefsi-i Van kazâlarından bir hayli Ermeni nüfûsu hicret etmiş iseler de iş bu nüfus-ı muhâcerenin birçoğu firâren ve birtakımı da ticâret vesilesiyle iğtişâş-ı umûmiyeden sonra şâyân buyrulân müsâade-i seniyye üzerine alenen gitmiş olmak ve zâten Vilâyât-ı Sitte'nin nüfûsu muâmelâtı pek müşevveş hâlde bulunub bir dâire-i mazbût tahtında nüfûsu umûmiye tahrîri lüzûmuna dâir Bâb-ı Âliye'ye vuku' bulân mürâcaat-ı âcizânem dahi tasdîk buyurulmamak hasebiyle kayd-ı mahâl ve evrâk müsbete ile ta'yînine imkân yoktur. Şu kadarki geçen sene Erzurum'a avdetde Rusya hudûdu dâhilinde otuz bin nüfûsa karîb muhâcir bulunduğu ve bunlardan alenen gidenlerden bir haylisinin avdet eylediği haber olunmuştur olbabda

Fî 6 Mayıs, Sene 315

Yâver-i Ekrem Müfettiş Müşîr

Şâkir

Amasya'da Müşîr Şâkir Paşa'ya 112

Cevap 6 Mayıs, sene 315 Ermeni muhâcirlerinin mikdârı hakkındaki arz-ı devletlerinin bir sehv vaki' olduğu ve geçen sene alınmış olân haberin dahi tahmîni

ve pek mübâlağası bulunduğ u anlaşılmakda olub çünkü tahkîkat-ı vâkıaya nazaran Sason vukuâtından sonra Rusya'ya giden ve elyevm Rusya'da bulunân Ermenilerin mecmû' nüfûsu on bine bile bâliğ olamamakda olduğ undan ve Dersaâdete avdet etmek üzere bulunân Rusya Sefiri'ne muvâsalatında ememmiyeti der-kâr olân bu hicret mes'elesi müzâkere olunacağına mebnî zat-ı âlisi âsafilerinden kat'î ve sahîh ihticâca bir cevâb intizâr olduğ undan Dersaâdet'den mûfârakatları güne bizzât taraf-ı eşref Hazret-i Hilâfet-penâhîden i'tâ buyurulân ta'lîmât-ı seniyyenin ve zâten vâlâyı müşîranelerinden arz edilen te'mînât-ı sâdıkânın tahatturuyla bir muktezâyı sadâkat-ı atabe-i ulyâ-yı mülûkâneye arzı cevâb sahîh-i sarf-ı hemen buyrulması bâ-irâde-i seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî sûret-i husûsundan teblîğ olunur olbabda

Fî 9 Mayıs, Sene 315

Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Kâtiplerinden

Mehmet Kâmil

Amasya'da Müşîr Şâkir Paşa'dan 113

Cevap 9 Mayıs 315 arzı sâbıkada mübâyenet bu kadar evvelki sene Ağustos'da otuz bin derecesinde olân nüfûs muhâcereden birçoğunun şimdiye kadar avdet etmiş bulunmuş hasebiyle on bin derecesine tenezzül karibü'l-ihimâl ve nefsü'l-emre mülâyim olmak tabîdir Vilâyât-ı Sitte nüfûsu kalemlerinde müfid nüfûsu muhacirinin mikdâr sahîhini ta'yîn imkân olmadığı gibi şimdi mahallelerinin ne kadar kafîle vürûd ve ne kadarı avdet etmiş idüğ ünü sûret-i sahîhede zahîre çıkarmak mümkün olamaz çünkü Van'dakilerden Rusya Konsolosu refâkatında Rusya'ya dört yüz nüfûs hâvi yetmiş iki âile gitmekde bulunduğ unu görüb bu müsâadenin sebebini suâlimde bu makulelere ruhsat i'tâsı Bâb-ı Âlî'nin emri iktizâsından bulunduğ u cevâben alınmış ve ticâretle gidenlerin avdetlerinin kabulleri kezâlik merkez saltanatın irâdât-ı icâbından bulunduğ u haber verilmiş ise de Bâb-ı Âlî'ce buna dâir vilâyatı verilen evâmirden çâkerlerine hiç ma'lûmât verilmediğ i gibi vilâyetlere dahi vermek istemeyüb iş e ecnebî tutulmuş bulunduğ uma ve bu gibi muâmelelerden dolâyı bu kere Vilâyât-ı Sitte Vâlîlerinin ekseriyâ mukarrerat-ı ıslâhiyeye dâir ma'lûmât-ı i'tâsına bile tenezzül etmekde olduklarını mebnî ihticâca sâlih haber sahîh i'tâsı iktidar selb edilmişdir. Kafkasya'da otuz bin nüfûs olduğ u Erzurum Cenerali (Generali) Konsolosu refâkatında bulunan asâkirin verdiğ i habere

müstened bulunmasıyla ma'rûzât-ı mahremân-ı çâkerânemde bildirdiğimi hiç ta'bîr ve mübâlâğadan ârî olarak arz û beyân etmediğimi iğrâk etmeği mücerred ubûdiyet ve sadakat-ı çâkerâneme mütehattim bir vazife-i mukaddesden add eylediğim cihetle ol vechle cevâb vermiş idim. Şimdi müzâkereye esâs olabilecekk ma'lûmata medâr olmak üzere her nasıl emir buyurulursa o yolda iş'ârda buyrulmak veyâhûd mahallelerince istimlâl ile alınacak cevâbları arz eylemek şeflerinden kanğısı marazî-i âlîye muvâfık ise ol-vechle tevfiğ-i muâmeleye hâzırım âileleriyle berâber Rusya hudûdunda bulunânların mikdârı gerçi pek az isede fesâdda zi-medhal olunub firâr edenlerle ticâret vesilesiyle Rusya'ya gidenlerin mikdârı her hâlde on binden mütecâviz bulunduğ ve bunlar meyânında tütün zirâatının tevsi'i zımnında Trabzon ve Samsun Sancaklarından Rusyalıların teşvîkiyle gidenlerin mikdarı ise mühim bir yekûn gösterdiğini ilâveten ma'lûmât-ı olarak arz-ı mücâseret ederim olbabda

Fî 10 Mayıs sene 315

5. TARTIŞMA

Bu tezin incelemek istediği konu ve kapsam, her şeyden önce Şakir Paşa'nın hayatının politik bir biyografisidir. Politik biyografiler, ele alındığı dönem ve devlet nezdinde hem incelenen hayatı verir hem de bu hayatın izin vermediği ölçüde bu devleti tanımaya imkân sağlar. Hayatların kesiştiği, uzlaştığı, çatıştığı figürler kadar devletin (ve hükümetlerin) de bu şahıslarla çatışması vardır. O hâlde bir politik biyografi çalışması bize hem sistemi hem de hayatların ait olduğu gündelik hayatı temsili kimliği aktarırlar. Bu çalışmanın da gözettiği, görebileceği ya da göremeyeceği kadar çok birbirlerine giren hayatların 19. yüzyıl Anadolu ve Osmanlısı bağlamında incelenmesi bu tezin temel konusudur. Amacı, bağlamı ve kapsamı verilen bu tez çalışmasının özgünlüğü defterin bir ilk olarak okunması ya da tercümesinden ziyade defterin 19. yüzyıl Anadolu hakkında yeni tartışmalara kapı aralaması ve bu tartışmaların hem önceki modern literatürle hem de kendisinden sonraki literatürle konuşabilmesindendir. Dolayısıyla tezin özgünlüğü ve önemi bir belgenin izlediği anlatının makro bir okunmasıyla Osmanlı hükûmeti ve yerel iş birliğinin hangi dinamiklerle gerçekleştiğinin analiz çabasında yatar. Buradan hareketle bu tez; politik biyografinin izin verdiği ölçüde, Osmanlı yakın dönem çalışmalarına bir defter tercümesi sayılabilecek ama onu da aşabilecek bir yeni anlatı sunma kapasitesinde şekillenir.

6. SONUÇLAR

Dağılma Dönemi; Osmanlı Devleti'nde siyasal istikrarsızlık, ekonomik iflas ve sosyal bölünmenin yaşandığı bir dönemdir. Başta Rusya olmak üzere diğer Avrupalı devletlerin menfaat mücadeleleri Osmanlı Devleti'nin çöküşünü kaçınılmaz kılmıştır. Rusya bu dönemde Balkanlarda başlattığı panslavizm politikasıyla Balkan Bölgesi'ni parçalayarak Doğu Anadolu Bölgesi'ne yöneldi. Doğu Anadolu'daki Ermenileri bağımsızlık vaadiyle isyana teşvik ederek yönetsel bir krize sebep oldu. Rusya'nın Doğu Anadolu Bölgesi'nde etkin olma çabası diğer devletlerin çıkarlarına ters düştüğü için Ermenileri kendi menfaatlerine kullanmaya başladılar. Ermenilerle ilgili konuları küreselleştirerek meseleyi iç sorun olmaktan çıkarıp dış sorun haline getirdiler. Küresel bir krize dönüşen Ermeni hakları Osmanlı Devleti'ne dayatılan bir layihayla uygulanması istendi. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Layiha kanunlarını uygulaması için Ahmet Şakir Paşa'yı genel müfettiş ilan ederek Doğu Anadolu'daki krizi çözmesi için görevlendirdi. 19. yüzyıl Osmanlısında önemli kamu görevlisi ve reformist temsilcilerden olan Ahmet Şakir Paşa; mesleki hayatı boyunca siyaset, ekonomi, asayiş, hukuk ve sosyal alanlarda çok yönlü bir evrimin öncüsü olmuştur. Tuna, Girit, Bağdat gibi eyaletlerde uyguladığı düzenlemelerle bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel kalkınmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda ticaret, ulaşım, sanayi konularında da sürdürülebilir bir gelişim paradigmasını da ortaya koymuştur. Ermeni sorunlarına yaklaşımı ise çağın tartışmacı politik iklimine karşın hakkaniyet odaklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Sorunların derinleşmesinde dış devletlerin etkisi olduğunu belirleyerek etnik ayrımcılıktan uzak bir halklar idaresini hayata geçirme çabası onu çağının ilerisinde bir idealist yapmıştır. Vilayet-i Sitte'deki beş yıllık görev süreci boyunca kaleme aldığı raporlarda hem Ermenilerin haklarını teminat altına almak hem de yabancı müdahalelerin tesirini en aza indirecek politikalar geliştirmiştir. Şakir Paşa'nın raporlarından oluşan bu defter, sadece tarihsel bir doküman özelliği nakletmekle yetinmemekte; günümüz koşullarında dahi birçok toplumlarda barış inşası, etnik krizler, yönetim ve toplum irtibatlarının iyileştirilmesi için önemli dersler barındırmaktadır.

7. ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yaşanan etnik, siyasi ve mali gibi sorunlar Şakir Paşa ve diğer bürokratların analiz ve çözüm temelli girişimlerinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu kapsamda Ahmet Şakir Paşa'nın bölgedeki deneyimleri ve gözlemleri doğrultusunda hukuk, sağlık, adalet ve altyapı hizmetlerini geliştirme odaklı çözüm yöntemleri geliştirildi. Ermeni sorunlarının çözümünde silahlı operasyonların aksine karşılıklı müzakere ve kültürel kaynaşma politikalarının takip edilmesi gerektiğini vurguladı. Ayrıca askeri ordulardaki disiplinin artırılması insan haklarına duyulacak saygıyı da artıracığından bölgedeki karışıklıkların azalmasında etkili olacağını savundu. Müslüman halk ve Ermeni toplulukları arasındaki kültürel farkındalık ve koordinasyonu artıracak reformların düzenlenmesi bölge huzurunun sağlanmasında etkili olacaktır diyerek görüşlerini belirtmiştir. Bu bağlamda bölge sorunlarının düzenli olarak yönetici kadroya bildirilmesi ve buna göre çözüm hazırlanması iyileştirme sürecini hızlandıracaktır. Çözüm odaklı yöntemlerinin ise uzun vadeli olması gerektiğini vurgulamıştır. Şakir Paşa'nın takip ettiği metotlar kendi dönemi ve sonrasındaki tüm devlet adamlarının takip edip uygulaması gereken metotlar olması bakımından önemlidir. Öncelikli olarak problemi hissetme, tanıma ve çözüm üretme odaklı çalışarak objektif bir profesyonellikte Ermeni olaylarını araştırarak gerçekleri sunmuştur. Şakir Paşa'nın bu yaklaşımı Ermeniler ya da geçmişe yönelik herhangi bir olayı araştırmak isteyenlerin uygulaması gereken bir yöntem olması bakımından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Adıyeke, A. N. ve Adıyeke, N. (2021). *Osmanlı Dönemi kısa Girit tarihi*. (A. Berkay, Ed.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Argunhan, M. (2009). *Hamidiye Alayları ile koruculuk ilişkisi* (Tez No. 234501) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Okatan, Y. (2019). *Rus telgraf belgelerine göre 93 Harbi Kafkas Cephesi* (Tez No. 538421) [Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Ahmet Mithat Efendi. (2024). *Menfa sürgün hatıraları*. Sapiens Yayınları.
- Aydın, H. (2023). Tahsin Uzer'in Üçüncü Umûmi Müfettişliği döneminde Ağrı. *Journal of Atatürk*, 12(2), 31-37. DOI: 10.5152/JA.2023.23073
- Yüksel, R. (2020). Güç ve diplomasi: Mısır meselesi ve Sultan II. Abdülhamid. *Tarih Kritik Dergisi*, 6(1), 39-42.
- Ak Bulut, A. (2020). IV. Umumî Müfettişlik bölgesinde sosyo-kültürel, ekonomik ve bayındırlık faaliyetleri (1936-1941). *Atatürk Üniversitesi, Atatürk Dergisi*, IX, (2), 251-270. ORCID:0000-0003-4864-7412. (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad>)
- Akın, K. (2015). Osmanlı Döneminde Ermeni sosyalistleri. A. Çubukçu, N. Onaran, Akpınar, O. C. (2023). *II. Abdülhamit döneminde Vilâyât-ı Sitte'de devlet-toplum ilişkileri: Yönetiş sorunları, Hamidiye Alayları ve isyanlar (1876-1908)* (Tez No. 787570) [Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Alkan, M.N. (2014). 1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın etkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 91-104. <https://doi.org/10.19060/gav.84354>
- Anadol, C. (1982). *Tarihin ışığında Ermeni dosyası*. Turan Kitabevi.
- Bağcı, A. (2019). *Hamidiye Alayları ve koruculuk sistemi*. (Tez No.571492) [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu Anadolu'da göçebe Kürt aşiretleri*. Yurt Kitap-Yayın.
- Beşikçi, İ. (1970). *Doğu Anadolu'nun düzeni (Sosyo-ekonomik ve etnik temeller)*. (2. bs.). E Yayınları.
- Birol, N. (2017). 1890-1900 Ermeni ayaklanmalarının Erzincan'a yansımaları ve ilk Ermeni isyanları. *Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 21-34.
- Birol, N. (2019). 19. yüzyıl sonlarında Vilayet-i Sitte'nin idari, siyasi, etnik ve sosyal durumu. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabının adı içinde* (1642-1669). Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- Bostancı, M. (2016). Ermeni meselesinde Şarki Anadolu ıslahatının yeri ve Ali

- Kemal'in ıslahata dair görüşleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12(23), 113-136.
- Bulut, E. Ç. (2015). Devletin taşradaki eli: Umumi Müfettişlikler. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 83-110.
- C. Z. Zariç, O. Öztürk (Ed.), *Utanç ve onur 1915-2015 Ermeni Soykırımının 100. yılı içinde* (109-133). (2. bs.) Evrensel Basım Yayın.
- Çadircı, M. (1991). *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapıları*. Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Çadircı, M. (2017). *Tanzimat sürecinde Türkiye ülke yönetimi*. (2. Bs.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Çapanoğlu, A. K. (2018,18 Temmuz). II. Abdülhamit'in seryaveri Müşir Ahmet Şakir Paşa (Çapanoğlu). *Yozgat Gazetesi*. <https://www.yozgatgazetesi.com/a-kadir-capanoglu/ii-abduelhamit-in-seryaveri-muesir-ahmet-sakir-pasa-capanoglu-83302.html>
- Çapraz, H. (2015). Birinci Dünya Savaşı öncesi Rusya'nın Boğazlar Politikası. *Belge Dergisi*, sy. 9. 1178-1194.
- Çerkezoğlu, S. (2020). Mithad Paşa ve Tuna vilayeti ıslahatları. *Social Sciences Studies Journal*, (57), 830-847. DOI : 10.26449/sss.2176
- Dal. U. S. (2016). A Snapshot From The Ottoman Empire In The 1880S: The Case Of Kürt Musa. *US DAL*. 1-40.
- Demir, K. (2014). Osmanlıda basının doğuşu ve gazeteler. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (5), 57-58.
- Demir Görür, E. (2020). *Osmanlı belgeleri ile İngiliz elçilik ve konsolosluk raporlarında Vilayat-ı Sitte ıslahatı (1878-1899)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirel, D. (2016). Milli mücadele döneminde iç isyanlar Yozgat örneği. *MANAS Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 351-362.
- Demirel. M. (1996). *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve çevresinde Ermeni hareketleri (1914-1918)*. Genel Kurmay Basım Evi.
- Dilek, M.S. (2012). İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin Ermeni sorununun orta çıkışındaki rolü. *Ermeni Araştırmaları*. Sy. 43. 89-112
- Engin, V. (1995). Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen Ermeni suikasti ve bu sebeplerle Belçika İle yaşanan diplomatik kriz. *BELLETEN*, 59(225), 413-428. <https://doi.org/10.37879/belleten.1995.413>
- Eraslan, C. (1997). Hamidiye Alayları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (15. Cilt, ss. 462-464) içinde Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ercan, B. N. (2023). *II. Abdülhamid döneminde Konya Ermenileri* (Tez No. 836691) [Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

- Ercan, Y. (2001). *Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat'a kadar sosyal, ekonomik ve hukuki durumları)*. Turhan Kitabevi Yayınları.
- Ertekin, A. (2019). *Hamidiye Alayları ve sosyo-politik etkileri (1890-1908)* (Tez No. 740563) [Doktora Tezi, Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Ertekin, A. (2022). İttihad-ı İslam'a milis takviyesi çabaları: Hamidiye Alayları. *Dicle İlahiyat Dergisi* 24(1), 170-186. ORCID: 0000-0002-6353-7126
- Esintimur, N. (2001). *Yozgat ve çevresinden yapılan Ermeni tehciri ve yargılamaları (1914-1923)*. (Tez No. 102495) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Gelen, U. (2015). II. Abdülhamit'in dış politikası. *Genç Kalemler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 48-53. <https://hdl.handle.net/20.500.12451/10482>
- Gencer, M. (2011). II. Abdülhamid döneminde Türk-Alman ilişkileri. Almanya'nın Osmanlı dış politikasında Bulgaristan, Mısır ve Ermeni Meselesindeki rolü. *History Studies International Journal of History*, 3(2), 409-412. Doi Numarası: http://dx.doi.org/10.9737/hist_339.
- Gökalp, Z. (2013). *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik Tetkikler*. (2. bs.). Toker Yayınları.
- Görgeç, İ. (2020). Uluslararası boyutlarıyla Sason Ermeni isyanları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17/46 , 499-520. Orcid ID: 0000-0002-6050-3895
- Gust, W. (2005). *Alman belgeleri Ermeni soykırımı 1915-16: Alman Dışişleri Bakanlığı siyasi arşiv belgeleri*. (Çev. Hasançebi, Ç. Takcan, A.) Belge Yayınları.
- Güran, T. (2014). *19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi üzerine araştırmalar*. (Yalçın, E. Ed.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürün, K. (1985). *Ermeni dosyası*. (3. bs.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Halaçoğlu, A. (2007). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'daki Ermeni terörü (Dibakır, Arapgir, Merzifon, Havza, Amasya ve Malatya'da meydana gelen Ermeni ayaklanmaları hakkında bir lâyiha). *Belgeler*. XXVIII(), 57-79.
- Horay, A. (2024). Girit'in elden çıkış sürecinde Osmanlı Devleti ve büyük güçler (1869-1897). *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 10(21), 39-85. ORCID: 0000-0002-2196-7347.
- Jabar, F. A. ve Dawod, H. (2013). *Irak'ta devletin kontrol aracı olarak "Aşiretleşme": Ordu, kabine ve Ulusal Meclis üzerine gözlemler*. (Ö. Ögünç, Çev.). *Aşiretler ve iktidar Ortadoğu'da etnisite ve milliyetçilik içinde (ss. 133-155)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*. Eren Yayıncılık.

- Karaca, A. (2008). II. Abdülhamid'in danışmanı Yaver-i Ekrem Müşir Ahmed Şakir Paşa (Çapanoğlu) ve tarihi misyonu. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (20), 470-480.
- Karaca, A. (2010). Şakir Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (38. Cilt ss. 307-308) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karacakaya, R., Uygun, A. M., Yekeler, N., Çakıcı, M., Karaca, Y. Kahriman, S., Dilber, S., Ünemlioğlu, Ü. (Ed). (2009). *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyamları (1896-1909)* (III. Cilt). Başbakanlık Basımevi.
- Kardaş, A. (2018). XX. yüzyılın başında Bitlis'te bir aşiret reisi: Hacı Musa Bey. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(19), 4558. DOI: 10.16989/TIDSAD.1655
- Kaya, Ö. (2004). *Tanzimat'tan Lozan'a azınlıklar*. Yeditepe Yayınevi.
- Kazıcı, Z. (2017). *Osmanlı'da toplum yapısı*. (Dere, N. Ed.). (2. bs.). Kayihan Yayınları.
- Khalaf, S. (2006). *Doğu Anadolu bölgesi nüfus özellikleri*. (Tez No.217025) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Kırcı, H. (2012). *Ermeniler zamanı unutmama*. (M. C. Atgün, Ed.). Bilgeoğuz Yayınları.
- Kocadağ, B. (1997). *Doğu'da aşiretler, Kürtler, Aleviler*. (2. bs.). Can Yayınları.
- Kocahanoğlu, O. S., (1997). *Mithat Paşa'nın hatıraları: Hayatım ibret olsun*. Temel Yayınları.
- Koç, B. (2017). Tuna vilayeti göçmenleri ve Mithat Paşa. *Kafkasya çalışmaları*, 2(4), 55-70. <https://doi.org/10.21488/jocas.300760>.
- Kodaman, B. (1983). *Şark Meselesi ışığı altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu politikası*. Orkun Yayınevi.
- Kodaman, B. (2011). Hamîdiye Hafîf Süvarî Alayları (2. Abdülhamîd ve Doğu-Anadolu Aşiretleri). *Tarih Dergisi* (32), 427-480.
- Kodaman, B. (2010). II. Abdülhamit ve Kürtler-Ermeniler, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 131-138.
- Kurtulgan, K. (2024). Vilayet-i Sitte'de demografik yapı ve aşiretler. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 241-256. <https://doi.org/10.53718/gttad.1383502>
- Küçük, C. (1986). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı (1878-1897)*. (2. bs.). Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Laçiner, S. (2008). *Ermeni sorunu, diaspora ve Türk dış politikası*. Usak Yayınları.
- Malhut, M. (2022). Ermeni meselesinin uluslararası aşaması ve İngiltere. *Ermeni Araştırmaları*, sy. 71, 89-114. ORCID: 0000-0002-0421-381
- Maraşlı, R. (2008). *Ermeni ulusal demokratik hareketi ve 1915 soykırımı*. Peri

Yayınları.

- Memiş, E. (2005). Ermenilerin kökeni ve geçmişten günümüze Ermeni meseleleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 1-11. <http://hdl.handle.net/11630/3530>
- Mert, Ö. (1993). Çapanoğulları. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (8. Cilt ss.221-224) içinde. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mert, Ö. (2013). Osmanlı Türkleri idaresinde Ermeniler. *Recent Period Turkish Studies*. (3), 143-174.
- Mohammed, A. S. (2024). *Mithat Paşa döneminde Irak'ta idari ve mali Reform* (Tez No. 904487) [Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Ortaylı, İ. (2017). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. (46. bs.). Timaş Yayınları.
- Öz Akçora, E. ve Kaya, M. (2014). Ermeni komitelerinin Anadolu'da çıkardıkları isyanlar (1878-1905). *Yeni Türkiye Dergisi* 20(62) (Ermeni Meselesi Özel Sayısı III), 1887-1957.
- Özdemir, B. (2001). 19. Yüzyıl'ın sonlarında Osmanlı Devletinde Almanya faktörü. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(5), 61-17.
- Öztürk, M. (2021). 20. yüzyılın başlarında aşiretler-yerleşme ve nüfus. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (INIJOSS)*, 10(1), 14-71. ORCID: 0000-0002-6808-8788 <http://dergipark.gov.tr/inijoss>
- Poyraz, E. (2011). Tanzimat Dönemi çağdaşlaşma çabaları. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 97(193), 91-120.
- Sarınay, Y. (2007). İstanbul'da Ermeni faaliyetleri ve alınan tedbirler (1914-1918). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 23(67-68-69), 103-131.
- Sertçelik, S. (2016). *Rus ve Ermeni kaynakları ışığında Ermeni sorunu ortaya çıkış süreci 1678-1914*. SRT Yayınları.
- Süphandağ, K. (2012). *Hamidiye Alayları Ağrı Direnişi ve Zilan Katliamı*. (A. Önal, Ed.). Peri Yayınları.
- Şanda, M. N. (2022). 19. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da aşiret güçleri: Hamidiye Alayları. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 34-48. <https://doi.org/10.46236/jovosst.1087168>
- Şaşmaz, M. (2004). *Kürt Musa Bey olayı (1883-1890)*. Kitabevi.
- Taş, F. (1998). Vilayat-ı Şarkıye ıslahatı ve genel Müfettiş Nikolos Hoff. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14(42), 923-967.
- Tukin, C. (1996). Girit. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (14. Cilt ss. 85-93) içinde TDV İslam Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/girit>
- Turan, M. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Çerkezler ve Ermeniler (1865-1923)* (Tez No. 648428) [Doktora Tezi, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Yök Ulusal Tez Merkezi.

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı Defterleri. 842.
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. (T. Duran, Ed.. (2. bs. Belge Yayınları (Dün-Bugün-Yarın).
- Ünal, M. A. (2019). *Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi*. (4. bs.). Fakülte Kitabevi.
- Üner, M. E. (2009). *Aşiret, eşkıya ve devlet*. Yalın Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2009). *Girit'in Türk hakimiyetiden çıkışı*. (Tez No.240997)[Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Vartanoğlu, N. (2011). *Ermeni Soykırımı ve tarihin inatçılığı*. Umut Yayıncılık.
- Yazıcı, S. (2018). Agah Efendi'nin İzmit Mutasarrıflığı. Selvi, H., Şirin, İ., Çelik, M.B., Yeşildal, A., ve Narin, R. (Ed.) *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV* İçinde (s. 701-709). Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Yıldız, H. (1989). *Aşiretten ulusallığa doğru Kürtler (Politik felsefe açısından Kürt toplumunun bir kritiği)*. Heviya Gel Yayınları.
- Yıldız, H. (2021). II. Abdülhamid'in Doğu Vilayetleri (Vilayat-ı Sitte) eğitim politikası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(4), 763-783. <https://doi.org/10.21551/jhf.1018725>.
- Yüce, N. (1988). Agah Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. Cilt ss. 447-448) içinde Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüksel, M. (2012). Erzurum, Bitlis ve Mamûretülaziz vilayetlerindeki Ermeni isyanları (1890-1905). *Ermeni Araştırmaları*, sy. 43, 165-94.

EKLER

EK 1

Ahmet Şakir Paşa: Karaca, A. Şakir Paşa. Türk Maarif Ansiklopedisi.
<https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/sakir-pasa/#yazar-1> (22.05.2025)

Hamidiye Alayları: Servet-i Fünun. (1899). Sivas vilayeti dahilinde Karakapak aşiretinden müteşekkıl Hamidiye Hafif Süvari 40. Alayı ümera ve zabitanı. [Kapak 413]. Servet-i Fünun, (413), 353.

EK 3

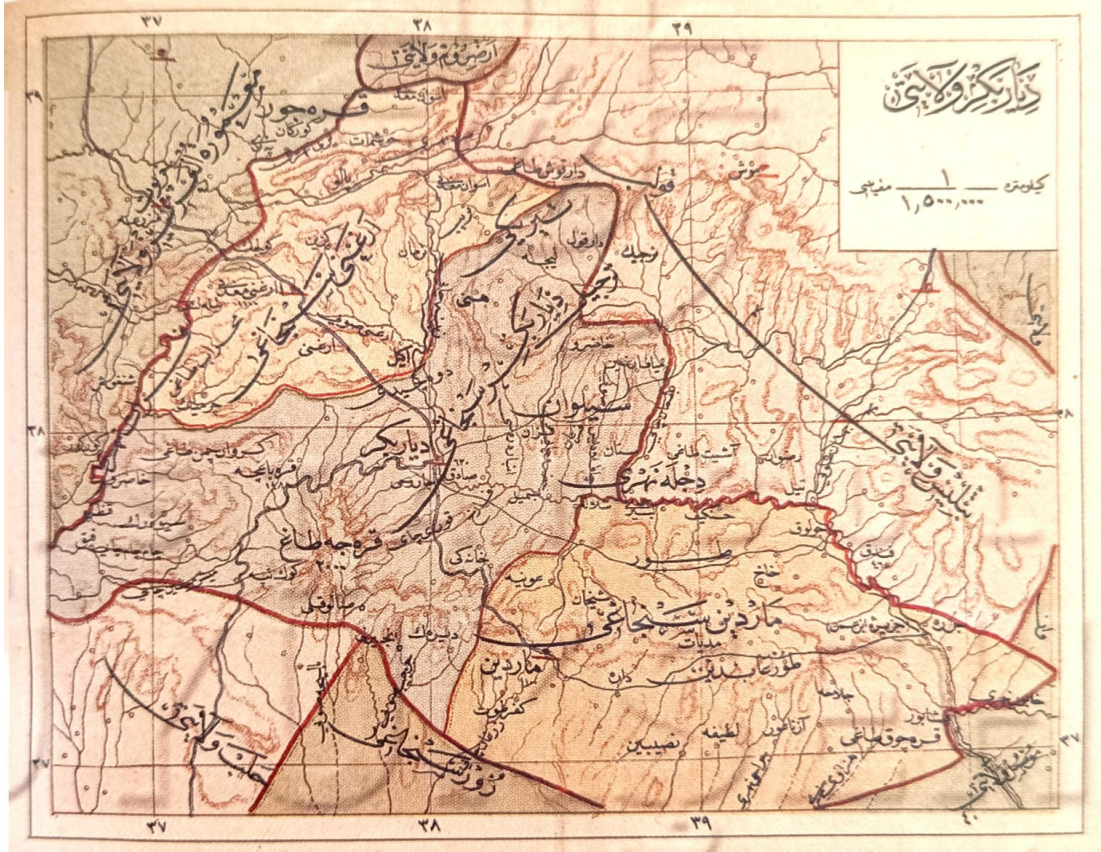

Vilayet-i Sitte Haritaları: Wikipedia. (2025). Vilayet-i Sitte Haritası. Wikipedia, Erişim tarihi: 8 Temmuz 2025, https://tr.wikipedia.org/wiki/Vilayat-ı_Sitte

Bitlis Haritaları: Demir Görür, E. (2020). Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilayat-ı Sitte Islahatı (1878-1899). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EK 5

Diyarbakir Haritaları: Demir Görür, E. (2020). Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilayat-ı Sitte Islahatı (1878-1899). Türk Tarih Kurumu Yayınları.